

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ ~ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ:
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ, ΘΕΑΤΡΑ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ»**

ΜΙΡΚΟΒΙΤΣ ΓΕΩΡΓΙΑ

Επιβλέπων Καθηγητής: Μανόλης Σ. Πατεδάκης

Ρέθυμνο, Μάρτιος 2022

*Στον πατέρα μου, Ντράγκαν,
θερμό υποστηρικτή και αιώνιο θαυμαστή μου.*

*Στη μητέρα μου, Χριστίνα,
που έχει τον τρόπο να εφευρίσκει το πρόβλημα σε κάθε λύση.*

*Στο τετράποδο τέκνο μου, Μαξ,
που με συντρόφευε σε όλη τη διαδικασία εκπόνησης της παρούσας μελέτης.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
Η ΥΨΗΛΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΡΡΙΧΗΣΗΣ	5
ΕΠΙΣΤΟΛΗ: Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ	7
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ: Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΤΙΔΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑΣ	8
ΔΙΚΤΥΑ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΩΝ: ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ	10
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΣΥΛΛΟΓΗ	12
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ	17
□ <i>ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΚΟΠΩΝ</i>	18
□ <i>ΡΗΤΟΡΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ</i>	19
□ <i>ΠΑΡΑΜΥΘΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	19
□ <i>ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ]</i>	21
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΥΡΤΑΚΗΝΟΣ	26
□ <i>ΦΙΛΙΚΗ / ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	27
□ <i>ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ / «ΘΕΑΤΡΟΝ»]</i>	28
□ <i>ΕΠΑΙΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ</i>	39
□ <i>ΚΑΤΑΓΓΕΛΤΙΚΗ / ΕΠΙΚΡΙΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	44
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΧΟΥΜΝΟΣ	46
□ <i>ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΡΗΤΟΡΙΚΑ / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ / «ΘΕΑΤΡΟΝ»]</i>	47
□ <i>ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ / ΦΙΛΙΚΗ / ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	62
□ <i>ΑΙΤΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ</i>	69
ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΛΑΝΟΥΔΗΣ	69
□ <i>ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ / «ΘΕΑΤΡΟΝ»]</i>	71
□ <i>ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ / ΦΙΛΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ / ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ</i>	77
□ <i>ΠΟΛΙΤΙΚΗ / ΕΠΑΙΝΕΤΙΚΗ / ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ / ΑΙΤΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	78
□ <i>ΠΑΡΑΜΥΘΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	84
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ	88
□ <i>ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ]</i>	89
□ <i>ΦΙΛΙΚΗ / ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ / ΕΠΑΙΝΕΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ</i>	95
□ <i>ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ</i>	100
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	103
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	107

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η υπεροχή της λόγιας βυζαντινής λογοτεχνίας βασίζεται στην πολύπλευρη υποδοχή, υιοθέτηση και ενσωμάτωση των αρχαίων προτύπων στα ιδεολογικά συμφραζόμενα της βυζαντινής κοινωνίας, αποσκοπώντας στην αναπροσαρμογή τους υπό νέους όρους με προσανατολισμό προς την επίτευξη του απόλυτου¹. Η φιλοσοφία, λοιπόν, αποτελούσε το πνευματικό σταυροδρόμι της συνάντησης της ρητορικής με τη φιλολογία και τα είδη της λόγιας βυζαντινής γραμματείας². Όπως ισχύει για την πλειονότητα των λογοτεχνικών ειδών, αποτελεί αδιαμφισβήτητη διαπίστωση ότι η εμφάνιση και η ακόλουθη άνθηση του γραμματειακού είδους της επιστολογραφίας δεν σημειώθηκε κατά τους χριστιανικούς αιώνες· αντίθετα, η γέννηση του είδους τοποθετείται πίσω στην περίοδο της ελληνικής αρχαιότητας, με τη στοιχειώδη διαφορά πως οι Βυζαντινοί, που ήταν οι άμεσοι κληρονόμοι του οξέος πνεύματος, της αρχαιοελληνικής σοφίας και της παιδείας των προκατόχων τους, προσέδωσαν στο επιστολογραφικό είδος μια ουσιαστική ανανέωση, με μεγαλύτερη έκταση, ποικίλη μορφή και σπουδαιότητα. Η επιστολογραφία, λοιπόν, αναδείχθηκε σε μείζον λογοτεχνικό είδος³, δεδομένου ότι οι επιστολές θεωρούνταν λογοτεχνικά κείμενα και μάλιστα η ανάγνωσή τους πραγματοποιόταν μαζί με άλλα ρητορικά κείμενα στα «θέατρα»⁴.

Υπάρχει σαφώς ποικιλία ως προς την ταξινόμηση των επιστολών σε διακριτές ομάδες, η οποία βέβαια πάντα ακολουθεί πιστά τις συμβατικού τύπου προτάσεις των σύγχρονων μελετητών, με σκοπό να διευκολύνουν την κατάταξή τους σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Έτσι, αρχικά, οι επιστολές μπορούν να διακριθούν σε ιδιωτικές και δημόσιες. Στις ιδιωτικές επιστολές οι επιστολογράφοι αναφέρονται σε προσωπικές πληροφορίες ή πιο γενικά ζητήματα, που ο εκάστοτε συντάκτης κρίνει πως ενδεχομένως να ενδιέφεραν τον παραλήπτη, με τον λόγο αφενός να αποκτά δυναμικό ρόλο έναντι του αισθήματος του χωρισμού που προξενεί η απόσταση μεταξύ των αλληλογραφούντων προσώπων, και αφετέρου η επιστολή να καθίσταται το υλικό μέσο διαμέσου του οποίου γίνεται εφικτή η μεταξύ τους συνάντηση⁵. Από την άλλη πλευρά, και δεδομένου ότι οι δημόσιες επιστολές προορίζονταν, εξαιτίας της αποδεδειγμένης φιλολογικής «κίνησης», για δημοσίευση και συντάσσονταν για να περιέλθουν στη γνώση ενός ευρύτερου κοινού, να διαδοθούν και κατ' επέκταση να διασωθούν μέσω της αντιγραφής τους και τον αναμενόμενο διαμοιρασμό τους, και μολονότι ενέχουν μια εγγενή προφορικότητα, το ύφος τους είναι πιο λόγιο,

¹ H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2008, σ. 35.

² H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 10.

³ H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 44.

⁴ Μια πτυχή του πνευματικού περιβάλλοντος της εποχής των Παλαιολόγων που επηρέασε καταλυτικά το επιστολογραφικό είδος υπήρξε η αναβίωση του «λεγόμενου» θεάτρου. Τα «θέατρα» αποτελούσαν χώρους κοινωνικής και λογοτεχνικής παράστασης και απαγγελίας των λογοτεχνικών παραγωγών των συγγραφέων, καθώς επίσης και απόλαυσης –ή μη– της εκτίμησης των ομοτέχνων τους διανοουμένων. Βλ. F. Leonte, *The Letters of Demetrios Kydonos*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, Brill, Boston (2020), σ. 148-149.

⁵ Για τη λειτουργία της επιστολής ως «το ένα μισό ενός διαλόγου» βλ. A. Riehle, *Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 7.

προσεγμένο και επιτηδευμένο⁶. Με αυτόν τον τρόπο αντανακλάται η πολύπλευρη παιδεία και λογιοςύνη των συγγραφέων τους, σκιαγραφώντας όμως παράλληλα το επίπεδο και των αποδεκτών τους, οι οποίοι θα έπρεπε να διαθέτουν και την κατάλληλη ανώτερη μόρφωση, το ανάλογο κοινωνικό κύρος και φυσικά αναγνώριση⁷. Συγχρόνως, απαραίτητη προϋπόθεση καθίσταται η εξοικείωση των παραληπτών –στο βαθμό που απαιτείται– με τα έξυπνα ευφυολογήματα και τα δυσνόητα λογοπαίγνια, προκειμένου να συναχθούν ορθά συμπεράσματα από τα συνειδητά διατυπωμένα αινίγματα, όπως επίσης η αναγνώριση και εκτίμηση τυχόν αποφθεγμάτων, λυρικών σχημάτων, ρητών και χωρίων συγγραφέων, με τα οποία οι συντάκτες καταπιάνονται πολύ συχνά προκειμένου να προβάλουν επιδεικτικά τον υψηλό βαθμό της παιδείας τους⁸. Μια άλλη τυπική διάκριση των επιστολών αφορά τις διάφορες θεματικές κατηγορίες στις οποίες τις εντάσσουν οι σύγχρονοι μελετητές, όπως για παράδειγμα ρητορικές πραγματείες, θεολογικές, φιλοσοφικές, συστατικές, παραινετικές, πολιτικές, παραμυθητικές, κ.ά. Όπως προκύπτει από τα ανωτέρω, είναι αναμενόμενο πως και στις δύο αλληλογραφούσες πλευρές εξίσου πρέπει να αναζητούμε, εκτός από την ομοιόμορφη ρητορική εκπαίδευσή τους, σημαίνουσες προσωπικότητες, όπου πέρα από εξαιρετικά μορφωμένους λογίους, εντοπίζουμε συγχρόνως στα πρόσωπά τους και γραφειοκράτες των ανώτατων δημοσίων λειτουργημάτων, καθώς και εκπροσώπους του κλήρου⁹.

Λαμβάνοντας ως γνώμονα όλα τα παραπάνω, στόχος της διεκπεραίωσης της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι πρωτίστως η αποδέσμευση κατά την εξέταση συλλογών επιστολών από τις συμβατικές διαιρέσεις των «τύπων» και των κατηγοριών, αποσκοπώντας να αναδείξουμε την ξεχωριστή πνευματική κατάρτιση των επιστολογράφων, ακόμη κι όταν οι ίδιοι κατά βάση δραστηριοποιούνταν εντός ενός ορισμένου λεκτικού και εκφραστικού πλαισίου και αντίστοιχων συμβάσεων ως προς τη σύνθεση των επιστολών τους. Λεπτομερέστερα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το διανοητικό περιβάλλον εντός του οποίου συντελέστηκε τόσο η παραγωγή όσο και η κατανάλωση των προϊόντων της αλληλογραφίας, μιας και στο εσωτερικό των επιστολών των αλληλογραφούντων προσώπων φαίνεται πως αναπτύσσεται ένας ζωτικής σημασίας προβληματισμός σχετικά με ποικίλα επιστημονικά, φιλοσοφικά, διανοητικά και πολιτικά θέματα, διεξάγεται γόνιμη ανταλλαγή απόψεων με άλλες αξιοσημείωτες πνευματικές προσωπικότητες της εποχής, καθώς επίσης εκτίθενται διάφορες πληροφορίες που συμπληρώνουν τη γενικότερη εικόνα της υπό μελέτη περιόδου¹⁰. Έτσι λοιπόν, διερευνάται και το δευτερεύον πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, όπως επίσης και η λειτουργία που επιτελούν (πέραν του λογοτεχνικού προϊόντος), όταν αυτές καταλήγουν στην πράξη της δημοσίευσης¹¹. Σε ένα δεύτερο –αλλά όχι δευτερεύον– επίπεδο θα ανιχνευθούν

⁶ A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, ό.π., σσ. 4, 9.

⁷ Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 142.

⁸ Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 313. Για το ύφος και τις πνευματικές καταβολές των επιστολών βλ. ακόμη M. Mullet, «The classical tradition in the Byzantine letter», στο: M. Mullet (επιμ.), *Letters, Literacy and Literature in Byzantium*, Variorum Collected Studies, Series 889, Aldershot – Burlington: Ashgate Publishing, 2007, σ. 75-93.

⁹ Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 131.

¹⁰ N. Gaul, All the Emperor's Men (and his Nephews): *Paideia* and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos, 1290-1320, *Dumbarton Oaks Papers* 70 (2016), σ. 251.

¹¹ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, PhD thesis Central European University, Budapest 2014, σ. 5:

<<https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/11603/manolovadivna.pdf>>

στοιχεία ρητορικής, της τέχνης των τεχνών του λόγου, με την οποία συνήθιζαν να κοσμούν τα διανοήματά τους οι συγγραφείς που καταπιάστηκαν με το επιστολογραφικό είδος, οδηγώντας το στην ακμή της άνθησής του κατά την Παλαιολόγεια Περίοδο, ή αλλιώς, την περίοδο της Παλαιολόγειας Αναγέννησης. Σε ένα τρίτο επίπεδο θα καταπιαστούμε με τις πνευματικές σχέσεις ανάμεσα σε αποστολείς και παραλήπτες των επιστολών που εντοπίζονται στην καθεμιά από τις υπό εξέταση συλλογές. Ως εκ τούτου, μέσω της εξέτασης των σχέσεων και των ειδήσεων που διασώζουν, η μελέτη μας αποσκοπεί ως ένα βαθμό στην αναγνώριση του δικτύου επικοινωνίας των αλληλογράφων, και την ταξινόμηση των επιστολών σε ενότητες, ανάλογα με τα θέματα που θα απασχολούσαν τους διανοομένους της εποχής, ξεπερνώντας έτσι τα όρια της όποιας πρακτικής τους διάστασης¹². Εισαγωγικά, σίγουρα λαμβάνουμε υπόψη τη γένεση του είδους, την εξέλιξή του, τη σχέση του με την αρχαία παράδοση και κληρονομιά, τη λογοτεχνική του μορφή (γλώσσα, σύνταξη, ύφος), ωστόσο εστιάζουμε στο πνεύμα της εποχής των Παλαιολόγων, όπως διατρέχει όλες τις συλλογές της πρώιμης φάσης της περιόδου, σε συνδυασμό όμως, βέβαια, με το πολιτικό και κοινωνικό υπόβαθρο, διεισδύοντας συγχρόνως στη νοοτροπία των συγγραφέων και συλλέγοντας αξιόλογες πληροφορίες των πολιτιστικών και κοινωνικών δεδομένων της εποχής¹³.

Εξαιτίας της ογκώδους και πλούσιας αλληλογραφίας μεταξύ των πιο διακεκριμένων λογίων της εποχής των Παλαιολόγων μάς επιτρέπεται να πλάσουμε μια πιο διεξοδική ιχνογράφιση του πολύπλοκου κοινωνικού καμβά, ενώ ταυτόχρονα με τη μελέτη των μαρτυριών των προσωπικών τους επαφών είναι δυνατή η συμβολή στην αποκάλυψη της επιρροής που μπορεί ένας συγγραφέας να είχε σε άλλους ή της ενδεχόμενης αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιστολογράφων που ανήκαν σε έναν συγκεκριμένο αριστοκρατικό συγγραφικό-αναγνωστικό κύκλο¹⁴. Μάλιστα, όπως θα προκύψει από τη μελέτη του σώματος των υπό εξέταση επιστολών, η διασταύρωση του πλέγματος των γραμμών επικοινωνίας δι' αλληλογραφίας μαρτυρεί ξεκάθαρα πως κάποια στιγμή όλοι έρχονταν σε επαφή αναπόφευκτα σχεδόν με όλους τους άλλους, είτε άμεσα, είτε μέσω ενός δυναμικού διαμεσολαβητή (φίλου, αντιπάλου ή προστάτη)¹⁵.

Η ΥΨΗΛΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΡΡΙΧΗΣΗΣ

Η παιδεία υπήρξε το σημαντικότερο όχημα ομαλής επιτάχυνσης της σταδιοδρόμησης και κοινωνικής ανέλιξης της ελίτ κατά τους όψιμους αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας, περίοδο κατά την οποία τα ρητορικά θέατρα αναδείχθηκαν σε σταυροδρόμι συνάντησης της πολύπλευρης μόρφωσης με τις

¹² Δεδομένου ότι επιστολή αποτελεί ένα χρηστικό είδος, που στην πράξη μπορούσε να εξυπηρετήσει ένα πλήθος λειτουργιών, να καλύψει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων και να απευθύνεται σε άτομα που προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές θέσεις, το στυλ, η γλώσσα και το ύφος όφειλε να προσαρμόζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Βλ. A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, ό.π., σ. 10.

¹³ H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 36.

¹⁴ N. Gaul, All the Emperor's Men (and his Nephews): *Paideia* and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos, ό. π., σ. 248.

¹⁵ I. Ševčenko, *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*, Variorum Reprints, London, 1981, σ. 70.

στρατηγικές δικτύωσης.¹⁶ Στο Βυζάντιο των Παλαιολόγων, στην επιστήμη και τη φιλοσοφία δεν προσφερόταν με τον ίδιο τρόπο το θεσμικό περιβάλλον, το καθιερωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα σπουδών και η διάκριση των λογοτεχνικών ειδών, όπως συνέβαινε στη δυτική μεσαιωνική Ευρώπη μέσω της λειτουργίας πανεπιστημίων και της ανόδου του σχολαστικισμού¹⁷. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 11^{ου} αιώνα στη βυζαντινή κοινωνία σημειώθηκε μια αξιοσημείωτη ακμή τόσο της λογοτεχνίας, όσο και της παιδείας εν γένει, η οποία δε στηρίχθηκε μόνο στην αναβίωση της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, αλλά και στην αναζήτηση νέων εκφραστικών μέσων.

Ο χαρακτήρας της φιλοσοφίας ως επιστημονικού κλάδου, απόλυτου και καθολικού διαχρονικά, οφείλεται στο γεγονός ότι η φιλοσοφία υπερέχει ποικιλόμορφα από όλους τους κλάδους του επιστητού, ως κορωνίδα του συμπλέγματος όλων των επιμέρους επιστημών με τις οποίες σχετίζεται¹⁸. Η ρητορική παιδεία, ωστόσο, σε θεωρία και πράξη, κατά τον 12^ο αιώνα είχε αποκτήσει νέο ρόλο, αξία και σπουδαιότητα, υπό την έννοια ότι διείπε κάθε μορφή επικοινωνίας, εντυπωσιάζοντας τα πλήθη με τον αναπαραστατικό και γλαφυρό της χαρακτήρα, αναδεικνύοντάς την σε κορυφαίο μέσο έκφρασης, ιδιαίτερα κατά τη διαδικασία της δημόσιας εκφώνησης, γνωστή με τον όρο «θέατρον», μεταξύ της χορείας διανοουμένων που συγκροτούσαν τους περίφημους λογοτεχνικούς κύκλους¹⁹. Πρόκειται για ένα είδος που διέπει όλα τα υπόλοιπα γραμματειακά είδη, έναν εξαιρετικά αριστοτεχνικό χώρο του γραπτού λόγου, με δικούς της κανόνες.

Η ικανότητα της ρητορικής να εισχωρεί και συνάμα να εμβαθύνει σε όλα τα λογοτεχνικά γένη και είδη της βυζαντινής γραμματείας επικυρώνει την ανυπέρβλητη θέση της στη βυζαντινή πνευματική σκηνή, όχι μόνο ως ένδυμα λόγου, αλλά και ως κυρίαρχη «θεωρία λογοτεχνίας». Μάλιστα, όπως υποστήριξε και η Margaret Mullet, η σπουδαιότητα που απέκτησε ο προφορικός λόγος κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα οφείλεται στην εξύψωση της ρητορικής τον 11^ο αιώνα, προσδίδοντάς της νέο χαρακτήρα και επιπλέον χρήσεις. Έτσι, για παράδειγμα, αποτέλεσε ένα βαρυσήμαντο και θεμελιώδες όχημα ψυχαγωγίας μετά τη βαθμιαία εξασθένηση και τον παντελή αφανισμό του αρχαίου θεάτρου, αλλά και ένα μέσο πρόσβασης για εκείνον που επεδίωκε αναγνώριση, δημοσιότητα και μία καλή φήμη στα λογοτεχνικά σαλόνια της Κωνσταντινούπολης μέσω της προφορικής παρουσίασης των επιμέρους συγγραφικών του πονημάτων σε ρητορικές επιδείξεις. Όπως προκύπτει εύλογα από τα παραπάνω, η ρητορική διαμορφώθηκε σε ανταγωνιστικό προσόν υπεροχής αποφασιστικής σημασίας για όσους διεκδικούσαν, μέσω των δρωμένων της ψυχαγωγίας και της επίδειξης της συγγραφικής τους αρετής, αλλά και μέσω του επιδεικτικού λόγου, κύρος και αναρρίχηση στους λογοτεχνικούς και πολιτικούς κύκλους της πρωτεύουσας του 12^{ου} αιώνα²⁰.

Στο ίδιο πνευματικό περιβάλλον, η επιστολογραφία συγκαταλέγεται μεταξύ των ειδών της βυζαντινής γραμματείας, τα οποία καλλιεργήθηκαν από την αφρόκρεμα των διανοουμένων της εποχής και συγγενεύουν με τη ρητορική, όπως υποδηλώνεται από την κοινή χρήση θεατρικής ορολογίας και στο εν λόγω είδος. Είναι, βέβαια, καθολική παραδοχή πως στην επιστολογραφία εμπεριέχεται η ίδια η

¹⁶ N. Gaul, *All the Emperor's Men (and his Nephews): Paideia and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos*, ό. π., σ. 245, 250.

¹⁷ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, ό.π., σ. 2.

¹⁸ H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 48-49.

¹⁹ Ι. Γρηγοριάδης, *Ιωάννης Τζέτζης. Επιστολαί*, Κανάκη, Αθήνα, 2001, σ. 9.

²⁰ Ι. Γρηγοριάδης, *Ιωάννης Τζέτζης. Επιστολαί*, ό.π., σ. 10-11.

έννοια της επιστολικής επικοινωνίας, υπό την έννοια ότι πραγματώνεται ως μια γόνιμη διαδικασία εντός ενός ορισμένου κοινωνικού, πνευματικού και γλωσσικού πλαισίου²¹. Συγχρόνως, στις βυζαντινές επιστολές έχει διατηρηθεί μια πληθώρα στοιχείων και χαρακτηριστικών από το αρχαίο γραμματειακό είδος αναφορικά με τη μορφή, τη σύνθεση, τη χρήση των εικόνων, ενώ παράλληλα αφθονούν στο περιεχόμενό τους οι αντιγραφές και τα δάνεια από άλλα έργα. Η επιστολογραφία γνωρίζει μεγάλη ακμή και γίνεται ιδιαιτέρως προσφιλής και κατά την Παλαιολόγεια περίοδο. Ως απόγειο, όταν το είδος ξεπερνά τα όρια της ακμής και καταλήγει στην κορύφωσή του, ως κατηγορία λόγου των πεπαιδευμένων, ορίζονται οι 11^{ος}-14^{ος} αιώνας, καθώς τότε κατά κανόνα οι βυζαντινές επιστολές προορίζονταν να παρουσιαστούν δημόσια, είτε μέσα από συλλογές επιστολών που κυκλοφορούσαν μεταξύ των κύκλων λογίων, είτε ως εκφωνήσεις ή παραστάσεις ενώπιον ιδιωτικού ακροατηρίου ή σε δημόσιες συναθροίσεις-επιδείξεις, αναπληρώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την έλλειψη που είχε δημιουργήσει η απουσία του αρχαίου δράματος²².

ΕΠΙΣΤΟΛΗ: Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ

Η διαδικασία σύνταξης μιας επιστολής διακρίνεται σε τρεις πράξεις αναπαράστασης, οι οποίες καθορίζουν τον τύπο, τη λειτουργία, και –σε κάποιο βαθμό– τη θεματική μιας επιστολής, υπογραμμίζοντας συγχρόνως τη διαδραστική μορφή της σχέσης μεταξύ αποστολέα και παραλήπτη. Πρακτικά, η πρώτη αναπαραστατική πράξη που επιτελεί μια επιστολή είναι η κοινοποίηση ενός μηνύματος από τον αποστολέα στον παραλήπτη, υπερβαίνοντας την όποια χωρική ή/και χρονική απόσταση· η δεύτερη είναι η αντικατάσταση της φυσικής απουσίας της προσωπικότητας και της φωνής του συγγραφέα, δίνοντας την ψευδαίσθηση της παρουσίας του, ενώ η τρίτη περιορίζεται στην αποκάλυψη του χαρακτήρα του αποδέκτη, ο οποίος απουσιάζει βέβαια από τη συγγραφική πράξη, σύμφωνα πάντοτε με το είδος της σχέσης που συνέδεε τους δύο ανταποκριτές²³. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον ύπατο των φιλοσόφων, Μιχαήλ Ψελλό, η επιστολή είναι ο λόγος της απουσίας, καθώς η ύπαρξη του λόγου δηλώνει τη συνύπαρξη, ενώ η παρουσία της επιστολής συνεπάγεται τον χωρισμό των αλληλογραφούντων προσώπων, αποκαλύπτοντας ωστόσο πιστότερα την ψυχική συγκρότηση και τη διάνοια του γράφοντος²⁴. Κοινώς, με την έμπρακτη επιστολική επικοινωνία αυτή καθαυτή, καθώς και την έκφραση συναισθημάτων εντός του περιεχομένου που αυτή φέρει, καταργείται η απουσία του ανταποκριτή, εισάγοντας την παρουσία ενός κειμένου που αποτελεί φορέα ενός

²¹ Α. Μαρκόπουλος, Η επικοινωνιακή λειτουργία της επιστολής. Πρώτες εκτιμήσεις από κείμενα της μεσοβυζαντινής περιόδου. Στο: *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο* (επιμ. Ν. Γ.Μοσχονάς), *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1993, σ. 164-165.

²² Ι. Γρηγοριάδης, *Ιωάννης Τζέτζης. Επιστολαί*, ό.π., σ. 25. Από τη στιγμή που το ρητορικό κείμενο που προσδιορίζεται ως «επιστολή» μεταγράφεται σε χειρόγραφα βιβλία, αποτελώντας τμήμα κάποιου είδους επεξεργασμένης συλλογής, χάνει τον ιδιωτικό της χαρακτήρα, δεδομένου ότι βρίσκεται στη διάθεση ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού. Διεξοδικότερα, βλ. Α. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: Α. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, ό.π., σ. 2-3.

²³ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, ό.π., σ. 144-145.

²⁴ Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 306-307.

μηνύματος. Συν τοις άλλοις, προϋποθέτει την αλληλεπιδραστική σχέση ενός αφηγητή και ενός ακροατή, στον οποίο απευθύνεται το μήνυμα και η έκφραση του ψυχικού πάθους του αποστολέα, ενθαρρύνοντας την κατασκευή της παρουσίας του άλλου στο μυαλό του συγγραφέα και ανυψώνοντας παράλληλα τη συνάντηση που επιτυγχάνεται μέσω του επιστολογραφικού προϊόντος σε ψυχική ένωση των δύο²⁵.

Πρακτικά, η σύνταξη επιστολών στο Βυζάντιο εξυπηρετούσε μια σειρά πρακτικών σκοπών και κοινωνικών στόχων, αφού μέσω αυτών δημιουργήθηκαν, καλλιεργήθηκαν και διατηρήθηκαν διαφορετικοί και ποικίλοι τύποι κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των αλληλογραφούντων προσώπων. Άλλοτε πάλι, επειδή στις επιστολές μαρτυρείται η σημαντική λειτουργία της διάδοσης και παρουσίασης της σοφίας και της γνώσης, λειτουργούσαν ως κείμενα διδασκαλίας ή επιδείκνυαν, αποδεικνύοντας ταυτόχρονα, την υψηλή παιδεία των συγγραφέων τους και το ανώτατο ρητορικό τους ύφος. Με αυτόν τον τρόπο οι επιστολές αποτελούσαν μέσο δημόσιας αυτοπαρουσίασης και προβολής, ενισχύοντας έτσι τη δημιουργία δικτύων και σχέσεων εξάρτησης και εξουσίας²⁶. Εξάλλου, η επιστολή, ως ρητορικό προϊόν, προοριζόταν εξ αρχής για φωναχτή ανάγνωση, κι επομένως όχι μόνο για ιδιωτική ανάγνωση αλλά για δημόσια ακρόαση. Κατά τη διαδικασία αυτή θα μπορούσε κανείς να φανταστεί τον συντάκτη της εκάστοτε επιστολής να είναι παρών, αντικαθιστώντας έτσι μερικώς –μονάχα– την «επιδεικτική» και πληθωρική θεατρική παρουσία του ρήτορα και αναγνώστη²⁷.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ: Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΤΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Κατά τη «Βυζαντινή Αναγέννηση» της Παλαιολόγειας περιόδου, καθοριστική σπουδαιότητα στην πολιτισμική ανάπτυξη είχε η σταδιακή διείσδυση δυτικών επιρροών και πνευματικών ερεθισμάτων, άρρηκτα συνδεδεμένων με την πολιτική εξασθένιση της αυτοκρατορίας²⁸. Λόγω της κατάληψης της βυζαντινής πρωτεύουσας από τους σταυροφόρους της Δύσης το 1204 και την επακόλουθη μεταφορά όχι μόνο της πρωτεύουσας του Βυζαντίου, αλλά ακόμη και της φιλοσοφίας, της παιδείας και της υλικής κληρονομιάς στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας, υπήρξε αναπότρεπτη η επιρροή στην ανάπτυξη ή μεταβολή της βυζαντινής σοφίας, μάθησης και εκπαίδευσης. Εξαιτίας, μάλιστα, του μετασχηματισμού της μορφής της νεοσύστατης αυτοκρατορίας καθιερώθηκε μια σειρά από νέα μοτίβα και χαρακτηριστικά που διακρίνουν την περίοδο εξουσίας του οίκου των Παλαιολόγων, με τις δύο αντίπαλες

²⁵ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, ό.π., σ. 149.

²⁶ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, ό.π., σ. 6.

Αποκαλύπτεται το ενδιαφέρον των διανοουμένων επιστολογράφων για την εξυπηρέτηση της φιλίας και των συναφών με αυτήν σχέσεων, όπως η πατρωνία, τα κοινωνικά δίκτυα (σχέση ρόλων-θεματική αλληλογραφίας-διάρκεια της αλληλεπίδρασης). Για την δημιουργία, ενίσχυση και διαπραγμάτευση των σχέσεων διαμέσου των επιστολών βλ. A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, ό.π., σ. 20.

²⁷ H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 129.

²⁸ J. O. Rosenqvist, *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Κανάκη, Αθήνα, 2008, σ. 139.

έννοιες, τη συνέχεια και την αλλαγή να συγκροτούν την επιτομή της πολύπλευρης παιδείας της εποχής²⁹. Φυσικά, για την ανεπαρκή και δυσχερή κατάσταση της ανώτερης εκπαίδευσης στο περιβάλλον της εξόριστης βυζαντινής αυτοκρατορίας, πέρα από την απουσία ικανοποιητικά εδραιωμένων ανώτερων ιδρυμάτων, όπως αυτά που διέθετε μέχρι πρότινος η Κωνσταντινούπολη, πρέπει να συμπεριληφθούν ακόμη η έλλειψη τόσο δωρεών όσο και ειδικών επιστημονικών βιβλίων και φιλοσοφικών πραγματειών, που θα εξυπηρετούσαν την επιτέλεση αυτού του σκοπού³⁰.

Αδιαμφισβήτητα, στην παιδεία των διανοούμενων επιστολογράφων της Παλαιολόγειας περιόδου αντανακλώνται από κοινού η συνέχεια και η αλλαγή που σημειώθηκε στη βυζαντινή ανώτερη παιδεία ευθύς αμέσως μετά από την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς το 1261, συμβάλλοντας καταλυτικά στην αναβίωση της παιδείας³¹. Άλλωστε, η βυζαντινή πρωτεύουσα αποτελεί την κυρίαρχη επιστολογραφική εστία, στην οποία εντοπίζουμε την πλειονότητα των λογίων, και δη των επιστολογράφων, όπου παράγεται και από όπου διασπείρεται και κυκλοφορεί ο μεγάλος όγκος των έργων, κι εν προκειμένω των επιστολών³². Όμως, δεν μπορεί να παραλειφθεί το γεγονός πως, όπως σε κάθε κοινωνία, έτσι και στο Βυζάντιο, ο προσωπικός ορίζοντας ενδιαφερόντων του εκάστοτε διδασκάλου διαδραμάτισε κρίσιμο ρόλο ως προς την ανάπτυξη συγκεκριμένων θεμάτων και μοτίβων³³. Αξίζει να επισημανθεί ότι στην παραπάνω μελέτη, έπειτα από μια ενδελεχή εξέταση της δραστηριότητας των διανοούμενων και διδασκάλων, αποκαλύφθηκε πως η Κωνσταντινούπολη του όψιμου 13^{ου} και του πρώιμου 14^{ου} αιώνα είχε αναβαθμιστεί και αναγνωριστεί σε σημαντικό και δημοφιλές λίκνο ανώτερων σπουδών, χάρη βέβαια στην εν λόγω αναβίωση της παιδείας³⁴.

Ο ογκώδης κατάλογος με τα ονόματα διδασκάλων ανώτερης παιδείας αντικατοπτρίζει τον άσβεστο πόθο για μάθηση όπου, μάλιστα, η εξειδίκευση στη μελέτη της ρητορικής θεωρούνταν προαπαιτούμενο για τη λήψη ανώτατων κρατικών αξιωματικών και λειτουργιών³⁵. Μάλιστα, όπως θα προκύψει και από τα συμπεράσματα της δικής μας μελέτης, είναι γεγονός ότι λόγοι με κοινά σημεία επαφής και κοινά ενδιαφέροντα συνήθιζαν να ανταλλάσσουν μεταξύ τους επιστολές, ταξιδιωτικές εμπειρίες, βιβλία, πραγματείες, απόψεις, ή συγκροτούσαν το ακροατήριο ρητορικών έργων που εκφωνούνταν ενώπιον των μελών που απάρτιζαν τέτοιου είδους διανοητικές συναθροίσεις. Στους λογοτεχνικούς αυτούς κύκλους οφείλεται η υπέρβαση από μέρους της παιδείας των στενά και απαραβίαστα θεμελιωμένων παραδοσιακών ορίων των σχολών, με εξολοκλήρου νέες απόψεις και ενδιαφέροντα

---

²⁹ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*. Texts and Studies of the History of Cyprus, v. XI, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1982, σ. 1-2.

³⁰ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 13.

³¹ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σσ. 31, 34.

³² A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 14.

³³ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 92.

³⁴ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 108.

³⁵ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 108-109. Βλ. επίσης F. Bernard, Michael Psellos, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 129.

σε επιστημονικά και φιλοσοφικά θέματα να τίθενται προς περισυλλογή, εξέταση, συζήτηση και ερμηνεία επί της τραπέζης στη βυζαντινή διανοητική σκηνή³⁶.

ΔΙΚΤΥΑ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΩΝ: ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

Οι επιστολές θεωρούνται από τη μία πλευρά το μέσο προσέγγισης της ιστορίας και της πολιτικής και πολιτισμικής γνώσης μιας εποχής, ενώ από την άλλη αντιμετωπίζονται ως μαρτυρίες που σκιαγραφούν την προσωπικότητα του συγγραφέα τους, καθώς και τον ορίζοντα των ενδιαφερόντων και των προσδοκιών των αποδεκτών-αναγνωστών τους.

Η βυζαντινή επιστολογραφία συνδέεται με τις ομάδες των λογίων της βυζαντινής κοινωνίας, και πιο συγκεκριμένα με τις φιλοσοφικές-επιστημονικές τους αναζητήσεις και τα πολιτισμικά τους ενδιαφέροντα³⁷. Αυτές τις ομάδες συγκροτούσαν άνθρωποι με υψηλή παιδεία, οι οποίοι κατείχαν διακεκριμένες θέσεις στην κοινωνία της εποχής τους. Μεταξύ αυτών των εξεχόντων προσώπων διακρίνονται κρατικοί υπάλληλοι και ανώτατοι αξιωματούχοι με κοινά βιώματα και προσφιλή ενδιαφέροντα, οι οποίοι διαπιστώνεται πως γνωρίζονται ή αναγνωρίζονται μεταξύ τους και επικοινωνούν, επιστρατεύοντας την επιστολή ως όχημα για την υπηρετήση αυτού του σκοπού³⁸. Επίσης, το μεγαλύτερο μέρος αυτών απαντάται στην Κωνσταντινούπολη, την κοιτίδα της παιδείας και του πνευματικού πολιτισμού, χωρίς ταυτόχρονα να αποξενώνουν τους διανοούμενους της περιφέρειας από τον κύκλο των επαφών τους.

Βάσει, λοιπόν, των παραγόντων που μόλις παρουσιάστηκαν, και κρίνοντας πως θα μπορούσαμε να καταρτίσουμε μια ομάδα επιστολογράφων που ενστερνίζονται τους ίδιους προβληματισμούς και ενδιαφέροντα, θα αποπειραθούμε να συζητήσουμε ένα τέτοιο άρτια ραφιναρισμένο δίκτυο επιστολογράφων, καθώς επίσης και ένα δίκτυο προσώπων. Επιπλέον, αντικείμενο ενδιαφέροντος θα αποτελέσει η ανίχνευση των κοινών τους χαρακτηριστικών και του πνευματικού και κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου δρουν και εντάσσονται, ενώ παράλληλα θα επιχειρηθεί μια τυποποίηση και κατηγοριοποίηση των επιστολών των συλλογών τους, στο μέτρο που αυτό καθίσταται δυνατό.

Οι υπό εξέταση συλλογές επιστολών στην παρούσα μελέτη ανήκουν σε λόγιους της Παλαιολόγειας περιόδου· η επιλογή τους έγινε λαμβάνοντας υπόψη τους ακόλουθους στοιχειώδεις παράγοντες: οι συλλογές να είναι εκτενείς, με αξιόλογο αριθμό επιστολών, να διακρίνονται από ποικιλία στην επιλογή τόσο των θεματικών ενοτήτων, όσο και διαφόρων κατηγοριών, και να εντοπίζεται τυχόν διασταύρωση παραληπτών, αλλά και να διαπιστώνεται η διασύνδεσή τους με άλλα πρόσωπα που ανήκουν στον ευρύτερο κύκλο των αποδεκτών των επιστολών τους. Καθίσταται, ωστόσο, απαραίτητο, στο σημείο αυτό, να τονιστεί πως τα *corpora* των επιστολών

³⁶ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 149.

³⁷ Όσον αφορά τη συγκρότηση μιας διακριτής ομάδας λογίων που μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά ως προς τη μόρφωση, τη γλώσσα και τα πνευματικά ενδιαφέροντα βλ. Ε. Αγγελή, *Δίκτυα επιστολογράφων στον δέκατο τέταρτο αιώνα, Διπλωματική Εργασία*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1012, σ. 4-5.

³⁸ Ε. Αγγελή, *Δίκτυα επιστολογράφων στον δέκατο τέταρτο αιώνα, Διπλωματική Εργασία*, ό.π., σ. 4.

που τίθενται υπό εξέταση δεν αξιοποιούν ούτε εναρμονίζονται με το σύνολο των επιστολογράφων που συμπίπτουν χρονικά με εκείνους των οποίων οι συλλογές επιστολών έχουν συμπεριληφθεί στην παρούσα εργασία³⁹. μια τέτοια ολιστική προσέγγιση, άλλωστε, θα ξεπερνούσε τα όρια μιας διπλωματικής εργασίας. Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τα παρατιθέμενα κριτήρια, επιλέχθηκαν να εξεταστούν αυτόνομα, ως λογοτεχνικά δημιουργήματα, αλλά και συλλογικά, ως πηγή προβολής των ενδιαφερόντων και των απόψεων των αποστολέων, οι συλλογές των Γεωργίου Ακροπολίτη, Θεοδώρου Υρτακηνού, Νικηφόρου Χούμνου, Μάξιμου Πλανούδη και Νικηφόρου Γρηγορά, οι οποίοι αποτελούσαν αδιαμφισβήτητα μια δραστήρια επιστολογραφικά ομήγυρη πεπαιδευμένων λογίων.

---

³⁹ Αν και αφορά στην προγενέστερη περίοδο, σχετικά με τα πρόσωπα και τα στοιχεία της επιστολογραφίας από τον 6^ο έως τον 12^ο αιώνα, καθώς και τη μέθοδο παρουσίασής τους, βλ. M. Grünbart, *Formen der Andere im byzantinischen Brief vom 6. Bis 12. Jahrhundert*, Wien, 2005.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΣΥΛΛΟΓΗ

Κωνσταντίνος Ακροπολίτης

(από 196 επιστολές)

6. Τῷ ῥήτορι τῷ Ὀλοβόλῳ
7. Τῷ ῥήτορι*⁴⁰
12. Τῷ ῥήτορι Ὀλοβόλῳ
14. Τῷ δικαιοφύλακι Γεωργίῳ τῷ Παχυμέρει*
37. Τῷ ῥήτορι τῷ Ὀλοβόλῳ*
50. Τῷ Νικηφόρῳ τῷ Χούμνῳ
60. Θεοδώρα Ῥαούλενα Παλαιολογίνα*
66. Τῷ ῥήτορι τῷ Ὀλοβόλῳ
73. Τῷ ῥήτορι τῷ Ὀλοβόλῳ*
101. Γεωργίῳ τῷ Παχυμέρει*
137. Ἰωσήφ τῷ Ῥακενδύτῃ τῷ φιλοσόφῳ*

Θεόδωρος Ὑρτακηνός

(από 91 επιστολές)

3. Τῷ πατριάρχῃ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Γλυκεῖ
4. Τῷ αὐτῷ πατριάρχῃ*
5. Τῷ κανικλείῳ*
6. Τῷ αὐτῷ*
7. Τῷ αὐτῷ*
8. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
9. Τῷ αὐτῷ : ρητορική-επαιτική/αιτητική
11. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ*
16. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ
17. Τῷ αὐτῷ
18. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ*
19. Τῷ αὐτῷ
20. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
21. Τῷ αὐτῷ
22. Τῷ αὐτῷ
28. Τῷ κανικλείῳ

---

⁴⁰ Στον ανωτέρω κατάλογο παρατίθενται οι επιστολές των προσώπων που θεωρήσαμε πιο δόκιμο να μελετήσουμε, ώστε να καταλήξουμε στην εξέταση εκείνων που κρίναμε ανταποκρίνονται στο θέμα της μελέτης μας. Με το σύμβολο του αστερίσκου (*), λοιπόν, προσδιορίζονται οι επιστολές των οποίων θα ακολουθήσει σύντομη ερμηνεία και σχολιασμός.

- 35. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ*
- 36. Τῷ αὐτῷ
- 38. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ*
- 39. Τῷ αὐτῷ
- 42. Νικηφόρῳ Μετοχίτῃ
- 44. Νικηφόρῳ Μετοχίτῃ*
- 46. Τῷ Ἀκροπολίτῃ
- 49. Νικηφόρῳ Μετοχίτῃ
- 54. Τῷ μεγάλῳ δομυστίκῳ τῷ Καντακουζηνῷ*
- 55. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ δομυστίκῳ*
- 57. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
- 62. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ*
- 65. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ*
- 66. Τῷ αὐτῷ*
- 71. Νικηφόρῳ Μετοχίτῃ υἱῷ μεγάλου λογοθέτου
- 74. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ*
- 77. Τῷ κανικλείῳ*
- 81. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ*
- 86. Τῷ κανικλείῳ*
- 90. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
- 91. Τῷ κανικλείῳ*

Νικηφόρος Χούμνος

(ἀπὸ 172 ἐπιστολές)

- 30. Τῷ Γαβριῆ καὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ*
- 37. Πρὸς τὸν λογοθέτην τοῦ γενικοῦ*
- 38. Τοῦ λογοθέτου τοῦ γενικοῦ*
- 39. Πρὸς αὐτὸν*
- 40. Τῷ αὐτῷ*
- 61. Τῷ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ*
- 62. Τῷ αὐτῷ
- 76. Τῇ πρωτοβεστυρία*
- 77. Τῇ αὐτῇ*
- 79. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Ἀκροπολίτῃ*
- 80. Τῷ αὐτῷ
- 81. Τῷ αὐτῷ
- 83. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Ἀκροπολίτῃ*
- 98. Τῷ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ
- 99. Τῷ αὐτῷ
- 100. Τῷ αὐτῷ
- 101. Τῷ αὐτῷ
- 102. Τῷ αὐτῷ
- 103. Τῷ αὐτῷ
- 104. Τῷ αὐτῷ
- 105. Τῷ αὐτῷ
- 106. Τῷ αὐτῷ
- 107. Τῷ αὐτῷ
- 108. Τῷ αὐτῷ

- 109. Τῷ αὐτῷ*
- 110. Τῷ αὐτῷ
- 111. Τῷ αὐτῷ
- 112. Τῷ αὐτῷ
- 113. Τῷ αὐτῷ
- 114. Τῷ αὐτῷ*
- 115. Τῷ αὐτῷ
- 116. Τῷ αὐτῷ
- 117. Τῷ αὐτῷ
- 118. Τῷ αὐτῷ
- 119. Τῷ αὐτῷ
- 120. Τῷ αὐτῷ*
- 121. Τῷ αὐτῷ
- 122. Τῷ αὐτῷ
- 123. Τῷ αὐτῷ*
- 127. Τῷ πατριάρχῃ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Γλυκεῖ*
- 129. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ τῷ Καντακουζηνῷ*
- 133. Πρὸς τὸν λογοθέτην τοῦ γενικοῦ*
- 134. Τοῦ λογοθέτου τοῦ γενικοῦ*
- 157. Τῇ Παλαιολογίνῃ*
- 167. Τῇ Παλαιολογίνῃ*
- 171. Τῇ Παλαιολογίνῃ*
- 172. Τῇ αὐτῇ*

Μάξιμος Πλανούδης

(από 121 επιστολές)

- 6. Τῷ κανικλείου
- 23. Τῷ λογοθέτῃ τοῦ δρόμου τῷ Γλυκεῖ*
- 30. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἰωάννῃ
- 33. Τῷ Βρυεννίῳ*
- 39. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἰωάννῃ*
- 42. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἰωάννῃ*
- 48. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ*
- 54. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
- 60. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
- 61. Τῷ αὐτῷ
- 68. Τῇ πρωτοβεστιαρία Ραουλαῖνῃ*
- 71. Τῷ Μελχισεδέκ
- 72. Τῷ αὐτῷ
- 73. Τῷ αὐτῷ
- 74. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
- 77. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
- 78. Τῷ αὐτῷ*
- 79. Τῷ αὐτῷ
- 80. Τῷ αὐτῷ
- 84. Τῷ Φιλῆ κυρῷ Μανουήλ
- 85. Τῷ Μελχισεδέκ*
- 86. Τῷ αὐτῷ*

89. Τῷ Μελχισεδέκ
90. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ*
93. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
94. Τῷ Μελχισεδέκ*
95. Τῷ αὐτῷ
96. Τῷ Δούκα
97. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
98. Τῷ αὐτῷ
99. Τῷ Μελχισεδέκ*
100. Τῷ αὐτῷ
101. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
102. Τῷ αὐτῷ
103. Τῷ αὐτῷ
104. Τῷ αὐτῷ
105. Τῷ αὐτῷ
106. Τῷ αὐτῷ*
107. Τῷ αὐτῷ
108. Τῷ αὐτῷ
109. Τῷ αὐτῷ*
110. Τῷ αὐτῷ
111. Τῷ αὐτῷ
112. Τῷ αὐτῷ
113. Τῷ αὐτῷ
114. Τῷ Μελχισεδέκ
115. Τῷ αὐτῷ
116. Τῷ αὐτῷ
117. Τῷ αὐτῷ
118. Τῷ Φιλανθρωπηνῷ
119. Τῷ αὐτῷ*
120. Τῷ αὐτῷ*
121. Παραμυθητικῇ τῶν φίλων τινὶ*

Νικηφόρος Γρηγοράς

(από 159 επιστολές)

1. Τῷ Πεπαγωμένῳ*
4. Τῷ πρωτονοταρίῳ τῷ Πεπαγωμένῳ
11. Τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ
18. Τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ
19. Τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ
22. Τῷ μεγάλῳ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ
23. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ*
24. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
25. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
26. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
27. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ
30. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἀνδρονίκῳ*
32. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἀνδρονίκῳ*
40. Τῷ Πεπαγωμένῳ*

41. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
42. Τῇ Παλαιολογίνῃ*
43. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
45. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἀνδρονίκῳ
46. Τῷ μεγάλῳ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ*
51. Τῷ μεγάλῳ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ
56. Τῷ Πεπαγωμένῳ
57. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
62. Τῷ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου»
70. Τῷ Ματθαίῳ μητροπολίτῃ Ἐφέσου
74. Τῷ πατριάρχῃ
77. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ*
82. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ*
83. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
85. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
86. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
90. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
92. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
93. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
102. Τῷ Ματθαίῳ Ἐφέσου
106. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
110. Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Νικηφόρῳ
112. Τῷ Μετοχίτῃ κυρῷ Νικηφόρῳ
116. Τῷ Πεπαγωμένῳ
120. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ*
122. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
125. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ
126. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ
130. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ*
149. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ
156. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ Ἰωάννῃ τῷ Καντακουζηνῷ
157. Τῇ δεσποίνῃ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

Πρωτότοκος γιος του πολιτικού και ιστοριογράφου Γεωργίου Ακροπολίτη (1217-1282) και της Ευδοκίας και αδελφός του Ακροπολίτη Μελχισεδέκ⁴¹ ήταν ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης (13^{ος}-14^{ος} αι.). Ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος επέδειξε ενεργό ενδιαφέρον για την ανατροφή και την εκπαίδευσή του. Ο Κωνσταντίνος όμως, εν αντιθέσει με τον πατέρα του, παρέμεινε ένας ειλικρινής αντίπαλος της πολιτικής του Μιχαήλ για την ένωση με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και των προσπαθειών του Πατριάρχη Ιωάννη Βέκκου να πείσει τον κλήρο και τον λαό της Κωνσταντινούπολης ότι αυτή η πολιτική ήταν δογματικά αποδεκτή⁴². Ο Ανδρόνικος Β΄ τον όρισε Λογοθέτη του Γενικού, ενδεχομένως στα 1282. Μετά τον θάνατο του Θεόδωρου Μουζάλωνος το 1294 έλαβε το αξίωμα του Μεγάλου Λογοθέτη, το οποίο και διατήρησε τουλάχιστον μέχρι το 1321, περίοδο κατά την οποία φαίνεται να έχει μοιραστεί τον τίτλο με τον Θεόδωρο Μετοχίτη⁴³. Ως διδάσκαλος της φιλοσοφίας, της ρητορικής και της γεωμετρίας συνέβαλε σημαντικά στην επάνοδο της ανώτερης παιδείας στην ανακτημένη από τους Λατίνους Κωνσταντινούπολη⁴⁴. Ο ισχυρότερος παράγοντας για τη φήμη του υπήρξε η λογοτεχνική του παραγωγή, η οποία ήταν αξιοσημείωτη, κυρίως αγιογραφική στο περιεχόμενο, δεδομένου ότι στο συγγραφικό ενεργητικό του αποδίδεται η σύνταξη 29 βίων αγίων, λαμβάνοντας και το προσωνύμιο του «Νέου Μεταφραστή».⁴⁵

---

⁴¹ E. Trapp, *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 1, Hans-Veit Beyer, Ewald Kislinger, 2001, αρ. 523. Στο εξής, για την παραπομπή στο συγκεκριμένο λεξικό θα χρησιμοποιηθεί η συντομογραφία *PLP* και ακριβώς δίπλα θα ακολουθεί ο αριθμός εγγραφής του εκάστοτε προσώπου (εδώ *PLP* 523). Ο Μ. Treu παρουσίασε τον Κωνσταντίνο ως αδερφό του μοναχού Μελχισεδέκ Ακροπολίτη, στον οποίο απευθύνονται 14 επιστολές του Μάξιμου Πλανούδη, βλ. αναλυτικότερα D. M. Nicol, Constantine Akropolites: A Prosopographical Note, *Dumbarton Oaks Papers* 19 (1965), σ. 249-250. Βλ. επίσης Μ. Γκέντσο, «Κωνσταντίνος Ακροπολίτης», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Μ. Ασία, 2003. <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4998>

⁴² Για τη σταδιοδρομία του πατέρα του Κωνσταντίνου, Γεωργίου, που διετέλεσε Μέγας Λογοθέτης υπό τους αυτοκράτορες Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρη και Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο βλ. D. M. Nicol, Constantine Akropolites: A Prosopographical Note, ό.π., σ. 249-250.

⁴³ Donald M. Nicol, Constantine Akropolites: A Prosopographical Note, ό.π., σ. 249, υποσημ. 3. Για τον Θεόδωρο Μετοχίτη βλ. *PLP* 17982.

⁴⁴ A. P. Kazhdan (έκδ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford, 1991, τ. 1, σ. 49.

⁴⁵ D. M. Nicol, Constantine Akropolites: A Prosopographical Note, ό.π., σ. 249. Βλ. επίσης Μ. Γκέντσο, «Κωνσταντίνος Ακροπολίτης», 2003, ό.π. <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4998>

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ – ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ

➤ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΣΚΟΠΩΝ

7. Τῷ ρήτορι Όλοβόλω

[Απολογία για την αδυναμία επικοινωνίας λόγω φυσικής καταστροφής]

Η παρούσα επιστολή αποτελεί μια εύστοχη απόπειρα από πλευράς του Ακροπολίτη να δικαιολογηθεί στον ρήτορα Μανουήλ Ολόβολο⁴⁶ σχετικά με την αδυναμία επικοινωνίας των δύο ανδρών. Αφού διατυπώσει αρχικά τον υπέρμετρο σεβασμό που τρέφει προς το πρόσωπό του⁴⁷, στη συνέχεια επεξηγεί πως η αιτία για την αποτυχία διεκπεραίωσης της μεταξύ τους επικοινωνίας αποτελεί το γεγονός πως ο γραμματοκομιστής δεν εμφανίστηκε δύο φορές για να παραλάβει και να μεταφέρει τις επιστολές του. Όπως μάλιστα τονίζει, ο αγγελιαφόρος είναι άξιος συγχώρεσης εφόσον δεν το αμέλησε ηθελημένα, ούτε είχε την πρόθεση να τον περιφρονήσει επιδεικτικά⁴⁸. ειδικότερα, υπογραμμίζεται πως ενώ είχε προηγηθεί συνομιλία μεταξύ εκείνου και του αγγελιαφόρου εκείνο το πρωί, κατά τα μεσάνυχτα της επόμενης ημέρας ξέσπασε σφοδρή πυρκαγιά στην Κωνσταντινούπολη, αποδίδοντας στο αίσθημα φόβου που προφανώς κατέλαβε τον γραμματοκομιστή, την αδυναμία επιστροφής του για την παραλαβή των επιστολών του αποστολέα⁴⁹. Κλείνοντας, επισημαίνεται πως σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε ο ίδιος να περιφρονήσει τον σοφό και ευσυνείδητο σε όλα ρήτορα, διαχωρίζοντας τη φιλοσοφική και ρητορική του γνώση, δεξιότητες και δράση από αυτή των πλανόδιων επαγγελματιών δασκάλων, παραπέμποντας έμμεσα στη σοφιστική κίνηση της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα.

⁴⁶ Για τον Μανουήλ Ολόβολο βλέπε ακόμη *PLP*, 21047, καθώς επίσης και Α. Ρ. Kazhdan (επιμ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, ό.π., σ. 940.

⁴⁷ Ο Μανουήλ Ολόβολος, αφού σταδιοδρόμησε αρχικά ως ρήτορας, έφερε τον τιμητικό τίτλο του «ρήτορος τῶν ρητόρων» από το 1265, γεγονός που υποδηλώνει πως επρόκειτο για μια καθόλα αναγνωρίσιμη και αξιοσεβάστη πνευματική μορφή της Παλαιολόγιας Περιόδου. Βλ. S. Kotzabassi, Manuel Holobolos' Letter of Consolation to Theodora Raoulaina, *Parekbolai* 10 (2020), σ. 151-152. Βλ. ακόμη Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 55.

⁴⁸ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, D'Auria, Napoli, 1991, Επ. 7 (112, 3-7): «φλαῦρον δὲ τί ἂν εἴη μᾶλλον ἢ τὸ περιδεῖν ἄνδρα σεμνὸν οὕτω καὶ τὰ πάντα αἰδέσιμον; τὸ δ' αἴτιον, εἰ βούλει μαθεῖν, τοῦ μὴ διακομισθῆναι τῇ σεβασμιότητι σου παρ' ἡμῶν γράμματα, ὁ γραμματοδιακομιστής δις ἡμῖν οὐκ ἐπέστη· συγγνώμης δ' ὁ ἄνθρωπος ἄξιος».

⁴⁹ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 7 (112-113, 8-13): «μεσοῦσης δὲ σχεδὸν τῆς μετὰ τὴν ἡμέραν ταύτην νυκτὸς συχνὰ τῶν τῆς Κωνσταντίνου τὸ παμφάγον δραξάμενον πῦρ τὰ μέγιστα τοὺς τε ἐνόοντας τοὺς τε παρευρεθέντας αὐτῇ διηνώχληκεν. ὅθεν ὡς εἰκὸς κάκεῖνος ἐκρηθῆς οὐκ ἐπεδήμησεν ἡμῖν, ὡς ὑπέσχετο».

➤ ΡΗΤΟΡΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ

14. Τῷ δικαιοφύλακι Γεωργίῳ τῷ Παχυμέρει

[Συνοδευτική ρητορικού λόγου, συντεθειμένου προς τιμὴν του αυτοκράτορα]

Η παρούσα επιστολή χρονολογείται μετά το 1277, έτος κατά το οποίο στον παραλήπτη, Γεώργιο Παχυμέρη⁵⁰, απονεμήθηκε από τον αυτοκράτορα, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, ο τίτλος του αυτοκρατορικού δικαιοφύλακος⁵¹, όπως υποδηλώνεται και από την προσφώνηση⁵². Όπως συνάγεται από τα συμφραζόμενα, η παρούσα επιστολή αποτελεί συνοδευτική ενός εγκωμιαστικού λόγου που συνέγραψε ο Ακροπολίτης προς τιμὴν του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου που, καθώς διατείνεται, στόχο έχει να προβάλλει και να επαινέσει τις αρετές του αυτοκράτορα και όχι τη ρητορική δεινότητα του ίδιου. Προκειμένου, λοιπόν, να αναγνωσθεί δημόσια ενώπιον τόσο του αυτοκράτορα, όσο και της αυτοκρατορικής αυλής, ο Ακροπολίτης επικαλείται το υψηλό πολιτικό αξίωμα, τη θέση και την επιρροή του Παχυμέρη πλησίον του αυτοκράτορα⁵³ ώστε να μεσολαβήσει προς επίρρωση αυτού του σκοπού⁵⁴.

➤ ΠΑΡΑΜΥΘΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

37. Τῷ ῥήτορι (Ὀλοβόλω)

⁵⁰ Αξιωματούχος του Πατριαρχείου και βασικός ιστορικός των περιόδων βασιλείας του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και του γιου και διαδόχου του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου με το έργο *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* (1260-1307). Τόσο ο Παχυμέρης όσο και ο Κωνσταντῖνος Ακροπολίτης έλαβαν ανώτερη παιδεία υπό την προστασία και υποστήριξη του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, βλ. Constantiniades, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 40. Βλ. ακόμη PLP 22186 και Στ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ, εισαγωγικό δοκίμιο*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Μονογραφίες 5, Αθήνα, 2004.

⁵¹ A. P. Kazhdan (επιμ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, ό.π., σ. 624.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Παχυμέρης περιγράφει τον Κωνσταντίνο Ακροπολίτη ως έναν θείο της συζύγου του Αλεξίου Δούκα Φιλανθρωπηνού, ο οποίος υπήρξε και στενός φίλος του Μάξιμου Πλανούδη. Τα παραπάνω συνηγορούν στη διατύπωση του ισχυρισμού ότι όλοι οι ανωτέρω διανοούμενοι και υψηλοί αξιωματούχοι της αυτοκρατορικής αυλής συγκροτούσαν ένα επίλεκτο δίκτυο πεπαιδευμένων και αναγνωρίσιμων λογίων, οι οποίοι με κάποιον τρόπο σχετίζονταν, συνδέονταν και επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Βλ. ειδικότερα D. M. Nicol, *Constantine Akropolites: A Prosopographical Note*, ό.π., σ. 249-250.

⁵² R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 14 (115, 1): «Τῷ λογίῳ τὸν λόγον πέμπω δικαιοφύλακι».

⁵³ Μεταξύ των ποικίλων κρατικών αξιωμάτων, τα οποία και προβάλλει στο προοίμιο του εκτενούς ιστορικού του έργου, ο Παχυμέρης έλαβε και το αξίωμα του νοταρίου, γεγονός που υποδηλώνει πως στη διάθεση του συγγραφέα των *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν* περιέρχονταν και επίσημα κρατικά έγγραφα. Βλ. Στ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ, εισαγωγικό δοκίμιο*, ό.π., σ. 31-33. Έτσι, λοιπόν, το γεγονός πως ο Ακροπολίτης ζητά τη μεσολάβηση του Παχυμέρη ώστε να φτάσει ο λόγος στα αυτιά του Μιχαήλ Η΄, και ως εκ τούτου να προβληθεί το έργο και το όνομά του δημόσια, δηλαδή στον πνευματικό κύκλο της αυτοκρατορικής αυλής, φανερώνει τη σπουδαιότητα του αξιώματος και της θέσης που κατείχε ο Παχυμέρης στο πλευρό του αυτοκράτορα.

⁵⁴ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 14 (115, 4-6): «ἐπεὶ δ' ὄσον οὐπω καὶ ἡ τοῦ μεγάλου μνήμη ἐνστήσεται, τῷ σοφῷ πάντως μελήσει δικαιοφύλακι τῆς τοῦ λόγου εἰς ἐπήκοον ἀνελιξέως».

[Παρηγορητικός λόγος για τη διαμονή του αποδέκτη στην επαρχία]

Σύμφωνα με τα συμφραζόμενα, η παρούσα επιστολή λειτουργεί ως απάντηση του Ακροπολίτη σε επιστολή που του είχε αποστείλει ο Μανουήλ Ολόβολος, εκφράζοντάς του το μέγεθος της δυσαρέσκειάς του λόγω του ότι δεν κατοικεί στην Κωνσταντινούπολη⁵⁵. Μάλιστα, ο Ακροπολίτης φαίνεται να τον συμπονά και να δικαιολογεί απόλυτα τη δυσανασχέτηση του παραλήπτη, καθώς η βυζαντινή πρωτεύουσα αναδεικνύεται όχι μονάχα σε κοιτίδα πληθώρας αγαθών και απολαύσεων, αλλά και σε εστία επιστημών και «πρυτανείο σοφίας»⁵⁶, παραλληλίζοντας την υψηλή παιδεία, τη φιλοσοφία και τους λειτουργούς της εποχής του με της αρχαίας Αθήνας, επιδιώκοντας προφανώς τη δημιουργία ενός αξιοσημείωτου δεσμού συνέχειας με το αρχαίο κλασικό παρελθόν, ο οποίος όμως τοποθετείται εντός διαφορετικού συγκειμένου⁵⁷.

Έπειτα, αποσκοπώντας να παρηγορήσει⁵⁸ τον αλληλογράφο του και να μετριάσει κάπως το αίσθημα δυσαρέσκειας, επειδή διαμένει στην επαρχία κι όχι στην μεγαλούπολη, ο αποστολέας προβάλλει ως αντεπιχείρημα τις αναταραχές και τη σύγχυση που προκαλεί στους κατοίκους η διαμονή στην Κωνσταντινούπολη⁵⁹. Τονίζεται, λοιπόν, πως αν πληροφορούνταν σχετικά με την επικρατούσα κατάσταση στη βυζαντινή πρωτεύουσα, τότε θα προέβαινε από μόνος του σε θρήνους και θα ευχαριστούσε τον Θεό που τον έχει κρατήσει μακριά από την «πηγή των κακών και των αναταραχών»⁶⁰.

⁵⁵ Οι πόλεις αποτελούσαν τον θεμέλιο λίθο της αυτοκρατορίας, όχι μονάχα ως κέντρα συγκέντρωσης του πληθυσμού, του εμπορίου, της βιοτεχνίας και όλων των εκφάνσεων του πολιτισμού, αλλά ακόμη και ως κέντρα των βασικών δομών της διοίκησης. Βλ. C. Foss, Η ζωή στην πόλη και στην ύπαιθρο, στο: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα, 2002, σ. 103. Σχετικά με την οικονομική και πνευματική άνθιση της Κωνσταντινούπολης κατά την Παλαιολόγεια Περίοδο βλ. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σσ. 31, 34, 109. Βλέπε επίσης E. Fryde, *The Early Paleologan Renaissance (1261 – c. 1360)*, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2000, σσ. 83, 213.

⁵⁶ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 37 (136-137, 2-6): «βασιλῆς τε γὰρ αὕτη τῶν πόλεων καὶ συχνοῖς περιρροεμένη τοῖς ἀγαθοῖς καὶ παντοίαις ἄγλαιζομένη ταῖς χάρισι· τὸ δὲ κρεῖττον καὶ λόγων ἐστία καὶ ἄπρυτανεῖον σοφίας», ὅσα δὴ πάλαι ταῖς Ἀθήναις πρὸς τῶν τιμῶντων λόγους καὶ παιδείαν ἐπιπεφήμιστο».

⁵⁷ A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, σ. 120-127. Δεδομένης, μάλιστα, της συρρίκνωσης που υπέστη ο βυζαντινός κόσμος, ο οποίος δεν αποτελούσε πλέον μια τεράστια πολυεθνική οντότητα, είναι δικαιολογημένη και η προσπάθεια των συγχρόνων να επαναπροσδιορίσουν τη στάση τους απέναντι στην ελληνική αρχαιότητα, επιδιώκοντας να δημιουργήσουν δεσμούς καταγωγής με το ένδοξο ελληνικό παρελθόν. Βλ. I. Ševčenko, Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων, στο: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 380.

⁵⁸ Για τον προσδιορισμό μιας επιστολής ως παραμυθητικής, απαραίτητο κριτήριο αποτέλεσε ο παραδοσιακός ορισμός της παραμυθίας ως «θεραπείας του πάθους και της λύπης», το οποίο μπορεί να αποδοθεί σε μια ποικιλία δυσχερών συμβάντων και καταστάσεων. Μάλιστα, αναγνωρίζεται η προσαρμοστικότητα του επιστολικού λόγου, με τους επιστολογράφους να διαφοροποιούν το ύφος, τη γλώσσα, τη ρητορική τους και τον παραμυθητικό λόγο ανάλογα με τον αποδέκτη και την κατάσταση, όπου πάντοτε η στοχοθεσία της ψυχοθεραπευτικής επίδρασης παραμένει σταθερή. Αναλυτικότερα, βλ. Β. Α. Σαρρής, *Η παραμυθητική επιστολή στην επιστολογραφία της μέσης βυζαντινής περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αι.)*, *Διδακτορική Διατριβή*, Τμήμα Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2001, σσ. 32, 38.

⁵⁹ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 37 (137, 8-10): «Ἄλλ' ἴσθι ὡς, εἰ γνοίης τὸν ἐνταῦθα σάλον καὶ τὴν κοινὴν ἀνακύκησιν, χάριτας ἀνομολογήσεις θεῷ, ὅτι σε τῶν ἐνθάδε πόρρω πεποίηκεν».

⁶⁰ Η αναφορά στην κρίση που επικρατεί στην βυζαντινή πρωτεύουσα ενδέχεται να σχετίζεται με την επιλογή του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου να ασπαστεί τον Καθολικισμό μετά τη Σύνοδο της Λυών το

60. Τῆ Θεοδώρα Ραουλαίνη Παλαιολογίνη

[Συνοδευτική μιας βιβλιοκρισίας επιστημονικού περιεχομένου]

Ἦδη από το προοίμιο, ο αποστολέας προετοιμάζει την παραλήπτρια ότι μέσω της παρούσας επιστολής θα προβεί σε μία –τρόπον τινά– βιβλιοκρισία. Πιο συγκεκριμένα, απευθυνόμενος και εκθειάζοντας τη σοφία και την ευγενική καταγωγή της Θεοδώρας Ραούλαινας Παλαιολογίνας⁶¹, υπογραμμίζει από την αρχή πως επικρίνει το εν λόγω βιβλίο και ο ίδιος, καθιστώντας το απορριπτέο. Επισημαίνει ότι ο παραγκωνισμός αυτός δεν υπόκειται στην οκνηρία ή στην ελλιπή παιδεία του ίδιου στις μαθηματικές επιστήμες, αλλά εξαιτίας της οφθαλμοφανούς και εξακριβωμένης πονηρίας και του ψεύδους του περιεχομένου του, αποσκοπώντας μονάχα στην εξαπάτηση του αναγνώστη. Σπεύδει, όμως, να δηλώσει πως σε καμία περίπτωση δεν θεώρησε ορθό το βιβλίο αυτό να καταστραφεί στη φωτιά, καθώς η διάσωσή του μπορεί να λειτουργήσει ως αποδεικτικό στοιχείο ελέγχου για τους βυζαντινούς φιλοσόφους ενάντια στην τέχνη της εξαπάτησης των «πλανόδιων αγυρτών», όπως τους αποκαλεί, οι οποίοι στηρίζουν τις θεωρίες τους προβάλλοντας επιχειρήματα όσον αφορά τα μελλούμενα που δε συνάδουν με τις επιστημονικές γνώσεις, επικαλούμενοι ικανότητες και ιδιότητες που δε διαθέτουν⁶². Προσθέτει ακόμη πως η υψηλή παιδεία που έχει λάβει τόσο ο ίδιος όσο και η αλληλογράφος⁶³ του αποτελεί εφόδιο ώστε να μπορούν να διακρίνουν την υποκειμενικότητα των ψευδών αυτών θεωριών έναντι της αδιαμφισβήτητης αντικειμενικότητας της επιστημονικής αλήθειας.

Επιπλέον, πληροφορούμαστε πως η παρούσα επιστολή αποτελεί συνοδευτική της φιλολογικής κριτικής του Ακροπολίτη προς την Ραούλαινα, εντός της οποίας διατυπώνονται και τεκμηριώνονται επιστημονικά οι αντιρρήσεις του σχετικά με την

1274, γεγονός που προκάλεσε πολιτικό και εκκλησιαστικό διχασμό. Αναλυτικότερα βλ. D. M. Nicol, *The Despotate of Epirus 1267-1479*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, σ. 17.

⁶¹ *PLP 10943*. Για τη γενεαλογική γραμμή της Θεοδώρας Παλαιολογίνας Καντακουζηνής Ραούλαινας Κομνηνής βλ. A. P. Kazhdan, *Oxford Dictionary of Byzantium*, ό.π., σσ. 1421, 1772 και D. M. Nicol, *Theodora Raoulaina, Nun and Scholar, c. 1240-1300*, στο: *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250-1500*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, σ. 33-47.

⁶² R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Ep. 60 (156, 13-17): «ἔχοιεν γὰρ ἂν οὗτοι αὐτόθεν αὐτοὺς διελέγχειν, εἰ δὲ πως καὶ ἐπὶ πλέον ζυγομαχοῖεν, δεικνύναι σφίσι τὴν βίβλον· καὶ ὡς οὐδὲ ἡμεῖς τῶν τοιούτων πρὸς τοῦσδε λέγειν ἀπειράτοι, ψευδῆ δ' ἐπεγνωκότες τῆς αὐτοαληθείας ἄτε μῦσται πεφνηότες, παρὰ φαῦλον τιθέμεθα».

⁶³ Επρόκειτο για μια ιδιαίτερα καλλιεργημένη γυναικεία προσωπικότητα, με την ευρυμάθειά της να εκτείνεται τόσο στο κοσμικό όσο και στο θρησκευτικό πλαίσιο, γεγονός που την ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες γυναίκες της εποχής της. Αξίζει να σημειωθεί ότι συνέβαλλε τα μέγιστα ως αντιγραφείας χειρογράφων, κατείχε μια σπουδαία βιβλιοθήκη, διατηρούσε σχέσεις με τα πιο αξιόλογα πνευματικά πρόσωπα της περιόδου και συνέγραψε και τον βίο των αδελφών «Γραπτών», εντός του οποίου αποτυπώνεται η εξοικείωσή της με την κλασική γραμματεία. Στο πρόσωπό της αναγνωρίζεται μια ισότιμη πνευματική προσωπικότητα και συνομιλήτρια από έναν κύκλο λογίων, με τους οποίους διατηρούσε αλληλογραφία και αντάλλαζε απόψεις. Βλ. διεξοδικότερα Γ. Κατσιαμπούρα, «Θεοδώρα Ραούλαινα», 2002, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, ό.π. <http://www.ehw.gr/1.aspx?id=4489>

ορθότητα του περιεχομένου του έργου αυτού⁶⁴. Κλείνοντας, αναφέρει πως τόσο η φιλολογική κριτική⁶⁵, όσο και η συνοδευτική επιστολή θα μπορούν να λειτουργήσουν βοηθητικά ως υπολογίσιμη υποθήκη και ως όχημα κριτικής, ελέγχου και αποστροφής τέτοιου είδους βιβλίων όχι μόνο για την ίδια, αλλά και για κάθε άλλον αναγνώστη.

Όπως προκύπτει από την τελευταία αράδα, ο Ακροπολίτης φαίνεται να γνωρίζει συνειδητά πως η βιβλιοκρισία του ενδέχεται να διαρρεύσει εντός του διανοητικού κύκλου της Θεοδώρας Ραούλαινας Παλαιολογίνας⁶⁶, δίνοντας εμμέσως και τη συγκατάθεσή του ώστε να προβεί σε δημοσίευσή της, είτε μέσω της αντιγραφής, είτε μέσω της απλής ανάγνωσής της, φαινόμενο που εντάσσεται στα πλαίσια του λεγόμενου βυζαντινού «θεάτρου».

73. Τῷ ῥήτορι Ὀλοβόλῳ

[Αίτημα αντιγραφής και αποστολής πραγματείας για τη διάκριση του ημερολογιακού έτους]

Πρόκειται για μια αιτητική επιστολή φιλολογικού ενδιαφέροντος· συγκεκριμένα, ο Ακροπολίτης, απευθυνόμενος στο σοφό ῥήτορα Μανουήλ Ολόβολο, προσφωνώντας τον «διδάσκαλο», του ζητά να αντιγράψει και εν συνεχεία να του στείλει τη διάκριση του ημερολογιακού έτους κατά τους Ιουδαίους και κατά τους Αρχαίους Έλληνες, καθώς και ένα βιβλίο⁶⁷. Αιτία για τη διατύπωση του εν λόγω αιτήματος αποτελεί το γεγονός πως τόσο το βιβλίο όσο και η ξύλινη πινακίδα όπου είχε καταγράψει ο ίδιος τους μήνες, δεν βρίσκονται πλέον στην κατοχή του, αποδίδοντας την απώλειά τους σε κάποια ξαφνική μεταστροφή της τύχης. Γνωρίζουμε πως τόσο το ιουδαϊκό όσο και το αρχαίο ελληνικό, ήταν ένας συνδυασμός του ηλιακού και του σεληνιακού ημερολογίου, με δώδεκα σεληνιακούς μήνες κι έναν εμβόλιμο, εκθειάζοντας και προκρίνοντας από όλα το αττικό ημερολόγιο, ενδεχομένως εξαιτίας της χρήσης διαφορετικών ημερολογίων παράλληλα (θρησκευτικό-πολιτικό-μετεωρολογικό) προκειμένου να εξυπηρετηθούν διαφορετικοί σκοποί.

⁶⁴ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 60 (156, 20-22): «διὰ δὲ μετρίων, ὡς ἐνήν, ἰάμβων ἀντειρήκειν καὶ γενναίως ἀντικατέστην, ἀληθεία συμμάχῳ χρησάμενος».

⁶⁵ Χειρόγραφα που εμπεριέχουν πολλές κριτικές αναθεωρήσεις αποκαλύπτουν ότι συγκεκριμένοι ακαδημαϊκοί κύκλοι ενδιαφέρθηκαν να συλλέξουν τα «καλύτερα δυνατά κείμενα» ενός δεδομένου επιστημονικού κλάδου, είτε με την άμεση παραγωγή τους είτε κάνοντας εκλεκτικές επιλογές από το διαθέσιμο υλικό. Μάλιστα, τεχνικά κείμενα συντάσσονταν για να διαβαστούν, να χρησιμοποιηθούν, να ιδιοποιηθούν και να διδαχθούν από τεχνικά καταρτισμένους συγγραφείς. Διεξοδικότερα, βλ. F. Acerbi, *Byzantine Recensions of Greek Mathematical and Astronomical Texts: A Survey*, *Estudios bizantinos* 4 (2016), σ. 136-137.

⁶⁶ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 60 (156, 22-24): «οὓς δῆτα καὶ προσαπέσταλκα, ἐφ' ᾧ γε περισωθείσης, εἰ βουλητὸν παρεντεθῆναι εἰς ἔλεγχον καὶ ὑποθήκην τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἀξίόχρεων».

⁶⁷ Θεμελιώδης προϋπόθεση για την πνευματική κίνηση των διανοουμένων αποτελούσαν φυσικά τα βιβλία και οι βιβλιοθήκες. Αν και δεν γνωρίζουμε το μέγεθος της καταστροφής που υπέστησαν οι βιβλιοθήκες κατά την άλωση του 1204, ωστόσο αναμφισβήτητα υπήρξε αρκετά έντονη η αναζήτηση βιβλίων στην εποχή των Παλαιολόγων, τόσο προς αντιγραφή όσο και για σχολιασμό. Βλ. I. Ševčenko, Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων, στο: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 383.

[Έγκριση για δημοσίευση της φιλοσοφικής πραγματείας που συντάξε ο παραλήπτης]

Η επιστολή ξεκινά με την εκδήλωση του αμέριστου θαυμασμού που αισθάνεται ο αποστολέας για τον αποδέκτη· δηλώνει μάλιστα ότι ο θαυμασμός του αυτός προς τον λόγιο Γεώργιο Παχυμέρη αφορά πλήθος λόγων και τον διαβεβαιώνει πως έχει παραμείνει ακέραιος και άτρωτος ακόμη κι από τις φήμες⁶⁸ που ακούγονταν για εκείνον. Συνεχίζει τον έπαινο προς τον παραλήπτη, εκθέτοντας πως ένας από τους λόγους που τον καθιστούν άξιο θαυμασμού αποτελεί το γεγονός πως ο Παχυμέρης υπήρξε ένθερμος εραστής της φιλοσοφίας, έχοντας εντυφώσει σε βάθος στα πνευματικά και μυστηριακά θέματα⁶⁹ κι όπου, αποφεύγοντας την ευκολία και την επιφανειακότητα, κατάφερε να αποκαλύψει τις πιο υψηλές και απόκρυφες ιερές τελετουργίες⁷⁰.

Έπειτα, προσθέτει πως ο έπαινος αυτός δεν είναι αντάξιος του ζήλου και των ικανοτήτων του, επικροτώντας τον για το γεγονός πως δε δίστασε να καταπιαστεί με τη φυσική επιστήμη⁷¹, συντάσσοντας ταυτόχρονα μια ευσύνοπτη μεν αλλά άκρως ευπρόσιτη και κατανοητή φιλοσοφική πραγματεία – διατηρώντας ωστόσο το υψηλό επίπεδο του γνωστικού πεδίου ενδιαφέροντος. Αναγνωρίζει, συγχρόνως, ότι όχι μόνο ανέπτυξε και κατέταξε τα γεγονότα από την αρχή, διατηρώντας την χρονική αλληλουχία, σε μια επιτομή, αλλά ακόμη δεν παρέλειψε να συμπεριλάβει και όσα

⁶⁸ Στη διαμάχη σχετικά με το σχέδιο της ένωσης Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας, η στάση του Παχυμέρη υπήρξε συμβιβαστική. Μολονότι έκρινε δογματικά εσφαλμένο το Filioque, παρά ταύτα αναγνώριζε πως ο Υιός δεν παρέμενε αμέτοχος στην εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος. Μάλιστα, μεταξύ των συγγραμμάτων του ξεχωρίζει το δοκίμιο *Ότι διὰ τοῦτο λέγεται πνεῦμα υἱοῦ, διὰ τὸ ὁμοούσιον, ἢ διὰ τὸ χορηγεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἄξιοις*, στο οποίο αναλύεται τόσο το ζήτημα περί εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος (filioque), όσο και το θεολογικό-πολιτικό ζήτημα της ένωσης των εκκλησιῶν, με αποκορύφωμα τη Σύνοδο της Λυών στα 1274, με τον Παχυμέρη να συμμετέχει ως πατριαρχικός αξιωματούχος στην υπογραφή της έκθεσης των κληρικών. Βλ. πιο αναλυτικά Στ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ, εισαγωγικό δοκίμιο*, ΕΙΕ/ΙΒΕ 5, Αθήνα, 2004, ὁ.π., σ. 211.

⁶⁹ Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ο Γεώργιος Παχυμέρης έλαβε την ανώτερη παιδεία του στη φιλοσοφία, τη ρητορική και τις επιστήμες του Quadrivium στη σχολή που διατηρούσε ο Γεώργιος Ακροπολίτης στην Κωνσταντινούπολη, ενώ με το έργο του *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* υπήρξε και συνεχιστής της ιστορικής διήγησης του δασκάλου του με τίτλο *Χρονικὴ Συγγραφή*. Βλ. αναλυτικότερα Σ. Λαμπάκης, *Οι Μελέτες του Γεωργίου Παχυμέρη*, Ερύθεια 28 (2007), σ. 92.

⁷⁰ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 101 (196, 2-7): «καὶ πῶς μὲν γὰρ οὐ θαυμάσιον, οἷον τὸ ἐφ' ἡμῶν ἄνδρα γενέσθαι φιλοσοφίας οὕτω θερμότατον ἐραστήν, ὥστε διη καὶ μύστιν εὐφυᾶ φανῆναι ' καὶ ' μυσταγωγὸν ἰκανώτατον, οὐ πρὸς τὰ πρόχειρα διη ταύτης, ἃ τις ἂν φαίη προτέλεια, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑψηλοτέρων τε καὶ κρυφιοδεστέρων ὀργίων ἐκφάντορα;». Δεν αποκλείεται η αναφορά αυτή να συνδέεται με τη διαμόρφωση του προσωπικού χριστιανικού μυστικισμού του μεγάλου βυζαντινού πολυίστορα, κεκαλυμμένου με νεοπλατωνικά στοιχεία, μετά την ενασχόληση, παράφραση και ερμηνεία της θεολογικής πραγματείας του Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας*, ὅσον αφορά τη μυστική γνώση και προσέγγιση του Θεοῦ. Βλ. Α. Ο. Πολυχρονιάδη, «Εισαγωγή», στο: *Διονύσιος Αρεοπαγίτης. Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων. Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας*, Ζήτρος, 2008.

⁷¹ Πρβλ. Στ. Λαμπάκης, «Υπερφυσικές δυνάμεις, φυσικά φαινόμενα και δεισιδαιμονίες στην ιστορία του Γεωργίου Παχυμέρη», *Σύμμεικτα* 7 (1987), σ. 77-100. Για την εμφάνιση κομήτη το 1264 και το 1301 αλλά και το φαινόμενο της σεληνιακής έκλειψης το 1302, βλ. A. Failler (επιμ.), Georges Pachymérés. *Relations Historiques*, 4: Livres X-XIII, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Ser. Parisiensis, Paris, 1999, σ. 335-337 (335, 4-5: «Καὶ τότε ἀστήρ κομήτης ἀφ' ἐσπέρας ἐξέλαμπε, περὶ οὗ καὶ ἐν τοῖς κατ' ἑμαυτὸν δι' ἐπῶν ὑπέμνησα, οὕτω γράφων») (337, 12-15: «κατὰ τοῦτον οὖν, θεμέλιον πρῶτον τῆς σελήνης ἐχούσης, ἐκλειψις ταύτη ξυμπίπτει, τῶν τῆς ἐπιστήμης ξυνετῶν τῷ βασιλεὶ προειπόντων. Καὶ ἡμεῖς οὕτω πως ἐν τοῖς ἡμετέροις γεγράφαμεν»).

κρίνεται απαραίτητο να γνωρίζει κανείς⁷². Στο τέλος, ο Ακροπολίτης, με προτρεπτικό ύφος δίνει την έγκριση που, όπως προκύπτει από το συγκείμενο, ο ίδιος ο Παχυμέρης του ζητά, ενδεχομένως για να προχωρήσει σε κάποια έκδοση-δημοσίευση της εν λόγω επιτομής, βεβαιώνοντάς τον πως θα τύχει και πλήθους άλλων συναινετικών εγκρίσεων από όσους προκρίνουν την επιστημονική αλήθεια από το ψεύδος⁷³.

Όπως συνάγεται, η παρούσα επιστολή λειτουργεί ως απάντηση σε προηγηθείσα επιστολή του Παχυμέρη με αποδέκτη τον Ακροπολίτη, η οποία προφανώς θα συνόδευε την ανωτέρω φιλοσοφική πραγματεία-επιτομή, καθιστώντας το χειρόγραφο αυτό που λαμβάνει ο Ακροπολίτης μια, πρόχειρη ενδεχομένως, πρώτη έκδοση. Μάλιστα, το γεγονός πως ο αποστολέας αναφέρεται σε ένα αόριστο σύνολο, προσδιοριζόμενο ως «άλλου», που θεωρεί ότι θα προκρίνουν εξίσου την έκδοση της πραγματείας, προδίδει την ύπαρξη ενός κύκλου πεπαιδευμένων με κοινά φιλοσοφικά και επιστημονικά ενδιαφέροντα, τοποθετώντας συγχρόνως την περιορισμένη δημόσια κοινοποίησή της εντός του ιδιωτικού πλαισίου των πεπαιδευμένων λογίων.

137. Ιωσήφ Ρακενδύτη τῷ φιλοσόφῳ

[Αίτημα αποστολής της επιτομής των αριστοτελικών βιβλίων που συνέταξε ο παραλήπτης]

Απευθυνόμενος στον φιλόσοφο Ιωσήφ Ρακενδύτη⁷⁴, ο αποστολέας εξαιρεί το μέγεθος της σοφίας του αποδέκτη, διατεινόμενος ότι τον επαινεί και δηλώνει δημόσια τον θαυμασμό που τρέφει τόσο προς το πρόσωπο του σοφού άνδρα όσο και ως προς τα συγγράμματά του⁷⁵, ιδιαίτερα την εκπόνηση του συγγράμματος που λειτουργεί ως

⁷² R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 101 (196, 9-15): «τὸ καὶ τοῖς ἐσαυθῖς καὶ μεθ' ἡμᾶς εἰς εὐσύννοπτόν τε καὶ εὐληπτόν λογικὴν ὁμοῦ πραγματεῖαν σπεῦσαι θεῖναι καὶ φυσικὴν καὶ γε τὸ τῆς φιλοσοφίας μαθηματικόν τε καὶ θεολογικόν μὲν τὸ ὑψηλὸν αὐτόθεν καὶ δυσανάβατον εὐεπίβατον ποιῆσαι καὶ ὡς εἰπεῖν εὐδρομον, τὸ δὲ καὶ τὰ ἀρχῆθεν γεγονότα ἐν ἐπιτόμῳ διαλαβεῖν καὶ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς γνῶσιν ἐλθεῖν μὴ παραλιπεῖν;».

⁷³ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 101 (196, 16-18): «Ὅποσον ἔχεις ψῆφον, ἦν ἤτησας, οἴμαι δ' ὡς καὶ πολλοὺς ἄν σχοίης συμπήφους καὶ μάλισθ' ὅσοι τοῦ φθόνου προτιθέασι τὴν ἀλήθειαν.».

⁷⁴ *PLP* 9078.

⁷⁵ Πεπαιδευμένος μοναχός και γιατρός, γνωστός και ως Ιωσήφ ο Φιλόσοφος. Υπήρξε αξιοσέβαστο μέλος των λογίων της αυλής του Ανδρονίκου Β' και καταπιανόταν με ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων που περιλάμβανε φιλοσοφία, ιατρική, ρητορική, μαθηματικά, αστρονομία και θεολογία. Για την ευρεία αναγνώριση και εκτίμηση που έχαιρε ο ίδιος και η κοσμοθεωρία του από το σύνολο των πνευματικών προσωπικοτήτων της βυζαντινής πρωτεύουσας, αλλά και από τον ίδιο τον αυτοκράτορα βλ. Α. Σκλαβενίτη, Ο Ιθακήσιος Ιωσήφ Ρακενδύτης, ένας πολυμαθής λόγιος του 14ου αιώνα, *ΙΑ' Διεθνές Πανόγιο Συνέδριο*, Πρακτικά Α' τόμου, 2019, σ. 198-199, καθώς επίσης και E. Gielen, Joseph the Philosopher, an Outstanding Outsider: Philosophy and Rhetoric at the Court of Andronicus II, στο: G. Nathan, Lynda Garland (επιμ.), *Basileia: Essays on Imperium and Culture in Honour of E. M. and M. J. Jeffreys*, Leiden-Boston 2011, σ. 205-206. Πρόκειται για τον συντάκτη ενός μνημειώδους εγκυκλοπαιδικού έργου του συνόλου της βυζαντινής ανώτερης εκπαίδευσης, κοσμικής και θεολογικής, με τίτλο *Synopsis Variarum Disciplinarum*, δεδομένου ότι πραγματεύεται ποικίλες θεματικές των θεωρητικών επιστημών, όπως ρητορική, λογική, φυσικές επιστήμες, ανθρωπολογία, μαθηματικά, ηθική, θεολογία, κ.ά. Διεξοδικότερα, βλ. E. Gielen, Joseph the Philosopher, an Outstanding Outsider: Philosophy and Rhetoric at the Court of Andronicus II, στο: G. Nathan, Lynda Garland (επιμ.), *Basileia: Essays on Imperium and Culture in Honour of E. M. and M. J. Jeffreys*, ό.π., σ. 206, όπως και E. Gielen, The Synopsis of Joseph Racendytes: like a two-faced Egyptian Hermes?, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 63, 2014, σ. 107.

επιτομή των αριστοτελικών βιβλίων⁷⁶. Αναλυτικότερα, ανατρέχοντας στην πληροφόρηση που έλαβε σχετικά με την αρχή της ενασχόλησης του παραλήπτη με την εν λόγω επιτομή, ο Ακροπολίτης του υπενθυμίζει ότι ήλθαν σε εντατικότερη επικοινωνία. Αυτή η δήλωση λειτουργεί παράλληλα ως δείκτης που αποδεικνύει έναν πιο στενό δεσμό μεταξύ των δύο ανδρών, ενδεχομένως προσωπικά και μέσω της μεταξύ τους αλληλογραφίας, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη την εσωτερική πληροφορία πως ο αποδέκτης διαμένει στην βυζαντινή επαρχία της Θεσσαλονίκης. Συνεχίζει, αναφέροντας πως μόλις πληροφορήθηκε πως το σύγγραμμα ολοκληρώθηκε επιτυχώς, αμέσως του ζήτησε να το πάρει προκειμένου να το μελετήσει διεξοδικά, υπογραμμίζοντας πως το αίτημά του απορρίφθηκε με τη δικαιολογία πως ο αλληλογράφος του το είχε αφήσει στην Θεσσαλονίκη⁷⁷. Έτσι, λοιπόν, και εξαιτίας του ότι τόσο το σύγγραμμα της επιτομής όσο και ο συγγραφέας της απουσιάζουν από το περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, όπου διαμένει ο Ακροπολίτης, ζητά από τον φιλόσοφο Ιωσήφ να του αποστείλει το «πολύτιμο», όπως το αποκαλεί, αυτό «εφόδιο», προκειμένου να κλείσει αυτή η ανοιχτή εκκρεμότητα μεταξύ του αιτούντος και εκείνου που το υποσχέθηκε⁷⁸.

Έπειτα, αποκαλύπτεται η διαδικασία της έκδοσης ενός βιβλίου την εποχή εκείνη, μιας και ο αποστολέας ζητά ενθέρμως να του αποστείλει ο αλληλογράφος του το βιβλίο στην τρέχουσα μορφή του, είτε αυτό είναι εκδομένο από τους μεταγραφείς, είτε βρίσκεται ακόμη στην κατοχή του συντάκτη του στο πρωτότυπο⁷⁹. Μάλιστα, από το γεγονός ότι παρακαλεί τον Ιωσήφ να του αποστείλει την επιτομή σε οποιαδήποτε μορφή αυτή βρίσκεται, δηλώνονται αφενός το ενδιαφέρον και η βιασύνη του αιτούντος να περιέλθει το σύγγραμμα αυτό στην κατοχή του, και αφετέρου η σπουδαιότητα των κομβικών φιλολογικών ζητημάτων που πραγματεύεται και ερμηνεύει σε αυτό ο Ιωσήφ. Τέλος, χωρίς να παραλείψει να αναφερθεί στους προσωπικούς έμπιστους τους γραμματοκομιστές⁸⁰, τονίζοντας την αξιοπιστία του καθενός ξεχωριστά τόσο απέναντι στον αποστολέα όσο και απέναντι στον παραλήπτη, επισημαίνεται πως εκείνος έδωσε αυστηρή και ρητή εντολή στον προσωπικό του γραμματοκομιστή, ονόματι Ανδρόνικο, να διατηρήσει ακέραιο το βιβλίο που θα λάβει από τον αποδέκτη, διαβεβαιώνοντάς τον συγχρόνως ότι θα του επιστραφεί σε άριστη κατάσταση και χωρίς να έχει υποστεί την παραμικρή φθορά.

⁷⁶ Διασώζεται επιστολή στην οποία ο Νικηφόρος Γρηγοράς επαινεί τον Ιωσήφ για τη συγγραφική του δράση, η οποία σχετίζεται και με το αριστοτελικό έργο και κυρίως τη λογική του Αριστοτέλη, καθώς και με το έργο «Μετά τὰ φυσικά». Βλ. Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, Matino, 1982, Επ. 22.

⁷⁷ Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα ο Ιωσήφ μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη προκειμένου να καρεί μοναχός. Φυσικά, δεν πρόκειται για μια τυχαία επιλογή, καθώς την εποχή εκείνη η επαρχία της Θεσσαλονίκης αποτελούσε τη δεύτερη σπουδαιότερη πολιτική και πνευματική κοιτίδα. Ενδεικτικά βλ. Β. Λαούρδας, *Η κλασική φιλολογία εις την Θεσσαλονίκη κατά τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη, 1960, και Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, *Οἱ ἀπαρχές τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν 14^ο αἰ.*, *Δωδώνη* 21/1 (1992), σ. 133-148.

⁷⁸ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 137 (226, 10-13): «Ἐπει γοῦν καὶ ὁ συντεταχὼς ἐν αὐτῇ καὶ τὸ συνταχθὲν μετ' αὐτοῦ, σταλήτω μοι νῦν τὸ προσόν, ὃ τέως μὴ προσὸν τῆς αἰτήσεως ἅμα πέρας λάβη καὶ τὰ τῆς ὑποσχέσεως».

⁷⁹ R. Romano, *Constantino Acropolita Epistole*, Επ. 137 (226, 13-16): «εἰ δ' οὐπω μεταγραφεῦσιν ἐκδοθὲν ἔφθασε καὶ μόνον ἐτι μένον ἐστὶ παρὰ τῶ συντάξαντι, σταλήτω μοι οἶον ὄν εὐρεθῆσεται, πλὴν δι' ἀξιοχρεω τοῦ διακομιστοῦ».

⁸⁰ A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie. Studien zu den Briefen und Briefsammlungen des Nikephoros Chumnos (ca. 1260-1327)*, München, 2014, σ. 211. Για τη δράση των γραμματοκομιστῶν βλέπε ἀκόμη τὸ λήμμα «Epistolography» στο E. Jeffreys, J. F. Haldon & R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, 2008, σ. 882-887. Στὸ ἐξῆς θὰ παραπέμπουμε ὡς ἀκολουθῶς: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΥΡΤΑΚΗΝΟΣ

Όσον αφορά τον Θεόδωρο Υρτακηνό, το ίδιο το επιστολογραφικό του έργο καταδεικνύει πως επρόκειτο για έναν μετριοπαθή, πληκτικό και ανιαρό συγγραφέα, διδάσκαλο και επιστολογράφο χωρίς σπουδαία λογοτεχνική επιτήδευση, αξιοποιώντας συνειδητά κάθε ευκαιρία προκειμένου να απευθύνει πλήθος διαμαρτυριών για τις πενιχρές οικονομικές απολαβές που λάμβανε για το λειτούργημα του διδασκάλου και να καλλιεργήσει για τον εαυτό του το πορτρέτο του παρηκμασμένου λογίου. Με αυτό το τέχνασμα αποσκοπούσε στην πρόκληση συμπόνιας, ώστε οι ισχυροί και εύποροι αναγνώστες, φίλοι και προστάτες του να τον στηρίζουν οικονομικά, με τις εκκλήσεις και τα αιτήματά του τόσο προς τον αυτοκράτορα, όσο και προς τους ανώτατους αξιωματούχους της κρατικής διοίκησης, για παροχή βοήθειας σε σιτηρά («σιτηρέσιον») και οικονομικής στήριξης από τα κρατικά κονδύλια να αποτελούν το ένα τρίτο του συνολικού επιστολογραφικού του έργου. Ανάμεσα στους παραλήπτες των επιστολών του διακρίνονται σημαίνουσες προσωπικότητες, όπως ο Αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, ο πατριάρχης Ιωάννης ΙΓ΄ Γλυκός, οι δύο ανώτατοι αξιωματούχοι, Θεόδωρος Μετοχίτης και Νικηφόρος Χούμνος, αλλά και πολυάριθμα ακόμη σημαίνοντα πολιτικά και πνευματικά πρόσωπα της ακμάζουσας αυτοκρατορικής αυλής⁸¹.

---

⁸¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, *The Letters of Theodoros Hyrtakenos. Greek Text, Translation, and Commentary*, Kanakis Publishers, Athens, 2017, σσ. 11-12, 21.

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ – ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ

➤ ΦΙΛΙΚΗ / ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

4. Τῷ αὐτῷ πατριάρχη

[Αποφυγή κατηγορίας περί απουσίας του φίλου διαμέσου της αλληλογραφίας]

Η παρούσα επιστολή απευθύνεται στον πατριάρχη Ιωάννη Γλυκύ⁸² και αναφέρεται στον ισχυρό δεσμό της μεταξύ τους φιλίας, διατυπώνοντας μέσω αυτής το μέγεθος της θλίψης που αισθάνεται ο Θεόδωρος Υρτακηνός επειδή δεν κατάφερε να επικοινωνήσει με τον παραλήπτη ούτε μία φορά, κάνοντας παράλληλα υπαινιγμό για τις δύο προηγούμενες αποτυχημένες προσπάθειες. Δηλώνει πλήρως δυσαρεστημένος και απογοητευμένος με τη συμφορά που του έτυχε, τονίζοντας πως δε θα συνέχιζε να επιμένει αποστέλλοντας επιστολές αν είχε ικανοποιηθεί από το συμβάν, εννοώντας τη δυσαρέσκειά του για τις ανεπιτυχείς και άκαρπες επισκέψεις που πραγματοποίησε στον πατριάρχη⁸³. Στη συνέχεια εξηγεί πως ακριβώς επειδή δεν ευδοκίμησαν οι προσπάθειές του να συναντήσει τον πατριάρχη και προκειμένου να αποφύγει ανάλογες δυσάρεστες καταστάσεις, πλέον δοκιμάζει τον αμέσως καλύτερο και αποδοτικότερο τρόπο επικοινωνίας – αυτόν της σύνταξης επιστολών, με σκοπό να αποφύγει την κατηγορία της αχαριστίας, η οποία θα ενισχυόταν αδιαμφισβήτητα από το λάθος της απουσίας του⁸⁴. Έτσι λοιπόν, η παρούσα επιστολή εκδηλώνει την παρουσία του Υρτακηνού, εκφράζοντας παράλληλα την αγάπη και την ευγνωμοσύνη του προς τον πατριάρχη⁸⁵.

⁸² PLP 4271. Ο Ιωάννης ΙΓ΄, ο επονομαζόμενος Γλυκύς, διετέλεσε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως από το 1316 έως το 1319. Επρόκειτο για μια ιδιάζουσα προσωπικότητα του δημόσιου βίου και της λογοσύνης. Βλ. διεξοδικότερα Στ. Κουρούσης, Ο λόγιος Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωάννης ΙΓ΄ ο Γλυκύς (Συναγωγή ειδήσεων και ανέκδοτα έγγραφα), *ΕΕΒΣ* 41 (1974), σ. 297-405.

⁸³ Α. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 4 (80-82, 1-9).

⁸⁴ Α. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 4 (80-82, 12-19): «εί γάρ μη πολλάκις προσιόντες οὐδὲν ἡνυκότες τοςάκις μὴ τετυχηκότες ἐξήειμεν, ἦμεν ἂν διακίως νεμεσητέοι καὶ ἑαυτῶν κεινηκότες τὸν τῆς παροιμίας ἀνάργυρον. Νυνὶ δέ, τοιοῦτων πεπειραμένοι δρωμένων, δευτέρῳ πλῶ, τῷ διὰ γραμμάτων, προσέσχομεν, ὡς μὴ παντελῶς δοκοῖμεν ἀνέραστοί τινες καὶ ἀγνώμονες, ἐρεῖν δὲ μᾶλλον μισόκαλοι· εἰσὶ γὰρ οἷς ἂν ῥᾶστα τοιοῦτοι κριθῆιμεν, αἰτίαν στοχαζομένοις τὴν ἀπουσίαν».

⁸⁵ Για το βασικό ρόλο που εξυπηρετούσε η βυζαντινή επιστολογραφία, δηλώνοντας την απουσία του συγγραφέα και χρησιμεύοντας ως λογοτεχνικό όχημα για τη διατήρηση δεσμών φιλίας, βλ. D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, *ό.π.*, σ. 144-145.

5. Τῷ κανικλείου

[Δημόσια απαγγελία ενός ρητορικού λόγου που συνέθεσε ο παραλήπτης-«θέατρον»]

Το προοίμιο της επιστολής ξεκινά με την αναφορά στην απαγγελία ενός λόγου του που είχε συντάξει ο παραλήπτης, Νικηφόρος Χούμνος⁸⁶, κατά την οποία το κοινό απολάμβανε την ακρόαση και εξέφραζε το θαυμασμό του, προσδίδοντας περισσότερη προσοχή στην ανάγνωση. Ύστερα, όταν η ομήγουρη άρχισε να διαλύεται και καθώς συνομιλούσαν ακόμη μεταξύ τους οι ακροατές σχετικά με τον λόγο, αναμενόταν ότι η αντίδραση θα ήταν ίδια με προηγούμενες αναγνώσεις⁸⁷. Όπως πληροφορούμαστε, δεν υπήρξε κανείς που να μην χειροκρότησε, επικρότησε, επαίνεσε ή ενέκρινε με ευχαρίστηση την άψογη και αξιοθαύμαστη εκφορά του λόγου που έφτασε στο καλύτερο δυνατό σημείο, αφήνοντας να εννοηθούν συμφραζόμενα ρητορικού «θεάτρου»⁸⁸. Με άλλα λόγια, πρόκειται για συγκροτημένους λογοτεχνικούς κύκλους, που λειτουργούσαν ως ακροατήριο και ερμηνευτική ομάδα κατά την ανάγνωση πραγματειών και λόγων. Ακριβώς στην έκφραση αυτού του θαυμασμού αποφασίστηκε από κοινού ότι ο λόγος έπρεπε να δοθεί προς αντιγραφή σε βιβλία, για να χαραχθεί στις ανθρώπινες καρδιές, έτσι ώστε οι ευγενείς πράξεις να μη λησμονηθούν στον χρόνο, αλλά να διατηρηθούν για μια ζωή, προκειμένου να μεταφερθούν στις επερχόμενες γενιές⁸⁹.

Την εκτενή εισαγωγή με τον εκθειασμό του λόγου ακολουθεί η κάπως απότομη διατύπωση του αιτήματος του Υρτακηνού να τον λάβει εκείνος πρώτος από τα υπόλοιπα μέλη του αναγνωστικού κύκλου, προλαβαίνοντάς τους, ζητώντας παράλληλα από τον αποδέκτη να μην απορεί, καθώς με αυτόν τον τρόπο αποδεικνύεται ως ο μεγαλύτερος θαυμαστής του⁹⁰.

⁸⁶ PLP 30961.

⁸⁷ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 5 (82-84, 1-5). Το περιεχόμενο-μήνυμα μιας επιστολής αποτελεί το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ αποστολέα και αποδέκτη. Το χειροκρότημα, οι επευφημίες ή όλες οι άλλες μορφές αντίδρασης μπορούν να θεωρηθούν ως τρόποι επικοινωνίας με τον ερμηνευτή βλ. πιο αναλυτικά P. Marciniak, "Byzantine Theatron – A Place of Performance?," στο: "?", στο: M. Grünbart (επιμ.), *Theatron: Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter = Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages*, Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr., Millennium Studies in the Culture and History of the First Millennium C.E 13 (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2007), σ. 278-285.

⁸⁸ Η θεώρηση του βυζαντινού «θεάτρου» ενώνει την παρουσίαση ενός κειμένου με μια συγκέντρωση διανοουμένων. Τα βυζαντινά θέατρα ήταν μέρη όπου παρουσιάζονταν ποικίλα είδη κειμένων και σε διάφορες περιστάσεις, λειτουργώντας ως τόποι παράστασης. Συγκροτούνταν από έναν αναγνωστικό κύκλο διανοουμένων που αποκαλούνταν «θέατρον» επειδή στις λειτουργίες του έπρεπε να αντισταθμίσει το αρχαίο θέατρο, που ήταν ήδη νεκρό από αιώνες. Βλ. P. Marciniak, "Byzantine Theatron – A Place of Performance?," in *Theatron: Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter = Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages*, ό.π., σσ. 278, 285.

⁸⁹ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 5 (82-84, 6-14): ή δ' ἦν ἅπασα περὶ τοῦ λόγου, μὴ ταῦτὰ δρᾶν τοῖς προτέροις· οὐδεὶς γὰρ ἦν ὃς οὐκ ἐκρότει καὶ ἐπήνει καὶ ἐνεθουσία ἐφ' ἡδονῆς, οὕτω μὲν γενναίου, οὕτω δὲ θαυμασίου προενηνεγμένου καὶ τοῦ κρείττονος ἡμμένου. καὶ δὴθ' οὕτως ἔχουσιν ἡδονῆς καὶ εὐφημίας ψῆφος ἐξηνέχθη καὶ δέλτοις ἀντιγράφοις δοθῆναι καὶ πλαξὶ καρδιῶν ἐγχαραχθῆναι, ὡς μήποτ' ἂν ἐξίτηλα τῷ χρόνῳ γένοιτο τὰ καλὰ μηδὲ παραρρηῆ, λήθης ἀμαυρωθέντα βυθῷ, παντὶ δὲ βίῳ συντηρηθεῖη, ὥστ' ἐξεῖναι καὶ πρὸς τοὺς ἐσομένους διαπορθμεύεσθαι».

⁹⁰ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 5 (82-84, 14-17).

6. Τῷ αὐτῷ

[Καθυστερημένη επιστροφή της ομιλίας που συνέταξε ο παραλήπτης]

Το προοίμιο της παρούσας επιστολής αφορά μια ευχάριστη φήμη που κυκλοφορεί μεταξύ των λογίων σχετικά με έναν θαυμάσιο λόγο που έχει συντάξει ο παραλήπτης της επιστολής. Καθώς δηλώνεται στη συνέχεια, θεωρείται ότι ο λόγος είναι αφιερωμένος στην Ψυχή, και πρέπει να ήταν τόσο αριστοτεχνικά συντεθειμένος που θα αποχωρούσαν με σεβασμό προς το πρόσωπο του Νικηφόρου Χούμνου μέχρι κι οι δύο κορυφαίες φιγούρες του φιλοσοφικού στοχασμού, ο Πλάτωνας και ο Πλωτίνος. Μάλιστα, ο Υρτακηνός δε διστάζει να συγκρίνει τις συγγραφικές αρετές του παραλήπτη μαζί τους, αλλά ούτε και να τις υποβαθμίσει μπροστά στις δικές του δεξιότητες⁹¹.

Όπως πληροφορούμαστε κατόπιν, το λόγιο ακροατήριο, στο οποίο ανήκει και ο αποστολέας, ανυπομονούσε να αναγνώσει τον λόγο, όπως επίσης και να επωφεληθεί από τη φιλοσοφία του. Μάλιστα, αυτός ο λογοτεχνικός κύκλος φαίνεται να αποτελεί τον ενδιάμεσο για την κυκλοφορία και διάσωση της ομιλίας⁹² αυτής σε όσους αδυνατούν να την κατανοήσουν, μη διαθέτοντας τα προσόντα να εκτιμήσουν ένα άριστο έργο⁹³. Έπεται άμεση κριτική για όποιον, ενώ εκτιμά τον λόγο, την ίδια στιγμή φθονεί και αρνείται να προσφέρει το κοινό τούτο αγαθό στους άλλους, εξισώνοντάς τον με κάποιον μίζερο, που καρπώνεται την ευτυχία μόνο για τον εαυτό του, αγνοώντας ότι αποστερεί τους άλλους από όσα θα μπορούσε να είχε ωφεληθεί και ο ίδιος.

Εν συνεχεία, ζητά από τον ευφυή πατέρα, όπως τον αποκαλεί, να του δώσει την εντολή και εκείνος με τη σειρά του θα του αποστείλει πίσω το πνευματικό του βλαστάρι που του πρόσφερε απέραντη χαρά· αλλά, καθώς ομολογεί ο αποστολέας, ο παραλήπτης τον έχει κατηγορήσει για καθυστέρηση, υποδηλώνοντας έμμεσα το αίτημα από πλευράς του Χούμνου να του επιστραφεί πίσω η ομιλία του⁹⁴. Έτσι λοιπόν, παρατίθεται ο λόγος της καθυστέρησης –ένα από τα συνήθη παράπονα που διατυπώνει ο Υρτακηνός στις επιστολές του– που δεν είναι άλλο από την πενία και την αδυναμία του να θρέψει το άλογο που του παραχωρήθηκε από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, παρουσιάζοντας με άκρως παραστατικό τόνο τις συμφορές που αυτό του έχει προκαλέσει. Ζητά από τον παραλήπτη να δώσει εντολή να τραφεί το άλογο

⁹¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 6 (84-88, 1-5): «Φήμη περιθέει τοὺς λόγους οὐκ ἄχαρις· ἡ δ' ἔστι, τὴν σὴν μεγαλοόνοιαν ἐξενηνοχέει λόγον γενναῖον, περὶ ψυχῆς, ὃν φασιν, εἰ περιόντες Πλάτωντα καὶ Πλωτίνος καὶ ὅσοι τοῦ φιλοσόφου κόμματος ἐπήεσαν, τάχ' ἂν αἰδεεσθέντες ἀπήεσαν».

⁹² Όπως αποκαλύπτεται από την αμέσως επόμενη επιστολή, πρόκειται για την ομιλία «Περὶ Ψυχῆς» του Νικηφόρου Χούμνου. Βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 7, σ. 88-95. Ίσως, ο λόγος στον οποίο γίνεται αναφορά στην Επ. 5 να ήταν η συγκεκριμένη ομιλία, αν λάβουμε υπόψη τις πληροφορίες που ακολουθούν παρακάτω, ότι δηλαδή όχι μόνο τον έστειλε ο Χούμνος στον Υρτακηνό, αλλά τώρα τον ζητά πίσω, κατηγορώντας τον συγχρόνως για καθυστερημένη επιστροφή του στον γεννήτορά του.

⁹³ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 6 (84-88, 6-10): «τοῦτον οἱ μηδένες περὶ λόγους ἡμεῖς ἀναγνῶναι καὶ τῆς αὐτόθεν φιλοσοφίας ἀπόνασθαι, πῶς δοκεῖς ἐφιέμεθα; εἰ γάρ, εἴ τια ἄλλος, τοῦ γεννησαμένου πατρός ἐξηρτήμεθα, πῶς ἂν μὴ καὶ τὸν παῖδα γνησίως φιλοῖμεν καὶ πρὸς οὐκ ἐπιόντας ἐπιέναι διαπορθμεύοιμεν;».

⁹⁴ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 6 (84-88, 15-18): «Κέλευσον πεμθῆναι τὸν λόγον ἴν' εὐφράνας παῖς ὁ καλός, θᾶπτον ἀναλύση παρὰ πατέρα τὸν κάλλιστον. τὴν μέντοι γ' αἰτίαν τῆς ὑπερημέρου ἀφίξεως, ἦν ἐνεκάλεσας, λόγος φθάσας ἐδήλωσε».

του και να απαλλαγεί από τις συμφορές του, υποσχόμενος ότι σύντομα θα τον δει στην πόρτα του να ξεπληρώνει το χρέος του.

Καθώς η επιστολή φτάνει στο κλείσιμο, και γνωρίζοντας ότι ίσως γίνεται φορτικός, διατυπώνει ένα τρίτο αίτημα⁹⁵ προς τον ισχυρό φίλο και ανώτατο λειτουργό της αυτοκρατορικής αυλής, τον οποίο παρομοιάζει με τον αγγελιαφόρο των ολύμπιων θεών, Ερμή, υπενθυμίζοντάς του μια περίπτωση κατά την οποία τόσο ο αποστολέας όσο και ο παραλήπτης είχαν βρεθεί ενώπιον του αυτοκράτορα, ζητώντας του να μεσολαβήσει ώστε να του αποδοθεί το ένδυμα που του είχε υποσχεθεί ο αυτοκράτορας⁹⁶.

7. Τῷ αὐτῷ

[Αποτύπωση των εντυπώσεων του Υρτακηνού αναφορικά με το φιλοσοφικό κείμενο σχετικά με την ψυχή που συνέταξε ο παραλήπτης]

Και η επιστολή αυτή αναφέρεται στην ομιλία «Περὶ Ψυχῆς»⁹⁷. Ο αποστολέας, καθώς ομολογεί, ανέγνωσε πολλές φορές την εξάισια –όπως τη χαρακτηρίζει– ομιλία, παραθέτοντας τις εντυπώσεις που του άφησε η ανάγνωσή της, δηλαδή θαυμασμός και μεγάλη ευχαρίστηση, έχοντας καταληφθεί από την πολυμάθεια και το σθένος της⁹⁸. Μάλιστα, η ομιλία φαίνεται πως είχε πρακτική λειτουργία, καθώς μέσω αυτής αποδείχθηκε η αναλήθεια της παροιμίας σχετικά με το ότι ούτε καν ο μυθικός ήρωας Ηρακλής δεν ήταν αντάξιος αναμέτρησης σε έναν αγώνα για δύο. Ειδικότερα, η δύναμη του αφηγητή του λόγου υπερίσχυσε όχι μονάχα ενάντια στις κορυφαίες μορφές του Πλάτωνα και του Πλωτίνου, αλλά ακόμη ενάντια σε όλους εκείνους από τις διάφορες βαθμίδες της φιλοσοφίας που είχαν εκφράσει τη γνώμη τους σχετικά με τα ζητήματα της ψυχής⁹⁹. Στη συνέχεια, επαινεί τον Χούμνο για το γεγονός πως εξέθεσε τέτοια σπουδαία γνώση σχετικά με την ψυχή, επικαλούμενος και την φιλοσοφική ψυχή του, που μελέτησε τόσο βαθιά τον νου και δημιούργησε τις υψηλότερες αξίες για τη ζωή. Ακόμη, τον επιδοκιμάζει επειδή εξέθεσε τόσο σπουδαίες και σοφές αποδείξεις, που μπορούν να χαρακτηριστούν ως επιστημονικά επιχειρήματα, κάνοντας τους ανταγωνιστές του να σιγήσουν, καλώντας όλους όσους

⁹⁵ Περιστασιακά, οι έπαινοι που απευθύνονται σε μέλη της κρατικής εξουσίας και διοίκησης συνδυάζονταν με συγκεκριμένα αιτήματα, αποσκοπώντας μέσω αυτών να επιτευχθεί η ανανέωση της συμμαχίας του αποστολέα με τις άρχουσες οικογένειες. Βλ. F. Leonte, *The Letters of Demetrios Kydones*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, *Brill's Companion to the Byzantine World* 7, ό.π., σ. 158.

⁹⁶ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 6 (84-88, 36-43).

⁹⁷ Πρόκειται για το πιο γνωστό εκ των φιλοσοφικών του κειμένων με τίτλο «Ἀντιθετικὸς πρὸς Πλωτῖνον περὶ ψυχῆς», αρνούμενος την προϋπαρξη της ψυχῆς ἢ τις αρχικές υποστάσεις της. Βλ. I. A. Δημητρακόπουλος, *Υστεροβυζαντινὴ Κοσμολογία. Ἡ κριτικὴ τοῦ Γρηγορίου Παλαμά στη διδασκαλία τῶν Πλωτῖνου καὶ Πρόκλου περὶ «Κοσμικῆς Ψυχῆς»*, Αθήνα, 2001, σ. 181. Για τη συνειδητή προσπάθεια του Χούμνου, μέσω της κατηγορηματικῆς ἐναντίωσής του στις πλατωνικές θεωρίες της ουσίας καὶ της μορφῆς καὶ της ἀπόρριψης τῶν θεωριῶν του Πλωτῖνου περὶ ψυχῆς, να ἀποδείξει τὴν χριστιανικὴ θεολογικὴ διδασκαλία, βλ. Β. Ν. Τατάκης, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Αθήνα, 1977, σ. 230-231, καθώς επίσης καὶ Β. Tatakis, J. Moutafakis, *Byzantine philosophy*, IN: Hackett Publishing, 2003, σ. 203-204.

⁹⁸ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 7 (88-94, 1-5): «Ἀνέγνων τὸν περὶ ψυχῆς γενναῖόν σου λόγον, καὶ γε πολλάκις, καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἦν ὁ τι τοῦ λόγου μέρος μὴ μεθ' ὑπερβάλλοντος θαύματος καὶ πολλῆς ἡδονῆς ἀνέγνων, τῆς τ' ἐπιστήμης τῆς τε δεινότητος ὅσον οἶον τ' ἀγάμενος».

⁹⁹ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 7 (88-94, 5-10).

έχουν καταπιαστεί με τη φιλοσοφία σχετικά με την ψυχή, αφού ακούσουν με προσοχή, να αποβάλουν την αρρώστια από τα μάτια τους και να κοιτάζουν την αλήθεια της χριστιανικής θεολογίας, πεπεισμένοι πλέον από τα αδιάψευστα αξιώματα ενάντια στις ανόητες θεωρίες και την επιστημονική τους γλώσσα¹⁰⁰.

Ακολουθως, επανέρχεται στο κοινό μοτίβο που κατακλύζει το περιεχόμενο των επιστολών του, αυτό της έκφρασης απογοήτευσης σχετικά με το πεινασμένο του άλογο, το οποίο, ομοιάζοντας με τα μανιασμένα άλογα του Γλαύκου, τον δαγκώνει και τον αναγκάζει να το θρέψει κριθάρι από την αποθήκη του παραλήπτη. Έτσι λοιπόν, φτάνει στο σημείο της διατύπωσης αιτήματος προς τον Χούμνο προκειμένου εκείνος όχι μόνο να τον ευνοήσει επειδή υποφέρει, τονίζοντας ότι διακρίνεται από όλους τους άλλους ως προς το να ωφελεί τους άλλους¹⁰¹, αλλά ακόμη να μεσολαβήσει σαν άλλος Ερμής στον αυτοκράτορα, αφού ταυτόχρονα δεν παραλείπει να του υπενθυμίσει την εκκρεμότητα της αποστολής του ενδύματος που του είχε υποσχεθεί ο αυτοκράτορας¹⁰².

11. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ

[Αίτηση επιστροφῆς βιβλίου και σχόλιο για τη δυσμένεια που ἔχει πέσει ο Χωνιάτης]

Το προοίμιο της επιστολής αναφέρεται σε κάποιον Χωνιάτη¹⁰³, του οποίου ωστόσο το όνομα δεν προσδιορίζεται, και σε ένα βιβλίο του Αριστοτέλη που του ανήκε, το οποίο αιτήθηκε και έλαβε ο Μετοχίτης από τον Υρτακηνό, μιλώντας με επαινετικά λόγια για τον λόγιο Χωνιάτη, εξαιρώντας το ήθος και τον χαρακτήρα του. Ο Χωνιάτης αυτός, λοιπόν, έχοντας υποθέσει ότι το βιβλίο πέτυχε το σκοπό για τον οποίο εστάλη, ανέμενε πως θα επέστρεφε πίσω σε εκείνον το συντομότερο¹⁰⁴. ωστόσο, επειδή έχει καθυστερήσει η παραλαβή του, ο αποστολέας υπογραμμίζει την ανησυχία του Χωνιάτη, η οποία δεν έγκειται στο φόβο της απώλειας, αλλά στην επιθυμία του να πουληθεί, για να εφοδιαστεί με τρόφιμα. Η επιστολή κλείνει με τη διαπίστωση πως η ευημερία του σοφού άνδρα έχει αντιστραφεί σε τέτοιο σημείο που, ακόμη κι αν ο ίδιος ο Αριστοτέλης βρισκόταν στη ζωή και όλα τα βιβλία του επρόκειτο να πουληθούν, σε καμία περίπτωση δε θα επαρκούσαν για να τον θρέψουν¹⁰⁵.

¹⁰⁰ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 7 (88-94, 10-21) και συγκεκριμένα το χωρίο (90, 13-19): «ὡ σοφῶν ἀποδείξεων, μᾶλλον δ' ἐρεῖν ἐπιστημονικῶν πίστεων, ἅττα γλώττας οὕτως ἐπεστόμισεν ἀντιθέτους. δεῦρ' ἴτε, Πλάτων τε καὶ Πλωτῖνε καὶ εἴ τις ἄλλος ἐπισφαλῶς πεφιλοσοφῆκει περὶ ψυχῆς, ἀσφαλῶς ἀκροῦσθε καὶ πάντως ἂν τὸ πρὸς ἀλήθειαν λημῶν ὄμμα καθάραντες πρὸς τὸν ἐκείνης ἥλιον ἐντρανίσητε καὶ ῥήσεσιν ἀναντιρρήτοις πεισθεῖητε».

¹⁰¹ Ο Νικηφόρος Χούμνος είχε τιμηθεί το 1295 με το αξίωμα του «επί του κανικλείου», που με άλλα λόγια σημαίνει ότι αποτελούσε τον επικεφαλής της αυτοκρατορικής αυλής και ως εκ τούτου έμπιστο υπάλληλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου. Βλ. πιο διεξοδικά D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, London, 1993, σ. 152.

¹⁰² A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 7 (88-94, 36-45). Για τη διαρκή καλλιέργεια και προβολή της αυτοεικόνας ενός ξεπεσμένου διανοουμένου στο εσωτερικό των επιστολών του και τη διατύπωση αιτημάτων για οικονομική στήριξη από ισχυρούς άνδρες αλλά και από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., σ. 11-12.

¹⁰³ *PLP* 31223.

¹⁰⁴ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 11 (108, 1-7).

¹⁰⁵ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 11 (108, 9-12): «εἰς τοσοῦτο γὰρ εὐδαιμονίας ὁ σοφὸς περιέστηκεν, ὄν μὴ ὅτι γε μία βίβλος Ἀριστοτέλους, ὅτι μὴ δ' ἂν αὐτὸς ἐκεῖνος εἰ περιῶν ἀπεμποληθεῖς βίβλοις ἀπάσαις, ἰκανῶς ἂν τὸν ἄνδρα διέθρεψαν». Ενδεχομένως, η οικονομική δυσπραγία του

18. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ

[Αίτηση αποστολής ομιλίας που συνέταξε ο Μετοχίτης]

Με την επιστολή αυτή, που απευθύνεται στο Μεγάλο Λογοθέτη, ο αποδέκτης Θεόδωρος Μετοχίτης¹⁰⁶ επαινείται για τη ρητορική του δεινότητα και την ευφράδειά του, μέσα από χρήση μεταφορικού λόγου και την προσφώνηση «μελιχρότερε καὶ γλυκίῳ μέλιτος ῥέων αὐδῆν», υποβιβάζοντας μπροστά του τον ομηρικό ἥρωα Νέστορα¹⁰⁷. Συνεχίζει τη συλλογιστική του τονίζοντας πως το μέλι, δηλαδή ο λόγος, γίνεται πιο γλυκός και ως εκ τούτου αποτελεσματικός, όταν κάποιος το έχει γευτεί πλήρως. Ὅπως αποκαλύπτεται πρόκειται για ένα αίνιγμα, με την έννοια ὅτι η ομιλία του Μετοχίτη τον ικανοποίησε ἀλλὰ ὄχι πλήρως, διότι τον ἀκούσε¹⁰⁸ μονάχα με τις ἄκρες των αὐτιῶν του, παίρνοντας μόνο μια γεύση· γι' αὐτό και του ζητά να του αποσταλεί το πλήρες κείμενο του λόγου του, προκειμένου να το ἀναγνώσει με μεγαλύτερη ἐπιμέλεια και να του προξενήσει μεγαλύτερο αἶσθημα θαυμασμοῦ για το πρόσωπο του γεννήτορά του¹⁰⁹.

35. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ

[Αποφυγή μομφής για το διδακτικό του ἔργο]

Η επιστολή ξεκινά με την παροιμία πως ο σοφός γιατρός ποτέ δεν τραυματίζει, ἀλλὰ για να θεραπευθεῖ μια υπαρκτή πληγή απαιτεῖται ἕνας σοφότερος γιατρός. Ο Ὑρτακηνός κάνει μνεία αὐτῆς της παροιμίας προκειμένου να εκφράσει το μέγεθος της προσβολῆς που αἰσθάνεται ἐξαιτίας της κατηγορίας πως ὡς διδάσκαλος παραμέλησε τον γιο του παραλήπτη, ἐπειδὴ ἔγραψε δύο ἀντί για τρεις φορές την

Χωνιάτη να εἶναι ἀπόρροια της πολιτικῆς δυσμένειας, ἀν λάβουμε ὑπόψη και την ἐπισήμανση του Ὑρτακηνοῦ για την ἀντιστροφή της εὐημερίας του ἀνδρα. Με ἄλλα λόγια, δεν ἀποκλείεται να ἔπαψε να βρίσκεται ὑπὸ την προστασία κάποιου χορηγοῦ. Συγχρόνως, ἴσως να ἀποτελεῖ και ἕνα αυτοαναφορικό σχόλιο, δεδομένου ὅτι στο σύνολο σχεδόν της ἐπιστολογραφίας του Ὑρτακηνοῦ κυριαρχεῖ το μοτίβο της ἐπαιτίας ἐξαιτίας της δυσμένειας στην ὁποία ἔχει ὑποπέσει το ἐπάγγελμά του.

¹⁰⁶ Ο Θεόδωρος Μετοχίτης, γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας, ὑπῆρξε βυζαντινός λόγιος και συγγραφέας, πανεπιστήμων και ἀνώτατος κρατικός αξιωματούχος, ἀφού με τη μόρφωση που εἶχε λάβει κατάφερε να ἀναρριχηθεῖ σε ὅλα τα αξιώματα της βυζαντινῆς διοίκησης, καταλαμβάνοντας στα 1321 το ἀνώτερο αξίωμα μετὰ του αυτοκράτορα, αὐτό του Μεγάλου Λογοθέτη, ἐκτοπίζοντας τον μέχρι τότε πρωθυπουργό Νικηφόρο Χούμνο, με τον ὁποῖο διήλθαν σε πολιτική και ἐπιστημονική ἀντιπαράθεση. Ὑπῆρξε ἐπίσης διδάσκαλος του Νικηφόρου Γρηγορά και θερμός υποστηρικτῆς του Ἀνδρονίκου Β' στη σύγκρουσή του με τον Ἀνδρόνικο Γ'. Βλ. διεξοδικότερα Γ. Κατσιαμπούρα, «Θεόδωρος Μετοχίτης», 2003, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ἑλληνισμοῦ*, ὅ.π. <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4502>.

¹⁰⁷ Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὅ.π., Ἐπ. 18 (124, 1-2).

¹⁰⁸ «τί βούλεται μοι τὸ αἰνίγμα; ἦδυνε μὲν ὁ λόγος, οὐκ ἔς κόρον δέ· ὡσὶ ἄκροις ἐνήχητο.» Βλ. Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὅ.π., Ἐπ. 18 (124, 5-7). Το γεγονός ὅτι ο Ὑρτακηνός ὁμολογεῖ πως γεύθηκε την ομιλία του Μετοχίτη μόνο με τις ἄκρες των αὐτιῶν του ὑποδηλώνει συμφραζόμενα ρητορικοῦ «θεάτρον».

¹⁰⁹ Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὅ.π., Ἐπ. 18 (124, 6-9): «ἦδυνε μὲν ὁ λόγος, οὐκ ἔς κόρον δέ· ὡσὶ γὰρ ἄκροις ἐνήχητο. πεμφθήτω δὴ· φιλοπονώτερον γὰρ ἀναγνωσθεῖς ὄσφ μᾶλλον γνωσθήσεται, | τοσοῦτῳ καὶ μᾶλλον ἦσει καὶ θαυμασθήσεται».

παρελθούσα εβδομάδα, διευκρινίζοντας με τη χρήση ενός ομηρικού στίχου πως αυτό σαν γεγονός έλαβε τέλος και πέρασε στο παρελθόν¹¹⁰. Επισημαίνει πως με την έγχυση του τσιμπήματος, ο Μετοχίτης μιμούμενος τη μέλισσα πρόσφερε στον αποστολέα πληθώρα από μέλι, ξεκαθαρίζοντας πως για τον ίδιο αυτός είναι που σφυρηλατεί τα ακατέργαστα υλικά. Εν συνεχεία, παρομοιάζοντάς τον με το αμόνι και το σφυρί, τον επαινεί επειδή μιμείται τον σιδηρουργό που εργάζεται και υπομένει χωρίς να τα παρατά έτσι ώστε, επιστρατεύοντας την τέχνη και τις πρακτικές του ως ακονόπετρα, να ακονίζει τη γλώσσα του αγαπητού του γιού¹¹¹.

44. Νικηφόρω Μετοχίτη

[Διδασκαλία γραμματικών κανόνων]

Με εγκωμιαστικό λόγο απευθύνεται στον Νικηφόρο Μετοχίτη¹¹², γιο του Μεγάλου Λογοθέτη, εκθειάζοντάς τον ως φιλόσοφο και διδάσκαλο της φιλοσοφίας, ισχυριζόμενος πως θα πρέπει ο ίδιος να διδαχθεί από τον παραλήπτη της επιστολής και μαθητή του, σχετικά με το αν υπάρχει κάτι κοινό μεταξύ μιας απάντησης στην κατάφαση και την άρνηση¹¹³. Έπειτα, ο Υρτακηνός δηλώνει ότι δε γνωρίζει αν υπάρχει κάτι κοινό, όμως γνωρίζει ποια είναι η απάντηση σε μία κατάφαση και μία άρνηση. Συνεχίζει αναλύοντας πως αν αυτά τα δύο είναι αντίθετα, τότε υπερισχύει η κατάφαση έναντι μιας άρνησης, καθώς πρόκειται για δυο διαμετρικά αντίθετους όρους-έννοιες που δεν μπορούν να εξισωθούν. Υπογραμμίζει πως τέτοιες λεπτές διακρίσεις δεν αποτελούν επιστημονικά ζητήματα, αλλά μετριούνται από την τέχνη της πειθούς¹¹⁴, επιδεικνύοντας έμπρακτα, με τον έντεχνο ρητορικό του λόγο, τη διαφορά δύο αντίθετων όρων, τόσο ως προς τη θεωρία, όσο και ως υποβολή της θεωρίας σε πράξη.

¹¹⁰ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 35 (158-160, 1-7).

¹¹¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 35 (158-160, 8-13): «ένιεις τὸ κέντρον ἐμιμήσω τὸ τῆς μελίττης, ἀνέτου μου παραχωρήσας τοῦ μέλιτος. καὶ βάλλ' οὕτω, αἱ κέν τοι φῶος μοι γένηαι. ἐμὲ δ' ἴσθι καὶ ἄκμονα καὶ σφύραν καὶ χαλκέα μιμήσασθαι, δρῶντά τε καὶ πάσχοντα καὶ μηδαμῶς ὑπενδιδόντα, εἴ πως ἄν, τῷ φιλάτῳ τὴν γλῶτταν στομῶσας, ἀκόνῃ χρῆσαιμην τῇ τέχνῃ». Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τα συμφραζόμενα, ὁ Μεγάλος Λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης εἶχε ἐπιλέξει ὡς δάσκαλο τὸν Υρτακηνὸ γιὰ τὴν ἐγκύκλιο παιδεία τοῦ γιου τοῦ Νικηφόρου. Γνωρίζουμε, μάλιστα, πως ὁ Υρτακηνὸς ἐστειλε ἐπιστολὲς πρὸς τὸν πατέρα καὶ ὑψηλὰ ἱστάμενο πολιτικὸ ἄνδρα γιὰ νὰ τὸν ενημερώσει γιὰ τὴν ἀδιαφορία τοῦ γιου τοῦ ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῆς μάθησης. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀποψη τοῦ Υρτακηνοῦ. Ὡστόσο, ὁ νεαρὸς Νικηφόρος φαίνεται πως εἶχε δεινοπαθήσει στὸ ἐκπαιδευτήριό τοῦ Υρτακηνοῦ, γι' αὐτὸ καὶ σύντομα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Γρηγορά. Βλ. πρὸ ἀναλυτικὰ Α. Karpozilos, *The Correspondence of Theodoros Hyrtakenos*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 40, 1990, σ. 290-291.

¹¹² *PLP* 17986.

¹¹³ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 44 (184-186, 1-4). Προφανώς πρόκειται για μια μομφή με έντονα ειρωνική χροιά ὅσον ἀφορὰ τὴν ἀπροθυμία τοῦ νεαροῦ μαθητῆ νὰ συνεργαστεῖ με τὸν δάσκαλό τοῦ καὶ τὴν ἀδιαφορία ποὺ ἐπιδεικνύει γιὰ τὴ μάθηση, μίας καὶ ὁ Υρτακηνὸς φαίνεται νὰ ἐπικρίνει τὸν Νικηφόρο γιὰ τὴν ἐσφαλμένη ἰσχυρογνωμοσύνη καὶ ἐπιμονὴ τοῦ ὡς πρὸς τοὺς γραμματικὸς κανόνες. Φυσικὰ, ὅπως καὶ στὴν Επ. 35, ἀποτυπώνεται ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ δασκάλου ἀναφορικὰ με τὴν ἀπειθεια τοῦ μαθητῆ, με τὴ στοιχειώδη διαφορά πως ἡ παρούσα ἐπιστολή ἀπευθύνεται στὸν ἴδιο τὸν μαθητῆ, ἐνῶ ἡ Επ. 35 ἔχει ὡς ἀποδέκτη τὸν πατέρα τοῦ νέου. Εἰδικότερα βλ. Α. Karpozilos, «The Correspondence of Theodoros Hyrtakenos», ό.π., σ. 290-291.

¹¹⁴ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 44 (184-186, 7-11): «εἰ δὲ ταῦθ' οὕτῳ, δεῖ δὴ ἢ τὰ καταφάσκοντα βεβαιοῦν ἢ τὰ ἀποφάσκοντα ἀκυροῦν καὶ μὴ τιθέναι τὴν μὲν ἀπόφασιν κατάφασιν, τὴν δ' αὖ κατάφασιν ἀπόφασιν, ἅπερ ἀριδίλως ἐναντία· οὐ γὰρ ἐπιστήμης ταῦτα, πειθοῦς δὲ ζυγῶ ταλαντεύεται».

54. Τῷ μεγάλῳ δομῆστικῷ τῷ Καντακουζηνῷ

[Πλοκή εγκωμίου του μεγάλου στρατηγού και αυτοπροβολή του ως του λυρικού ποιητή που θα καταγράψει τα επιτεύγματά του]

Μέσω της παρούσας επιστολής ο Υρτακηνός απευθύνεται στον μεγάλο δομέστικο, εκφράζοντας το μέγεθος του θαυμασμού του για τις αρετές της μεγαλοπρέπειας και δικαιοσύνης που χαρακτηρίζουν τον παραλήπτη, διατυπώνοντας παράλληλα με απορία το ακόλουθο ρητορικό ερώτημα, που βέβαια δεν έχει άλλο στόχο από την κολακεία και επιδοκιμασία. Πιο αναλυτικά, επιστρατεύοντας τον λυρικό του λόγο, τον ρωτά τι είδους στέμμα θα του ταίριαζε καλύτερα, αν όχι ένα εγκώμιο επαινετικών λόγων, συγκρίνοντας την προσωπικότητα του Καντακουζηνού με τα στεφάνια που φτιάχνονται από αραβικό άρωμα και ινδικά άνθη. Τονίζεται, όμως, πως μαραίνονται γρήγορα εξαιτίας της υλικότητάς τους, εν αντιθέσει με τα στεφάνια της αρετής, που παραμένουν αιώνια και αδιάφθορα, καθώς κατέρχονται από ψηλά, επισημαίνοντας συγχρόνως τη σπουδαιότητα των μουσών και της ρητορικής¹¹⁵.

Συνεχίζει λέγοντας πως οι σπουδαίες πράξεις καλύπτονται από τη λήθη, αν δεν τύχει να απαγγελθούν με λόγια· ανθίζουν βέβαια μόνο κατά τη στιγμή της ολοκλήρωσής τους, αλλά όταν η ιστορία τους αποτυπώνεται με λέξεις, τότε οι πράξεις παραμένουν αθάνατες στην αιωνιότητα. Οι πράξεις, ωστόσο, που έχουν επιτευχθεί με σκληρή δουλειά, διατηρούνται χάρη στην ευεργετική ιδιότητα του λόγου, κι έτσι δεν επιτρέπουν ποτέ να ξεχαστούν¹¹⁶. Οι λέξεις εκ φύσεως διαχέονται κατά μήκος της γης, επαινώντας αφενός εκείνους που επιτυγχάνουν σπουδαίες πράξεις, ενθαρρύνοντας αφετέρου τους άλλους να κάνουν το ίδιο, με αποτέλεσμα να διακριθούν και να υπερέχουν. Ο αποστολέας καταλήγει, διατεινόμενος πως από αυτά τα άνθη υφαίνει το στεφάνι του παραλήπτη, το οποίο προσφέρει στον τρεις φορές νικηφόρο και ολυμπιονίκη Καντακουζηνό, ωθούμενος από τον Πίνδαρο, που προτρέπει από τις εναρκτήριες πράξεις μας να τοποθετούμε μπροστά αυτές που λάμπουν κατόπιν. Διευκρινίζει πως και ο ίδιος επέλεξε τις καλές πράξεις, τις οποίες παρομοιάζει με φωτεινούς χρυσούς κίονες, στα θεμέλια των οποίων θα εγείρει ένα πιο μεγαλοπρεπές μνημείο, μόλις ο μέγας δομέστικός διασχίσει τον Ελλήσποντο, και αφού πατήσει στην Ασία, κατευθύνει επιθέσεις ενάντια των Περσών¹¹⁷,

¹¹⁵ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 54 (204-206, 2-9).

¹¹⁶ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 54 (204-206, 9-15): «σοφὸς γάρ τις φησὶ, τὰ μεγάλα τῶν ἔργων, ἂν μὴ λόγων τύχη κηρύκων, ἀπορρεῖ τῆς μνήμης καὶ λήθην ἀμπίσχεται, | παρὰ μόνον τὸν καιρὸν ἀνθήσαντα τὸν τοῦ πράττεσθαι, ἅττα δὲ φήμη λάβη σὺν λόγῳ, τελοῦσιν ἄφθιτα διαμένοντα· τὰ δ' αὖ πόνοις κατωρθωμένα τοῖς ἀπὸ τῶν λόγων συντηρεῖται φαρμάκοις, ἀνεπίληστα διαβαίνοντα».

¹¹⁷ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 54 (204-206, 18-31). Εξωτερικά, το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα σηματοδότησε μια αλλαγή στην ισορροπία των δυνάμεων στην ανατολική Μεσόγειο, καθώς η άνοδος της νέας δυναστείας των Οθωμανών οδήγησε σε μια σειρά γεγονότων που αποδυνάμωσαν περαιτέρω την εξουσία των Βυζαντινών, με τις πολιτικές εξελίξεις να αφήνουν βαθύ αποτύπωμα και στο επιστολογραφικό είδος. Βλ. F. Leonte, *The Letters of Demetrios Kydones*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 148. Με την άνοδο του στον αυτοκρατορικό θρόνο, ο Ανδρόνικος Γ' καλούνταν να αντιμετωπίσει την εδαφική συρρίκνωση των βυζαντινών εδαφών στην Ανατολία και την επέκταση των Τούρκων. Προκειμένου να σταθεροποιηθεί η υφιστάμενη έκρυθμη κατάσταση, αποφάσισε να κινηθεί απελευθερωτικά προς τις κατακτημένες από τους Τούρκους πόλεις μαζί με τον Ιωάννη Καντακουζηνό, που σύμφωνα με το αξίωμά του αποτελούσε τον αρχιστράτηγο του βυζαντινού αυτοκρατορικού στρατού. Βλ. D. M. Nicol, *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge 2002, σ. 32-33.

σφαγιάζοντας ή παίρνοντας ορισμένους σαν σκλάβους. Μέσω αυτών των στρατιωτικών επιτυχιών, θα προσφερθεί πρόσφορο έδαφος στον Υρτακηνό για να συνθέσει τα επαινετικά εγκώμια του Καντακουζηνού· αντιπαραβάλλοντας, μάλιστα, την εκστρατεία του με του μεγάλου στρατηλάτη Ξέρξη, υπογραμμίζει πως ο μέγας δομέστικος αποσκοπεί να μετατρέψει την Περσία σε υπόδουλο κράτος της αυτοκρατορίας. Στο τέλος, ο ίδιος αυτοπροβάλλεται ως ένας δεύτερος δραματικός ποιητής, που θα καταγράψει και θα εξάρει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και νίκες του μεγάλου δομεστικού, προκειμένου τα κατορθώματά του να διατηρηθούν ως ένα μνημείο στις μέλλουσες γενιές¹¹⁸.

55. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ

[Αίτηση καταγραφῆς των στρατιωτικῶν επιτυχιῶν και των φιλόδοξων δράσεων του μεγάλου δομεστικού]

Το προοίμιο της επιστολῆς καταλαμβάνεται ἀπὸ πληθώρα ἐπαίνων ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα, τὸ ἦθος καὶ τὶς ἀρετὲς τοῦ παραλήπτη, Ἰωάννη Καντακουζηνού, ἐνῶ ὁ ἀποστολέας ὁμολογεῖ τὸ μέγεθος τῆς ἀμηχανίας πού νιώθει ἔχοντας ἀναλάβει τὸν ἔπαινο τῶν σπουδαίων καὶ πολυάριθμων κατορθωμάτων τοῦ μεγάλου δομεστικού¹¹⁹. Συνεχίζοντας τὴν πλοκή τοῦ εγκωμίου, τονίζει πὼς καθεμιά ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τοῦ ἀνεξαιρέτως πρέπει νὰ δοξάζεται, καθὼς τὸν ἔπαινο πού λαμβάνει τὸν ἐπιστρέφει πολλαπλά, ἐπικαλούμενος ἀκόμη καὶ τὸν Πίνδαρο προκειμένου νὰ ἐπαινέσει τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ παραλήπτη. Ἐπειτα, ὁμολογεῖ πὼς ἀν καὶ θὰ προτιμούσε νὰ παραμείνει σιωπηλός, παρὼλα αὐτὰ ἐπιλέγει νὰ μιλήσει με σκοπὸ οἱ καλὲς πράξεις νὰ μὴν παραμείνουν κρυμμένες οὔτε νὰ χαθοῦν στὴ λήθη, ἐπισημαίνοντας τὸ γεγονός πὼς ὅταν τὰ ἀνθρώπινα ἐπιτεύγματα διοχετευθοῦν στὸν λόγο καὶ καταγραφοῦν σὲ λέξεις, οἱ πράξεις αὐτὲς διατηροῦνται στὴν αἰωνιότητα, καὶ με τὴν προφορικὴ μεταφορὰ τοὺς στα ἀντιὰ τῶν ἀνθρώπων, ὁδηγοῦνται σὲ ψυχὲς τοὺς γιὰ νὰ τὶς μιμηθοῦν¹²⁰. Παραβάλλοντας τὸν εαυτὸ τοῦ με τὸν Ὅμηρο, ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία τοῦ νὰ ἀναλάβει τὴ συγγραφὴ καὶ τὸν ἔπαινο τῶν κατορθωμάτων τοῦ δικοῦ τοῦ ἥρωα, δηλαδὴ τοῦ παραλήπτη, ἀνηφώντας τὸν δισταγμὸ χάρις στὸ ἴδιο τὸ ἐπίτευγμα,

¹¹⁸ Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 54 (204-206, 30-35): «ὁπότε δὴ καὶ συγγραφῆς τῶν ἔργων Ὅμηρου δεῖσει δευτέρου, οὐκ Ἀχιλλέως οὐδ' Ἑκτορος ἢ μὴν Αἴαντός τε καὶ Διομήδους οὔτ' οὖν λοιπῶν ἀριστέων ἀνδραγαθίας ἐπιόντος τε καὶ συγγράφοντος, ὅτι μὴ μεγάλου δομεστικού ἐκστρατείας καὶ στρατηγίας καὶ τρόπαια, τῇ τε νῦν καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς ἐφεξῆς ἐσομέναις γενεαῖς ὑπομήματα».

¹¹⁹ Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 55 (208-214, 2-6). Ὅπως στὴν Ἐπ. 54 ὁ Υρτακηνός διατύπωνε ὡς αἴτημα στὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό νὰ δώσει τὴν ἀδεία ὥστε ἐκεῖνος νὰ ἀποτελέσει τὸν προσωπικὸ βιογράφο καὶ ἱστορικὸ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων τοῦ, ἐτσι καὶ στὸ προοίμιο τῆς παρούσας ἐπιστολῆς ἐπανερχεῖται στὸ αἴτημά του νὰ καταπιαστῆ με αὐτὸ τὸ δύσκολο ἐγχείρημα. Βλ. Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 55, (208, 1-6): «Ὁ περιφανῆς μὲν τὴν ἀξίαν μέγας δομέστικος, περιφανέστερος δὲ τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς, τὴν γε μὴν κορωνίδα τῶν ἀρετῶν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν τῶν λοιπῶν σειρᾶν ἀπασῶν καὶ λίαν περιφανέστατος, ἀπορῶ ποι τῶν πρὸς αὐτὸν ἐγκωμίων, πολλῶν καὶ μεγάλων περ ὄντων, ἔμοιγε κείσεται».

¹²⁰ Α. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 55 (208-214, 9-15): «ποῖ δέ μοι φρενός; Πίνδαρός φησιν ὁ σοφός, ἐγγράφεται, τῇ μεγαλοφυΐα πάντα νικῶν; | ἐγὼ μὲν οὖν λογιζόμενος ἰλλυγῶ μοι τὸν νοῦν καὶ σιωπᾶν ἂν ἠρούμην, ποιητῆς δὲ φησιν, ἔστι μὲν οὐ λόγος τιμώτερον σιγῆς, ἔστι δ' οὐ σιγὴ κρεῖττον λόγου. τοιγαροῦν ἀναιροῦμαι λέγειν, ὡς μὴ τῷ μακρῷ χρόνῳ συγκρυβῆ τὰ καλὰ μηδὲ βυθῷ λήθης παραρρηῆ».

διαβεβαιώνοντας συγχρόνως για την ικανότητά του να προβεί στο εγχείρημα αυτό¹²¹. Προκειμένου, όμως, να γίνει πράξη η πρόθεσή του, τονίζει ότι θα πρέπει να υπάρχει αντίστοιχη προσφορά και ανταπόδοση, εξειδικεύοντας πως στην περίπτωση του μεγάλου δομestικού θα πρέπει να φέρει εις πέρας σωρεία σπουδαίων κατορθωμάτων. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται η επιτυχής διάβαση του Ελλησπόντου προς την αντίθετη πλευρά από αυτήν του Ξέρξη κατά τους περσικούς πολέμους, κατακτώντας και λεηλατώντας εδάφη της Ασίας, εξαναγκάζοντας τους γηγενείς λαούς να καταφύγουν σε απομακρυσμένα μέρη και μετατρέποντάς τους σε υπόδουλους στον αυτοκράτορα¹²².

Εν συνεχεία, προτείνει στους συγγραφείς και τους ρήτορες να αφήσουν κατά μέρος στους λόγους τους τις εκμεταλλεύσεις και τα μνημεία του Ηρακλή και του Διονύσου και να επιδοθούν στην συγγραφή των επιτευγμάτων του μεγάλου δομestικού. Μάλιστα, ο Υρτακηνός προαναγγέλλει ότι θα αναλάβει να γράψει αυτά που οι άλλοι συγγραφείς παραμέρισαν, είτε επειδή ξέχασαν, είτε επειδή θεωρούσαν την υπερβολή των ομιλιών τους δυσμενή για τα αυτιά, καταγράφοντας την πρόθυμη αρωγή του σε φτωχά σπίτια, την υποστήριξη απόρων, τη βοήθεια σε χήρες, την προστασία ορφανών, την ανακούφιση φτωχών, την υποστήριξη καταπιεσμένων και όλων των ειδών τις φιλανθρωπικές του δράσεις¹²³. Ως προς αυτό, αναφέροντας το γεγονός πως οι Έλληνες έχουν δοξάσει τον αυτοκράτορα Τίτο για τη γενναιοδωρία και καλοσύνη του στο βαθμό που υπάρχει μια γραπτή ιστορία για εκείνον, αντιπαραβάλλοντάς τον με τον αποδέκτη, επισημαίνει ότι δεν υπάρχει διανοούμενος αλλά ούτε και συγγραφικά μέσα που να καταγράφουν τις πράξεις της καλοσύνης του με τρόπο που να υπερβαίνει τη δύναμη του λόγου. Θέτοντας, λοιπόν, το ερώτημα ποιος σύγχρονος συγγραφέας θα μπορούσε να αναλάβει να καταγράψει τις φιλάνθρωπες και μεγαλοπρεπείς πράξεις του Καντακουζηνού, υπογραμμίζει πως μεγάλοι συγγραφείς όπως ο Όμηρος, ο Πίνδαρος και ο Θουκυδίδης χρειάζονται στις μέρες του για να εκπονήσουν αυτό το επίτευγμα, τοποθετώντας έμμεσα τον εαυτό του και τη ρητορική του δεινότητα στη χορεία εκείνων των κορυφαίων¹²⁴.

62. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ

[Αποφυγή κατηγορίας για αποτυχημένη διδασκαλία από μέρους του Υρτακηνού]

Με την επιστολή αυτή ο Υρτακηνός υπενθυμίζει στον Μεγάλο Λογοθέτη πως ήταν επιθυμία του ίδιου του παραλήπτη ο γιος του και μαθητής του αποστολέα να

¹²¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 55 (208-214, 26-35).

¹²² A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 55 (208-214, 36-52). Σε γενικές γραμμές πρόκειται για μια πανομοιότυπη επιστολή ως προς τη θεματολογία και το περιεχόμενο με την υπ' αριθμόν Επ. 54, με τη διαφορά πως η παρούσα επιστολή είναι ελαφρώς πιο μακροσκελής και λεπτομερής.

¹²³ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 55 (208-214, 54-59): «κάγῳ δ' αὐτὸς ἰδία συγγράφοιμ' ἄν, ἄτταπερ ἐκείνοις παρεῖται, ἢ πεπονθόσι λήθην ἢ λόγων κόρον ὡς ἀκοαῖς πολέμιον φεῦγουσι. τίνα ταῦτα; πτωχοτροφεῖα, χορηγία δεομένους, προστασίαι χηρῶν, ὀρφανῶν ὑπερασπισμοί, πενομένων προμήθειαι, καταπονουμένων ἀντιλήψεις, τά τ' ἄλλα, ὅσ' ἄττα τῶν τοιούτων».

¹²⁴ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 55 (208-214, 54-59): «τὰ σὰ δὲ τῶν χρηστῶν τίς ἢ νοῦς ἐξειπεῖν δύναται' ἄν ἢ κόνδυλοι γράψαι, καὶ νοῦν νικῶντα καὶ λόγων ἰσχὺν ὑπερβαίνοντα; ἔσαει γὰρ τρόπαια τροπαίοις καὶ νίκας ἐπὶ νίκαις προστίθης. αἶ γε μὴν εὐεργεσία – ἀλλ' οὐδ' ἐν ταύταις ἔστιν ἐρεῖν ὅσῳ μείζους τῶν προτέρων αἰ δευτεραι. τίνες ταῦτα συγγράψαιεν' ἄν συγγραφεῖς; Ὀμήρων ἔδει καὶ Πινδάρων, Ἡροδότων τε καὶ Θουκυδιδῶν, πρὸς δὲ Πλουτάρχων, Κατόνων, Σκηπιῶνων καὶ τῶν ὅσοι τοῦ κατ' ἐκείνους κόμματος».

πραγματοποιήσει μεγάλα βήματα στις σπουδές του. Κατόπιν, προτείνει στον πατέρα να επιτρέψει στον γιο του να παρακολουθήσει έναν παιδαγωγό που αγαπά την μάθηση, που έχει κλίση στη διδασκαλία και δεν θεωρεί πως τίποτε είναι σημαντικότερο από την παιδεία. Εξηγεί αυτή του τη σκέψη υποστηρίζοντας πως όποιος είναι πρόθυμος να λάβει καλή εκπαίδευση, συμμετέχει άμεσα στη δραστηριότητα της μάθησης, επιθυμώντας ακόμη να μοιραστεί την εμπειρία του αυτή με άλλους¹²⁵. Από την άλλη πλευρά επισημαίνει πως, εκείνος που εκπαιδεύεται από έναν τέτοιο διδάσκαλο, ακόμη κι αν ο σύμβουλός του απουσιάζει, θα προσπαθήσει να συμπεριφερθεί αξιοπρεπώς στο δρόμο, να επιδοθεί με προσήλωση στις σχολικές σπουδές του και να σεβαστεί την τάξη που επικρατεί στην οικία του, φοβούμενος τον απολογισμό του στον παιδαγωγό και την επικείμενη δίκαιη τιμωρία που θα του επιβληθεί. Μάλιστα, υπογραμμίζει ότι αν φοβούνται οι διδάσκαλοι, οι παιδαγωγοί θα έπρεπε να φοβούνται περισσότερο λόγω του ότι ζουν στο ίδιο σπίτι με τους νέους. Δηλώνοντας πως για τον ίδιο όλα τα παραπάνω είναι ουσιώδη και, αν βρίσκουν σύμφωνη τη φιλοσοφία του πατέρα, εκείνος όχι μόνο δεν θα κριθεί αλαζονικός σε θέματα παιδείας, αλλά ακόμη ούτε θα κατηγορηθεί πως δεν προωθεί τις σπουδές του γιου του παραλήπτη, αποποιούμενος με αυτόν τον τρόπο έμμεσα ως διδάσκαλος, διαμέσου του παρόντος επιστολογραφικού κειμένου, την όποια κατηγορία για την αποτυχία του νεαρού Νικηφόρου Μετοχίτη¹²⁶.

86. Τῶ κανικλείου

[Ἐπαινος λόγου που συνέταξε ο Χούμνος και επιστροφή του στον γεννήτορά του-συμφραζόμενα «θεάτρου»]

Η επιστολή αναφέρεται στη σύνταξη και αποστολή ενός λόγου από πλευράς του παραλήπτη σε μια ομάδα, επαινώντας τον για το διακριτό χαρακτηριστικό του λόγου και της λαλιάς του, όντας πιο γλυκό μέλι και από εκείνο του ομηρικού Νέστορα από την Πύλο. Παραδέχεται πως η ευχαρίστηση που του προκάλεσε ξεπέρασε μέχρι και το μέλι του Υμηττού, παρομοιάζοντας τον λόγο του Νικηφόρου Χούμνου με υφαντό που υφάνθηκε με τη βοήθεια της Καλλιόπης, των Μουσών, του μουσικού Απόλλωνα και του λόγιου Ερμή. Συνεχίζει αναφέροντας τις πολλαπλές αναγνώσεις του, κρίνοντάς τον ως πιο αρμονικό κι από τις μελωδικές σειρήνες του Ομήρου¹²⁷. Έπειτα, ομολογεί πως δε δίστασε να τον μοιραστεί με όσους γνώριζε ότι ήταν εραστές των σοφών λόγων, εξάιροντας το συναίσθημα ευχαρίστησης κι ευγνωμοσύνης που προκαλούνταν κατά την ανάγνωσή του. Έτσι, λοιπόν, μετά από

¹²⁵ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 62 (230-232, 2-8): «Ἐπειδὴ σοι καὶ λόγος καὶ πόθος, ἅματα περὶ λόγους γενναῖα τὸν φίλτατον ἄλλεσθαι καὶ σκύμνον οἷα λέοντος περὶ θήραν, εἶναί τε περωτὸν ἀετιδῆ καὶ πρὸς τὸν τῶν λόγων ὀξυδερεκέστατον ἥλιον, ἐπέσθω οἱ παιδαγωγός, ὅτῳ δὴ καὶ λόγων ἔρωσ καὶ παιδεύσεως ἔφεσις καὶ μηδὲν τῶν ἀπάντων τουτωνὶ βέλτιον οἰομένῳ. καὶ γάρ, ᾧ περισπούδαστος λόγος, ῥᾶστ' ἄμ καὶ μετάσχοι καὶ μεταδοῦναι φιλοτιμήσαιτο».

¹²⁶ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 62 (230-232, 16-18): «τοῦτῳ μοι δέον εἶναι δοκοῦν, εἰ καὶ τῆ σῆ φιλοσοφία | συνδόξει, οὐκ ἔσθ' ὅπως ἢ παιδείας ὑπερόπτης ἂν κριθείην ἐγὼ ἢ μὴ λόγων τὸν φίλτατον ὄνασθαι». Ο ἴδιος ο Υρτακηνός φαίνεται πως ἦταν ἐκεῖνος που πρότεινε στον πατέρα του μαθητὴ του Νικηφόρου, Θεόδωρο Μετοχίτη, την παρακολούθηση της εγκυκλίου παιδείας ὑπὸ την εποπτεία ἄλλου παιδαγωγού, αφού ο ἴδιος διαπιστώνει την αδιαφορία που εκδηλώνει ο μαθητὴς του ως προς τη διαδικασία της διδασκαλίας καὶ μάθησης. Διεξοδικότερα βλ. A. Karpozilos, «The Correspondence of Theodoros Hyrtakenos», ό.π., σ. 290-291.

¹²⁷ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 86 (290-292, 2-7).

αυτή τη «δημοσίευση» του λόγου σε μια ευρύτερη αναγνωστική ομήγυρη¹²⁸, το υπέροχο τέκνο επιστρέφει στον εξάιτερο πατέρα του, συνοδευόμενο από την ευχή ο συντάκτης να μακροημερεύει και να «γεννήσει» ακόμη πιο ωραία «τέκνα», προξενώντας συναίσθημα χαράς σε όποιον τα διαβάζει.

91. Τῷ κανικλείου

[Ἐπαινος ομιλίας που συνέταξε ο Χούμνος-συμφραζόμενα «θέατρον»]

Ἡ ἐπιστολή ξεκινά με τὴν ἀναφορὰ στὴν ἀφίξη καὶ ταχύτατη ἀνάγνωση τῆς ομιλίας τοῦ Χούμνου, δηλώνοντας πὼς ὅλο τὸ ἀκροατήριο ἔμεινε ἐκπληκτο, ομολογώντας ὅτι ἡ ἀμεση «κατανάλωση» τῆς ομιλίας οφειλόταν σε τρεῖς βασικούς παράγοντες: στὴν καλή πρόθεση τοῦ ἀποστολέα, στὴ χάρι τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ρυθμοῦ καὶ στὸ μεγαλεῖο τῆς σκέψης τοῦ συντάκτη τῆς¹²⁹. Ὁ λόγος ἔλαβε χειροκρότημα, ἐγκώμια, ἐπαίνους, ὅπως ταιριάζουν σε ἓνα ἔργο ἀξιο τιμῆς, γοητεύοντας τὸ ἀκροατήριο ἐξίσου ὅπως καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ ποῦ εἶχαν λάβει. Μάλιστα, ὁ λόγος ἐγίνε γνωστός καὶ σε ἐκείνους ποῦ γνώριζε ὅτι ἦταν ἐνθερμοὶ λάτρεις τῶν λόγων τοῦ, υπαινισσόμενος συμφραζόμενα δημοσίευσης στὸ πλαίσιο προφανῶς ἐνός λόγιου ἀναγνωστικοῦ κύκλου¹³⁰. Συνεχίζει ἐπισημαίνοντας πὼς μέχρι

¹²⁸ A. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 86 (290-292, 8-12): «ἀμέλει καί, οὗς ἐραστὰς λόγων ἦδειν σοφῶν καὶ γενναίων ἐπαινέτας, ἐκοινωσάμην· οἱ δ' ἐπιόντες ὑπερηγάσαντό τε καὶ ὑπερήσθησαν. ἦκει τοίνυν παῖς ὁ καλὸς παρὰ πατέρα τὸν κάλλιστον· καὶ βιῆ μὲν ὁ πατήρ, γεννῶν δὲ παῖδας ὠραίων ὠραιότερους καὶ τοὺς ὀρῶντας εὐφραίνοντας». Ὁ ὅρος ρητορικό «θέατρον» προϋποθέτει τὴ λογοτεχνική-ἀναπαραστατική λειτουργία ἐνός κειμένου ἀπὸ ἓναν ἐρμηνευτή καὶ τὴν μεταξὺ τους ἀλληλεπίδραση με τὸ ἀκροατήριο. Αὐτό ἀκριβῶς εἶναι ποῦ περιγράφεται καὶ στὴν παρούσα ἐπιστολή ἀφοῦ, ὅπως προκύπτει, ἡ ομιλία ποῦ εἶχε συντάξει ὁ Χούμνος ἀναγνώστηκε δημόσια καὶ ἔλαβε διθυραμβικές κριτικές ἀπὸ ὅλους τοὺς παρευρισκόμενους. Μάλιστα, ὅπως συνάγεται, ὁ Χούμνος ἔστειλε τὸν λόγο τοῦ στὸν Ὑρτακηνὸ γιὰ νὰ τὸν ἀναγνώσει καὶ ἐκεῖνος, με δική του πρωτοβουλία, τὸν μοιράστηκε με ἄλλους διανοουμένους, ὑπονοώντας μιὰ μορφή ιδιωτικῆς δημοσίευσής του ἐντὸς τῶν στενῶν ὀρίων μιᾶς συγκεκριμένης καὶ ἀκρῶς ἐκλεπτυσμένης λογοτεχνικῆς ἐλίτ. Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ρητορικῶν θεάτρων στὸ Βυζάντιο τοῦ 12^{ου} αἰῶνα βλ. P. Marciniak, “Byzantine Theatron – A Place of Performance?,” in *Theatron: Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter = Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages*, ὁ.π., σ. 278-285.

¹²⁹ A. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 91 (304-306, 2-5): «Ἀφηγμένο τὸν λόγον – ἐκέλευσας γὰρ – ἀνέγνωμεν – μεθ' ὅσης οἶε σπουδῆς; – καὶ τεθήπαμεν· ὠφείλετο γὰρ τῇ τε τοῦ πεπομφότος προθέσει τῷ τε | κάλλει τοῦ λόγου καὶ ῥυθμῷ καὶ συνθήκῃ καὶ τῷ μεγέθει τῶν ἐνοιῶν». Δὲν προσδιορίζεται ὁ τίτλος ἢ τὸ ἀκριβές περιεχόμενο τῆς συγκεκριμένης ομιλίας. Ὡστόσο, ἐνδεχομένως μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ με τὴν Ἐπ. 86, δεδομένου ὅτι κυριαρχεῖ ὁ ἐπαινος καὶ παρόμοια σχόλια γιὰ τὶς ἐντυπώσεις ποῦ προκλήθηκαν στὸ ἀκροατήριο κατὰ τὴ «δημοσίευσή» του.

¹³⁰ A. Karpozilos, G. Fatouros, ὁ.π., Ἐπ. 91 (304-306, 2-5): «τετύχηκεν οὖν κρότων, ἐγκωμίων, ἐπαίων καὶ τῶν ὄσ' ἅττα πρὸς εὐφημίαν ἀρμόττουσι. Κεκοῖνται δὲ καὶ τοῖς ὄσοις ἐραστὰς θερμοὺς ἦδειν τῶν σῶν λόγων». Μποροῦμε νὰ υποθέσουμε πὼς ἡ ομιλία γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὴν παρούσα ἐπιστολή δὲν εἶναι ἡ ἴδια με αὐτὴ ποῦ ἀναφέρεται στὴν Ἐπ. 86, ἀν λάβουμε ὑπόψη τὸ χωρίο (305, 5-8): «ἦσε δ' οὐδὲν ἦττον καὶ οὗτος (ὁ λόγος) τῶν ἀδελφῶν, ἐμφερεῖς τὰς ἐκείνων φέρων εἰκόνας καὶ τοῦ πατρὸς ἀπαραλλάκτους τοὺς χαρακτήρας ὡς ἀκηλίδωτον ἔσοπτρον.» Μάλιστα, φαίνεται πὼς ἔχει δημιουργηθεῖ ἓνα «θέατρον», με τὸν λόγο τοῦ Χούμνου νὰ λαμβάνει ἐπευφημίες, χειροκρότημα, ἐπαινοὺς καὶ ποικίλες ἄλλες ἀντιδράσεις, ποῦ φανερώουν τὴν ἀλληλεπίδραση τοῦ ἀκροατηρίου με τὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου. Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ρητορικῶν θεάτρων στὸ Βυζάντιο τοῦ 12^{ου} αἰῶνα βλ. P. Marciniak, “Byzantine Theatron – A Place of Performance?,” in *Theatron:*

και ο Μωυσής, που είχε δει τον Θεό, θα τον εκθείαζε για την εξύψωση της σκέψης, τη μεγαλοφυΐα και τα αναμφισβήτητα αποδεικτικά επιχειρήματα του λόγου του. Υπογραμμίζει πως ακόμη κι αν κάποιοι ειδωλολάτρες ήταν παρόντες στην ακρόαση, στο τέλος θα είχαν ηττηθεί από τα δώρα του Χούμνου, εννοώντας τον ελληνισμό του, τα άφθονα ρητορικά του τεχνάσματα και μέσα, τα σοφιστικά επιχειρήματα, τους φιλοσοφικούς συλλογισμούς, τα μυστήρια της φιλοσοφίας και τις φυσικές του παρατηρήσεις¹³¹. Η επιστολή κλείνει με ευχή του Υρτακηνού προς τον παραλήπτη να έχει βαθιά γηρατεία, εξυψώνοντάς τον ως μεγάλο όφελος για τους διανοουμένους συγχρόνους του, διακρινόμενος για τις ιερές του ομιλίες, την ισχύ της πειθούς του, τη φιλοσοφία του και τις εκδηλώσεις από τον φυσικό κόσμο, για τη γοητεία των πολυάριθμων λογοτεχνικών μορφών, καθώς και για το σύνολο των αρετών που τον ξεχωρίζουν¹³².

➤ ΕΠΑΙΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

38. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ

[Κριτική της δυσμένειας του επαγγέλματος του διδασκάλου και μομφή για τους παλαιότερους μαθητές του]

Το προοίμιο ξεκινά με μία διήγηση που αφορά στο κυνήγι των λιονταριών. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται πως μέχρι και τα νεαρά λιοντάρια παίρνουν τους υπερήλικες και παράλυτους γονείς τους στο κυνήγι προκειμένου να τραφούν, βρίσκοντάς τους ένα κατάλληλο σημείο, ενόσω εκείνα αναζητούν θήραμα, οδηγώντας επιδέξια το θήραμά τους στο σημείο όπου κρύβονται οι γονείς. Τότε, πρώτα τρέφονται εκείνοι με την καλή λεία και αφήνουν τα απομεινάρια στα νεαρά τους σαν παιχνίδι, επαινώντας τα νεαρά λιοντάρια για την πληρωμή που επιφυλάσσουν στους γονείς επειδή τα έφεραν στον κόσμο¹³³. Στη συνέχεια, επικαλείται το χωρίο του Αιλιανού για τους πελαργούς που δρουν κατά παρόμοιο τρόπο, ωστόσο αποδοκιμάζει και ασκεί κριτική στο γεγονός ότι οι άνθρωποι, ενώ έχουν τιμηθεί με το προσόν να κυβερνούν τα άλογα όντα, υστερούν πολύ στην επιτέλεση παρόμοιων πράξεων για τους γονείς και τους διδασκάλους τους. Κατόπιν συνεχίζει εξαίροντας τον Μέγα Αλέξανδρο που απέδωσε όλες τις τιμές και επαίνεσε τον πνευματικό του πατέρα, Αριστοτέλη, επειδή τον δίδαξε να ζει την καλή ζωή¹³⁴.

Έχοντας προετοιμάσει, λοιπόν, ρητορικά το έδαφος, περνά στο κυρίως θέμα που διατρέχει την πλειονότητα των επιστολών του, αυτό της έμφασης στην

Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter = Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages, ό.π., σ. 278-285.

¹³¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 91 (304-306, 14-21): «εἰ δὲ καὶ τῶν θύραθεν τινες ἦσαν, κἂν μὴ τοῖς Μωσέως θεσπίσμασι καὶ τοῖς σοῖς ἐπέισθησαν δόγμασιν – οἶμαι γὰρ ὡς οὐκ ἄμποῖν ἂν συνηγορήκεσαν –, ἀλλὰ γε τῶν σῶν, Ἑλληνισμοῦ λέγω, γλώττης μεθόδων, ἐπιχειρημάτων σοφιστικῶν, σχημάτων φιλοσόφων, ὀργίων τε μυστικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστάσεων, ἅπερ ἐπανθεῖ τῷ λειμῶνι τῆς γλώττης σου, ἠττηθέντες μετ' αἰσχύνης ἀπήεσαν». Είναι γνωστό πως λόγω του κινδύνου της σύνδεσης της πλατωνικής φιλοσοφίας με τις αιρέσεις, η βυζαντινή διάνοηση προέκρινε τα αριστοτελικά έργα έναντι των πλατωνικών. Ενδεχομένως ο Υρτακηνός αναφέρεται στην αντιρρητική πραγματεία στη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα. Βλ. Α. Γ. Μπενάκης (επιμ.), *Νικηφόρος Χούμνος, Ὅτι μήτε ἡ ὕλη πρό τῶν σωμάτων μήτε τὰ εἶδη χωρὶς, ἀλλ' ὁμοῦ ταῦτα*, Αθήνα, 2002.

¹³² A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 91 (304-306, 22-25).

¹³³ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 38 (170-174, 2-14).

¹³⁴ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 38 (170-174, 14-24).

διεκτραγώδηση της πενίας του. Καθώς, λοιπόν, τονίζει με παροιμιώδη λόγο, εάν κάποιος περαστικός σταματήσει έναν ξένο και του ζητήσει λίγα χρήματα, θα τα λάβει· αν όμως κάποιος δάσκαλος προσεγγίσει έναν από τους μαθητές του, ζητώντας του ένα κομμάτι ψωμί, ο μαθητής αμέσως συνοφρυώνεται και του απαντά πως δεν έχει ούτε μπουκιά, ενώ βρίθει από πλούτη και υλικά αγαθά, συγκρίνοντας τη ματαιοδοξία τους με εκείνη του Γύγη. Κι έτσι, ο δίδασκαλος, επιστρέφοντας ντροπιασμένος και με άδεια χέρια, καταφεύγει σαν άλλος Σωκράτης στο πρυτανείο του αυτοκράτορα για να ζητήσει επισιτισμό¹³⁵.

Συμπερασματικά, η κριτική αυτή στοχεύει στο να καταδειχθεί πως δεν έχει χαθεί μόνο η πληρωμή, αλλά και η τέχνη, με αποτέλεσμα ο Ερμής, ο υπηρέτης των Μουσών και των τεχνών, να μετατρέπεται σε υπηρέτη της ανοησίας, παράγοντας έργο που δεν αποφέρει τροφή ή αμοιβή¹³⁶. Αποσκοπώντας μάλιστα να επικρίνει τους γραμματείς του αυτοκράτορα, αναφέρεται στους παλαιότερους μαθητές του¹³⁷, οι οποίοι αν απέδιδαν στο δάσκαλό τους ένα ασημένιο νόμισμα μηνιαίως, τότε θα μπορούσε να αρθεί η ανισότητα.

65. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ

[Υπενθύμιση της δέσμευσης του Μετοχίτη για μεσολάβηση και παροχή βοήθειας στον πέννητα Υρτακηνό]

Ἦδη από το προοίμιο πλέκεται το εγκώμιο του προέδρου του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου, ο οποίος είναι αξιέπαινος και υπερέχει σε όλες τις καλές ποιότητες. Στη συνέχεια υπενθυμίζει στον παραλήπτη του πως του ζητήθηκε να δράσει ευεργετικά για λογαριασμό του αποστολέα, αλλά πως και ο πρόεδρος του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου επίσης του ζητά να βοηθήσει τον Υρτακηνό¹³⁸. Ἐπειτα, επαινεί τον αλληλογράφο του, τονίζοντας πως ένα πρόσωπο που είναι προικισμένο με τέτοιο χαρακτήρα και ποικίλες ιδιότητες θα λάβει αναμφίβολα πολλές ευλογίες από τον Θεό, αναρωτώμενος τι είδους προσευχή θα μπορούσε να αποδοθεί στο πρόσωπό του που να είναι εφάμιλλη προς τη φροντίδα του προς τον

¹³⁵ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 38 (170-174, 26-36): «φοιτητῆ δὲ προσίων παιδευτῆς βράχιστον ἄρτον αἰτῶν, ὃ δ' εὐθὺς συνῆξε τὰς ὀφρῦς κατέσπασέ τε τὸ ἐπισκύνιον καί, προσιδῶν ὄμματι βλοσυρῶ, σκυθρωπὸς ἔστηκεν ἔξαρνός τε μὴ προσεῖναί οἱ μηδὲ γρῦ, τὸ τῆς παροιμίας. καὶ δακτύλιος μὲν Κολοῖφωνίου χρυσοῦ δοκιμώτερος κοσμεῖ τῶν δακτύλων τὸν μῦωπα, ὃ δὲ, περιστρέφων αὐτὸν καὶ τοῦ Γύγου πλέον φυσῶν ἐλεγχόμενος, οὐκ αἰσχύνεται καὶ, βοῦν ἐπὶ γλώσσης φέρων, τὴν δόσιν ἀναίναται. ἐρυθρίσας τοίνυν ὁ παιδευτῆς ἐπανήκει κενός, ὥσπερ δεδειπνηκὼς ἐς Ἴκκοῦ, καὶ παρὰ τὸ τοῦ βασιλέως πρυτανεῖον χωρεῖ τραφησόμενος».

¹³⁶ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 38 (170-174, 36-39): «καὶ νῦν οὐθ' ὁ μισθός ἐστιν οὐθ' ἡ τέχνη, καὶ θεράπων Ἐρμῆς ἀλογίας, κρέκων, ψαλάττων εἰς κανὸν νευρᾶς κρύπτον, ἅσιτα κἀδώρητα φορμίζων μέλη».

¹³⁷ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 38 (170-174, 40-43): «Ἄλλ' ἦν τῶν βασιλέως νοταρίων ἕκαστος ἄργυριον ἐν κατὰ μῆνα βραβεύῃ μοι τῷ παιδεύσαντι, ὑφαιρέσει μικρᾶ καὶ προσθέσει γίγνοιτ' ἂν ἰσότης ἐξ ἀνισότητος, αἱ θ' ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις ὡς κακίας ὑποθέσεις μακρὰν ἀποιχίσονται». Για την παραγωγή μιας εικόνας ξεπεσμού για το άτομο και το επάγγελμά του, αποσκοπώντας να κερδίσει την εύνοια, τη συμπόνια και την οικονομική στήριξη των προστατών του βλ. διεξοδικότερα A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., σ. 11-12.

¹³⁸ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 65 (236-238, 2-7). Επανέρχεται το γνωστό μοτίβο που διατρέχει το ένα τρίτο του επιστολογραφικού του corpus, αυτό της προβολής της εικόνας ενός ξεπεσμένου διανοουμένου, προσδοκώντας να επιτύχει με αυτόν τον τρόπο την συμπάθεια των προστατών του. Βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., σ. 11-12.

αποστολέα. Σχολιάζει πως αν και η βοήθειά του δεν έχει επεκταθεί ακόμη, παρόλα αυτά, όμως, πρέπει να φτάσει, προλαβαίνοντάς τον και υποδεικνύοντάς του ως υπενθύμιση τη δέσμευσή του. Όπως δηλώνει, η σύμφωνη γνώμη του αυτοκράτορα είναι καλό σημάδι μαζί με την πρόθεση και την ικανότητα του μεγάλου δομέστικου να διευθετηθούν όλα τα θέματα με έναν εξαιρετικό τρόπο¹³⁹, ώστε η πενία που τον κατατρύχει να φύγει μακριά, τα χειρότερα να έχουν παρέλθει και να ακολουθήσουν καλύτεροι χρόνοι.

66. Τῷ αὐτῷ

[Διατύπωση παραπόνων για μη πληρωμή του διδακτικού του έργου και κριτική των εὔπορων που δε μεσολαβούν για να τον βοηθήσουν]

Στο προοίμιο της επιστολής ο Υρτακηνός διατυπώνει το ρητορικό ερώτημα – εν είδει παραπόνου– σχετικά με τις ενέργειες εκείνων που τον αναγκάζουν να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να εκπαιδεύσει τα τέκνα τους, χωρίς όμως να του παράσχουν τα αναγκαία της ζωής προς βιοπορισμό¹⁴⁰. Μιλώντας παραβολικά τονίζει πως, ενώ ο Μωυσής έμεινε σιωπηλός, ωστόσο ο Θεός τον άκουσε και τον ρώτησε «γιατί φωνάζει προς Εκείνον». Ο αποστολέας, εν αντιθέσει, αν και καλεί με μια φωνή σαν του Στέντορα, παρά ταύτα δεν ακούει ούτε μια ελαφριά ηχώ, ούτε τη μικρότερη συλλαβή ως απάντηση¹⁴¹. Συνεχίζει επικαλούμενος τη δικαιοσύνη, την επιστήμη και τους εραστές της ηθικής ομορφιάς και, ρωτώντας τους αν το θεωρούν αποδεκτό, αναφερόμενος σε μερικούς που κλείνουν εσκεμμένα τα αυτιά τους, ο ίδιος να παραμένει απλήρωτος, «παράγοντας μελωδίες που δεν του αποδίδουν τροφή»· καταλήγει με δυσαρέσκεια στο συμπέρασμα πως αν και σε αυτούς δεν αρέσει να εργάζονται χωρίς πληρωμή, εντούτοις αποδέχονται εκείνος να διδάσκει, χωρίς να λαμβάνει απολαβές¹⁴².

Από την άλλη, με επικριτικό ύφος αναφέρεται στους ίδιους ανθρώπους που κάθονται σε ιερά σκίμποδα και κοιμούνται σε πολυτελείς ελεφάντινες κλίνες και που, όταν ξυπνούν, είναι περιστοιχισμένοι από πλήθος υπηρετών, εποπτών των αγορών

¹³⁹ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 65 (236-238, 10-19) και ιδίως (238, 15-18): «έπει γοῦν οὔτω μὲν ἔχεις προνοίας, οὔτῳ δὲ πειθῶ περισκιρτῶ σου τὴν γλῶτταν, ὡς τις ἀηδῶν δρυὸς ἐφεξομένη πατήλω, τοῦ κρείττονος θήγοντος, πεπείσεται μὲν αὐτῇ βασιλεύς, ἀφαιρεθήσεται δὲ μοι πενία τῆς κεφαλῆς, οἰχίσηται δὲ τὰ χεῖρω καὶ τὰ βελτίω περισκιρτήσῃ». Ο Υρτακηνός δε δίστασε να συντάξει και να αποστείλει επιστολές με έκκληση για οικονομική υποστήριξη στον ίδιο τον αυτοκράτορα, στον πατριάρχη αλλά και ορισμένους ακόμη άνδρες της εποχής με πολιτική ισχύ και επιρροή· μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και ο ανώτατος υπουργός και έμπιστος φίλος του Ανδρονίκου Γ', Θεόδωρος Μετοχίτης. A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, σσ. 12, 21.

¹⁴⁰ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 66 (238-242, 2-3): «Οἷα με δρῶσιν οἱ παιδεύειν τὰ φίλτατα σφόδρα λίαν καταναγκάζοντες, οὐδὲν δὲ τῶν ἀναγκαίων πορίζοντες». Για ακόμη μια φορά συναντάμε την προαγωγή της εικόνας παρακμής που καλλιεργεί ο Υρτακηνός για τον εαυτό του αποσκοπώντας να κερδίσει την εύνοια και τη συμπόνοια των προστατών του, ώστε να ανακουφίσουν τα δεινά του. Βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, σ. 11-12.

¹⁴¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 66 (238-242, 5-7).

¹⁴² A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, Επ. 66 (238-242, 12-14): «οἱ δ', οὐκ οἶδ' ὅ τι μαθόντες, προῖκα δουλεύειν οὐ προαιρούμενοι, προῖκά με παιδεύειν αἰροῦνται». Λόγω του ότι το επάγγελμα του Υρτακηνού ήταν αυτό του δασκάλου, η αμοιβή που λάμβανε ήταν ακανόνιστη και ασταθής, και δεν ήταν ποτέ ικανοποιητικά επαρκής για τον βιοπορισμό του. Δεν είναι λίγες οι φορές που στρέφεται σε ισχυρούς άνδρες της βυζαντινής πολιτικής σκηνής ή ακόμη και στον ίδιο τον αυτοκράτορα για να εκφράσει το παράπονό του και να αιτηθεί υποστήριξης. Βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, σ. 12.

τους και κελαριών οίνου, οι οποίοι αποδίδουν το λογαριασμό των κερδών τους, και άλλοι που γεμίζουν τις αποθήκες τους, οι οποίες δεν έχουν πλέον χώρο και σχεδόν εκρήγνυνται, αντιδιαστέλλοντας τα πλούτη τους με την επίπεδη κοιλιά του και τα άδεια δοχεία του. Διαπιστώνει με δυσαρέσκεια αλλά κάθε ειλικρίνεια πως όσον αφορά την τέχνη του, ακόμη κι αν μειώσει δυναμικά τα ποιητικά μέτρα, ωστόσο τα κέρδη δεν θα προέρχονται από πουθενά. Έτσι, συγκρίνοντας τον εαυτό του με τους γύπες και την εγκυμοσύνη τους με αέρα, ζητά έμμεσα και υπαινικτικά την μεσολάβηση και αρωγή των καλοκρατούμενων και εύπορων ανδρών¹⁴³.

74. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ

[Κριτική στον Μετοχίτη για την αδράνειά του ως προς τη χρηματική επιχορήγηση του Υρτακηνού]

Με αφορμή τη διατήρηση της σιωπής του όταν έπρεπε, ο Υρτακηνός παραλληλίζει τον εαυτό του με τον σοφό Σολομώντα, που είχε προσδιορίσει αριστοτεχνικά κατά τον κατάλληλο χρόνο όλες τις περιστάσεις και τα συναισθήματα (γέλιο, κλάμα, σιωπή), καθώς και με τον τραγικό ποιητή Ευριπίδη, επικαλούμενος τη ρήση «η σιωπή είναι μερικές φορές καλύτερη από την ομιλία, και η ομιλία μερικές φορές από τη σιωπή». Στην προκειμένη όμως περίπτωση επιλέγει την ομιλία και, απευθυνόμενος στον Μεγάλο Λογοθέτη, μιλά επαινετικά για τον ίδιο και τον φιλοσοφικό του νου, βάσει του οποίου διευθετεί και αναλύει τα ζητήματα.

Συνεχίζει αναφέροντας πως τα συνήθη μηνύματα του Μετοχίτη καταφθάνουν σαν χιονονιφάδες, ζητώντας πληροφορίες για την πρόοδο του γιου του στο σχολείο· ορισμένα εξ αυτών είναι αναμειγμένα με μια ορισμένη χαρά, ενώ άλλα χαρακτηρίζονται από αυστηρότερο τόνο. Ορμώμενος, λοιπόν, από τα μηνύματα του πατέρα, ομολογεί πως δεν ξέρει πώς πρέπει να αντιδράσει, διαβεβαιώνοντάς τον πως η εκπαίδευση του γιου του δεν παραμελείται¹⁴⁴ και παρακαλώντας τον να τον ακούσει προσεκτικά. Παραπέμποντας στους προκατόχους του αξιώματος του Θεόδωρου Μετοχίτη στην κρατική εξουσία, οι οποίοι επέδειξαν μεγάλη φροντίδα τόσο για τα σχολεία, όσο και για εκείνους που ασκούν το λειτούργημα του διδασκάλου, υπογραμμίζει πως χρηματοδοτώντας την υποστήριξή τους, είτε με δικά τους μέσα, είτε από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, εξασφάλισαν στη συνέχεια

¹⁴³ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 66 (238-242, 25-28): «καὶ τῷ λύκῳ τῆς παροιμίας ἔοικα μάτην χαίνων καὶ κατὰ τοὺς γύπας ἀέρα ἐγκυμονῶν. Ἄλλ' εὖ ποιούντων τῶν εὐπορούντων εὖ γ' ἂν ἔχοι καμοί· εἰ δ' οὖν, ποταμῶν ἄνω». Στο ίδιο μονότονο ύφος, ο Υρτακηνός επιστρατεύει τη μέτρια ρητορική του δεινότητα για να ζητήσει τη μεσολάβηση και παροχή βοήθειας για τις υπηρεσίες του από τις ισχυρές γνωριμίες του, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται αναπόδραστα και ο παραλήπτης, Θεόδωρος Μετοχίτης, στενός φίλος του Ανδρονίκου Γ' και ο πιο υψηλόβαθμος αξιωματούχος (υπουργός) μετά τον αυτοκράτορα. Βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., σσ. 18, 21.

¹⁴⁴ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 74 (264-246, 10-15): «μηνύματα συχνά, χειμερίας ἐοικότα νιφάδεςσι, παρὰ τῆς σῆς ἀφικνοῦνται λαμπρότητος ὥστ' ἐπιδιδόναι παιδεῖα τὸν φίλτατον, τὰ μὲν συγκεκριμένα πως ἰλαρότητι, ἔστι δ' ἅ καὶ δριμύτερον καθικνούμενα Πρὸς ταῦτα τίνα με δεῖν νυχὴν ἔχειν, εἰ μὴ συνήδην ἑμαυτῷ μηδὲν τι τοῦ φίλτατου παραμελεῖν». Υποθέτουμε πως η παρούσα επιστολή προηγείται της Επ. 62, δεδομένου ότι σε εκείνη την επιστολή συμβουλεύει τον πατέρα του νεαρού Νικηφόρου να τον στείλει να μαθητεύσει πλησίον κάποιου άλλου παιδαγωγού. Αντίθετα, εδώ απολογείται για τα παράπονα που ενδεχομένως έχουν διατυπωθεί στις εν λόγω συχνές επιστολές που λαμβάνει ο Υρτακηνός σχετικά με την παραμελημένη εκπαίδευση του γιου του Μεγάλου Λογοθέτη.

καλή φήμη για τους εαυτούς τους και ευημερία για τους άλλους¹⁴⁵. Επιδιώκοντας να ισχυροποιήσει τα λεγόμενά του, επικαλείται ένα πρόσφατο παράδειγμα-υπόδειγμα, αυτό του φημισμένου Μουζάλωνος, πρώην Μεγάλου Λογοθέτη και μετέπειτα πρωτοβεστιάριου, που τιμήθηκε με μία αυτοκρατορική επιχορήγηση, καθώς και αυτό του επιβλέποντος του αξιώματος του κανικλείου, που έπραξε ανάλογα με τον Χαλκοματόπουλο, προσδίδοντας ευημερία εξίσου και στους δύο ευεργετημένους.

Με αφορμή τα ανωτέρω παραδείγματα, μεταβαίνει στη διατύπωση του ρητορικού ερωτήματος-αιτήματος, που αφορά τη δική του ευημερία, σχετικά με το ποιος θα αναλάβει την φροντίδα του ίδιου και ποια μέσα θα μπορούσαν να επιστρατευθούν, αν ο ίδιος ο παραλήπτης δεν μεσολαβήσει προσφέροντάς του το προνόμιο της αυτοκρατορικής προστασίας¹⁴⁶, βλασφημώντας το λειτούργημά του και τα βιβλία.

77. Τῷ κανικλείου

[Κριτική των πλούσιων φίλων του για την αδράνειά τους και αίτηση μεσολάβησης του Χούμνου για παροχή οικονομικής στήριξης]

Ἦδη από το προοίμιο της επιστολής ο Ὑρτακηνός συγκρίνει τις συμφορές του με τον μύθο του Ταντάλου ο οποίος, κυριευμένος από δίψα, κρεμόταν πάνω από μια φλεγόμενη λίμνη, ανίκανος να πιει, εκτίοντας με αυτόν τον τρόπο τη σκληρή ποινή που του επιβλήθηκε από τον Δία. Ο Τάνταλος συνεστιαζόμενος μαζί με τους θεούς, κρίθηκε άξιος της κοινής χρήσης μιας κοινής τραπέζης ως ισότιμος· αφού εισήχθη στα μυστήριά τους, κατέβηκε στη γη και διαμένοντας μαζί με τους ανθρώπους μετέφερε με χρήση λιτής και κατανοητής γλώσσας αυτά για τα οποία υπήρξε αυτόπτης. Ο αποστολέας, λοιπόν, αναρωτιέται γιατί, αν και στην περίπτωση του η γλώσσα του είναι συγκρατημένη, απευθύνοντας σωρεία επαίνων στον αυτοκράτορα και τους σοφούς, πληρώνει ποινή όμοια με του Ταντάλου. Κατόπιν εξειδικεύει, τονίζοντας πως αν και ζει ανάμεσα στους πλούσιους, παρά ταύτα έχει πολιορκηθεί από τη φτώχεια και έχει καταβληθεί από τη σκληρή, καταστρεπτική ιδιωτικοποίηση της πόλης. Οι σοφοί αυτοί άνδρες, λοιπόν, ενώ βρίσκονται σε θέση να επηρεάσουν και να πείσουν τον αυτοκράτορα να τον στηρίξει, προσποιούνται πως τον αγαπούν, ενώ στην πραγματικότητα καταφέρνουν να τον πλήξουν κρυφά¹⁴⁷, θεωρώντας πως

¹⁴⁵ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 74 (264-246, 16-20): «οἱ πρὸ σοῦ τὸ τῆς σῆς ἀρχῆς ταύτης ἐλαύνοντες ἄρμα πολλὴν περὶ τὸν Ἑρμῆν καὶ τοὺς Ἑρμοῦ θεράποντας ἐπεδείκνυτο πρόνοιαν, οἰκοθέν τε καὶ τῶν βασιλικῶν πρυτανείων ἀποσιτίζοντες, κἀντεῦθεν εὐκλειαν μὲν ἑαυτοῖς, τοῖς δ' εὐδαιμονίαν πορίζοντες».

¹⁴⁶ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 74 (264-246, 24-28): «ἐγὼ δὲ πρὸς τίνος καὶ πόθεν, εἰ μὴ σὺ καὶ τὸ σὸν προνοήσεταιί μου φιλόσοφον καὶ βασιλικῆς ἀξιῶσει καδεμονίας; τότε δὴ, τότε καὶ χωλὸν ὄψει πρὸς δρόμον. εἰ δ' οὖν, ἐρρέτω σχολή, ἐρρόντων λόγοι· βίου βαναύσου μελήσει μοι.» Ο Ὑρτακηνός δεν παραλείπει να αναφερθεί στις ευεργεσίες των προκατόχων του αξιώματος του παραλήπτη ως προς τα παιδευτήρια αλλά και τους ίδιους τους παιδαγωγούς-διδασκάλους, παραχωρώντας γενναίες επιχορηγήσεις από τα κρατικά ταμεία. Δεν είναι τυχαία αυτή η νύξη αφού, καθώς φαίνεται, ο Ὑρτακηνός αναμένει την ίδια αντιμετώπιση από τον νυν υψηλόβαθμο αξιωματούχο, Θεόδωρο Μετοχίτη, προκειμένου να μεσολαβήσει και να πράξει τα δέοντα υπέρ του, ώστε να γευτεί κι εκείνος ανάλογη ευημερία και ευεργεσία με τους προαναφερθέντες ομολόγους του. Βέβαια, το τέχνασμα έχει διττή χροιά, αφού για να επιτύχει την προστασία, φροντίδα και οικονομική υποστήριξη από πλευράς του Μετοχίτη δε διστάζει να αναφερθεί στην υστεροφημία που θα επιτύχει ο Μέγας Λογοθέτης για τον εαυτό του μέσω των ευεργεσιών του. Γενικότερα, για την καλλιέργεια της αυτοεικόνας του πένητος και για τα αιτήματα παροχής οικονομικής υποστήριξης σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους βλ. Βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., σσ. 11-12, 18, 21.

¹⁴⁷ A. Karpozilos, G. Fatouros, ό.π., Επ. 77 (270-274, 9-19): «ἐγὼ δ', οὐκ οἶδ' ὅ τι μαθῶν, γλῶτταν μὲμ κεκολασμένην ἀσκῶν, ἐπαινέτιν δὲ βασιλέως κατάκρας ἀνδρῶν τε σοφῶν, δίκην ἴσπιν τίνω Ταντάλω, μεταξὺ πλουτούντων πεπολιορκημένος πενία καὶ ταῦτα σοφῶν, | βασιλέα δυναμένων πείθειν

είναι τυχερός και χαρακτηρίζοντας ευλογία την κενή ευτυχία του, διατεινόμενοι πως ο αυτοκράτορας και οι δικαστές τον έχουν κάνει πλούσιο¹⁴⁸, εκείνος όμως οικτρίζει την κατάστασή του αναλογιζόμενος την κακή του τύχη.

Υπενθυμίζοντας τις περιπτώσεις του διδασκάλου Υαλέα, που λάμβανε χρηματική υποστήριξη από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, και του Χαλκοματόπουλου, ο οποίος ευεργετήθηκε με μεγάλα πλούτη χάρη στον παραλήπτη, διατυπώνει το αίτημά του. Ζητά τη διαμεσολάβηση του Νικηφόρου Χούμνου για να λάβει κι εκείνος την υποστήριξη του αυτοκράτορα από τον κρατικό πλούτο, επισημαίνοντας πως υπό αυτές τις συνθήκες θα ήταν εφικτή και για τους δύο η υπηρεσία τους ως διδασκάλων σε σχολείο¹⁴⁹: διαφορετικά, οικτρίζοντας τους νεαρούς μαθητές, τους λόγους, τις μούσες (παιδεία) και το σχολείο (επάγγελμα του διδασκάλου), απειλεί πως θα ακολουθήσει την ενδεχομένως πιο ευτυχή ζωή ενός εργάτη.

➤ ΚΑΤΑΓΓΕΛΤΙΚΗ / ΕΠΙΚΡΙΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

81. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ

[Κριτική στους πλούσιους φίλους του για την απουσία οικονομικής στήριξης στον ίδιο]

εὐεργετῆιν – ἔῷ γὰρ ἐρεῖν ἑαυτοῦς. Καὶ μὴν πλείους ὑποκρινόμενοι με φιλεῖν, πλήττειν δὲ μᾶλλον κρύβδην ταχνώμενοι, μακάριον ἤγηνται καὶ μακαρίαν κενὴν μακαρίζουσι, φάσκοντες ὠλβίσθαι πρὸς τε βασιλέως πρὸς τε δὴ τῶν ἐν τέλει· ἐγὼ δ' ἑμαυτὸν ταλανίζω, τὴν ἐμὴν δυσδαιμονίαν διανοοῦμενος». Για την πικρία του Υρτακηνού σχετικά με την εμφανή απροθυμία των ισχυρών ανδρών, με τους οποίους διατηρούσε στενές διασυνδέσεις, να τον βοηθήσουν να αποκτήσει πολιτική επιρροή και πλούτο βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, σ. 12.

¹⁴⁸ Στο σημείο αυτό υποδηλώνεται πως έχουν διατυπωθεί τέτοιου είδους κατηγορίες εναντίον του από ισχυρούς άνδρες που βρίσκονται κοντά στον Ανδρόνικο Γ', ενώ εκείνος σπεύδει να υπογραμμίσει πως όχι μόνο δεν έχει ευεργετηθεί, αλλά ακόμη το επίπεδο της φτώχειας του είναι τέτοιο, που φτάνει στο σημείο να ζητά χορηγίες και οικονομική υποστήριξη.

¹⁴⁹ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, *Επ.* 77 (270-274, 23-26): «ἦν οὖν καὶ πρὸς ἡμᾶς ἡ βασιλέως πρόνοια διὰ σοῦ διαβαίη καὶ παρὰ φάτνην σταῖμεν βασιλείον, οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐχὶ καὶ τὸν λόγιον Ἑρμῆν θεραπεύοιμεν καὶ χορὸν αὐτῷ συνισταίημεν». Η επιστολή έχει ως παραλήπτη τον πνευματικό και πολιτικό ανταγωνιστή του Θεοδώρου Μετοχίτη, Νικηφόρο Χούμνο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επιστολή είναι σε γενικές γραμμές πανομοιότυπη ως προς το περιεχόμενο με την *Επ.* 81 που αποστέλλει ο Υρτακηνός στον Μετοχίτη. Όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα, ο Υρτακηνός απευθύνθηκε και στους δύο πιο στενούς συνεργάτες-υπουργούς του αυτοκράτορα προκειμένου να αποφύγει το ενδεχόμενο της απόρριψης του αιτήματός του για οικονομική υποστήριξη. Μάλιστα, από το γεγονός πως αποστέλλει το ίδιο αίτημα στο αντίπαλο δέος του Μετοχίτη, αλλά και ότι επικαλείται την κοινή τους ιδιότητα (του διδασκάλου) με τον Χούμνο, έμμεσα αφήνεται να εννοηθεί πως ανέμενε την πρόκληση συμπάθειας από μέρος του παραλήπτη προς το πρόσωπο του αποστολέα. Αξίζει, βέβαια, στο σημείο αυτό να αναφερθούμε στο ότι τα δίκτυα αλληλογραφίας αποτελούσαν πολύτιμους πυρήνες για τη διοχέτευση και ανταλλαγή υπηρεσιών και ικανοποίηση ευνοϊκά διακείμενων ενεργειών, με τους αποδέκτες των επιστολών να αναδεικνύονται σε διαμεσολαβητές εξουσίας και μεσολαβητές (μεσιτεία) των συμφερόντων των αλληλογράφων τους. Οι αξιωματούχοι που πλαισιώναν τα εν λόγω δίκτυα λειτουργούσαν ως σύνδεσμοι για την εκπλήρωση των άτυπων υπηρεσιών που βασίζονταν σε προσωπικές σχέσεις γνωριμίας και πατρωνίας, δεδομένου ότι εμφανίζονται παγιδευμένοι σε έναν ασταθή κόσμο, σε μια λεπτή ισορροπία ευνοιών, φήμης και μεταβαλλόμενων συμμαχιών και σε μια τριγωνική σχέση μεταξύ αιτούντος, αποδέκτη του αιτήματος και ενδιαμέσου. Βλ. F. Bernard, Michael Psellos, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, *Brill's Companion to the Byzantine World* 7, *ό.π.*, σ. 131-133.

Πολύ εύστοχα ο Υρτακηνός παραθέτει τη θέση του τραγικού ποιητή Ευριπίδη, ο οποίος υποστήριζε πως απλώς πρέπει να αγοράσει ακριβά κανείς έναν αληθινό φίλο για να γνωρίσει τη σπουδαία σημασία της φιλίας, προκειμένου να αναφερθεί στον εαυτό του. Πιο συγκεκριμένα, κάνει νύξη για το γεγονός πως αν και έχει πολύ ισχυρούς φίλους και με θέσεις σε υψηλά αξιώματα με επιρροή, ενώ κατά κάποιον τρόπο θα μπορούσαν να τον ενισχύσουν αν μόνο το επιθυμούσαν, παρόλα αυτά διατυπώνει την απορία για ποιον λόγο δεν επιλέγουν να τον στηρίξουν είτε από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, είτε με δικά τους μέσα¹⁵⁰.

Εν συνεχεία, μεταβαίνει στην επικρατούσα κατάσταση στο επάγγελμά του, τονίζοντας πως ακόμη και οι γονείς που στέλνουν τα παιδιά τους για σπουδές υπό την καθοδήγησή του, ενώ θα έπρεπε να λαμβάνουν υπό τη φροντίδα τους και τον ίδιο πέρα από τα παιδιά τους, τοποθετώντας τον εαυτό του στο ρόλο της μαίας, επισημαίνει πως οι καλοί γονείς θα έπρεπε να εξασφαλίσουν και για τον ίδιο μια καλή ζωή, όπως πράττουν με τις μαίες των βρεφών τους¹⁵¹. Επιμένει διατεινόμενος πως στην περίπτωση που η παραπάνω πρακτική είχε εισαχθεί στα σχολεία, η ανησυχία αυτή για τους διδασκάλους θα ωφελούσε εξίσου και τους μαθητές. Κατακρίνει, όμως, τους υψηλά ιστάμενους φίλους του επειδή είναι ολιγαρκείς με τα χρήματα τους, αλλά διαφέρουν όταν η διαχείριση αφορά τα χρήματα του αυτοκράτορα, ξοδεύοντάς τα πίνοντας σε εορταστικές εκδηλώσεις, επιζητώντας στο τέλος να πράξουν αναλόγως προκειμένου να αντιστραφεί η κατάσταση στην οποία έχει βρεθεί¹⁵².

---

¹⁵⁰ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, *Επ.* 81 (282-284, 4-8): «ἐγὼ δέ, δυναμένοι με'γα χρώμενος φίλοις καὶ τὰ πρῶτα τῶν ἐκ βασιλέως οὖσιν ἀξιωματῶν καὶ με πλουτίζειν ῥαδόνως πως, εἰ μόνον βούλονται' ἄν, ἔχουσιν, οὐκ οἶδ' ὅτῳ τρόπῳ μήτε τῶν πρὸς βασιλέως μήτε τῶν οἴκοι σιτίζειν αἰροῦνται». Ξανά στο μοτίβο της πικρίας και επαιτείας, όπου ο Υρτακηνός αναφέρεται στους πλούσιους και πολιτικά ισχυρούς φίλους του, οι οποίοι όμως αγνοούν διαρκώς τα αιτήματά του για παροχή προστασίας και οικονομικής βοήθειας είτε με δικά τους μέσα, είτε μεσολαμβάνοντας στον αυτοκράτορα προκειμένου να λάβει κάποια κρατική επιχορήγηση. Πιο αναλυτικά βλ. A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, σσ. 12, 21.

¹⁵¹ A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, *Επ.* 81 (282-284, 9-14).

¹⁵² A. Karpozilos, G. Fatouros, *ό.π.*, *Επ.* 81 (282-284, 15-19): «οἱ δ', οὐκ οἶδ' ὅ τι μαθόντες, φείδονται μὲν τῶν οἰκείων, φείδονται δ' οὐδὲν ἥττον τῶν βασιλέως, | αὐτοὶ τὰπιδήμια πίνοντες. εἰ μὲν οὖν μεταβάλοιεν· εἰ δ' οὖν, ἐγὼ μὲν οἴκοι μενῶ, οἱ φοιτηταὶ δὲ παιζόντων ἐπ' ἀγορᾶς».

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΧΟΥΜΝΟΣ

Στο κατώφλι του 14^{ου} αιώνα μεσουρανούσαν δύο ακόμη λόγιες προσωπικότητες στο πνευματικό και πολιτικό γίγνεσθαι του Βυζαντίου, οι Θεόδωρος Μετοχίτης και Νικηφόρος Χούμνος. Και οι δύο επιφανείς άνδρες αναρριχήθηκαν σταθερά και διαδοχικά ως ανώτεροι υπάλληλοι της κρατικής εξουσίας, με τον Μετοχίτη να συμπληρώνει τη σταδιοδρομία του ως Μεγάλος Λογοθέτης και τον Χούμνο να υπηρετεί ως «επί του κανικλείου», ενώ πρωτύτερα διετέλεσε επίσης Μέγας Λογοθέτης¹⁵³. Ο πνευματικός και πολιτικός ανταγωνισμός των δύο ανδρών διογκώθηκε κατά τη δεκαετία του 1320, με αφορμή τη συστηματική ρίψη πολεμικών βελών και κατηγοριών εναντίον του Μετοχίτη αναφορικά με ζητήματα λογοτεχνικού ύφους και έλλειψης σαφήνειας¹⁵⁴. Ως προς την παιδεία του, ο Νικηφόρος Χούμνος έλαβε τη φιλοσοφική και ρητορική του προγύμναση στο πλάι του Γρηγορίου Β΄ Κυπρίου, διετέλεσε διαμεσολαβητής σε σπουδαίες πολιτικές υποθέσεις και συγκαταλεγόταν ανάμεσα στους πιο πιστούς και αφοσιωμένους υπουργούς του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου. Μάλιστα, στα 1303 η θυγατέρα του, Ειρήνη Χούμναινα, νυμφεύθηκε τον Ιωάννη Παλαιολόγο, ισχυροποιώντας με αυτόν τον τρόπο τους στενούς δεσμούς του με τον οίκο των Παλαιολόγων¹⁵⁵. Αναπόδραστα,

---

¹⁵³ I. Ševčenko, *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos. La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues (Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia, III)*, Bruxelles, 1962. σσ. 3, 5.

¹⁵⁴ A. P. Kazhdan (επιμ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, ό.π., σ. 433.

¹⁵⁵ N. Gaul, *All the Emperor's Men (and his Nephews): Paideia and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos, 1290-1320*, ό.π., σ. 264. Ο γάμος αυτός, ωστόσο, δεν ευτύχησε, καθώς ο

λοιπόν, μεγάλος όγκος της αλληλογραφίας του Χούμνου είχε ως παραλήπτη τον ίδιο τον αυτοκράτορα, με επανερχόμενο κοινό μοτίβο σε όλες να αποτελεί το ύψιστης σημασίας αίτημά του για απαλλαγή και αποκατάσταση της αδικίας που είχε υποστεί. Επιπλέον, αξιοσημείωτος –για την εποχή και τη θέση της γυναίκας– αριθμός επιστολών του είχαν ως αποδέκτη την θυγατέρα και αυτοκράτειρα Ειρήνη Χούμναινα-Παλαιολογίνα, καθώς επίσης και τον γιο του, Ιωάννη Χούμνο. Ως εκ τούτου, συνάγεται εύλογα η διατήρηση ενός ισχυρού δικτύου διασυνδέσεων με επιφανή και σημαίνοντα πρόσωπα της αυτοκρατορικής αυλής, δεσμοί και επιρροές που κατοχυρώνονταν όχι μόνο λόγω του κύρους και του υψηλού πολιτικού του αξιώματος, αλλά και χάρη στους νεοσύστατους συγγενικούς δεσμούς με την αυτοκρατορική δυναστεία¹⁵⁶.

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ – ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ

➤ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΡΗΤΟΡΙΚΑ / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ / «ΘΕΑΤΡΟΝ»]

(30) Τῷ Γαβρᾶ καὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ¹⁵⁷

[Κριτική και κριτήρια των άριστα και ευτελώς συντεθειμένων έργων]

Όπως δηλώνει ευθύς εξαρχής ο αποστολέας, δεν έχει ούτε πολλές ασχολίες πέρα από τη συγγραφή λόγων ως ολοκληρωμένα –με γνώμονα την επιστημονική γνώση– και αυτοτελή έργα, ούτε βέβαια προσδοκά την έγκριση της δημοσίευσής τους απήφιστα, αλλά επιδιώκει να υποβάλλονται υπό δοκιμασία, όπως ακριβώς ασκεί και ο ίδιος έλεγχο σε έργα άλλων¹⁵⁸. Ακολουθώντας, παραπέμποντας σε συμφραζόμενα της αλχημιστικής επιστημονικής τεχνουργίας και πρακτικής, παρομοιάζει τη ρητορική τέχνη με εκείνη του τεχνίτη-δημιουργού, τονίζοντας πως ακολουθεί ίδιου τύπου κριτήρια ελέγχου των έργων. Πιο αναλυτικά, επικαλούμενος την πρακτική των

Ιωάννης απεβίωσε νωρίς το 1307, και η Ειρήνη έγινε μοναχή στην Κωνσταντινούπολη, λαμβάνοντας το όνομα Ευλογία. Βλ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, *Οί άπαρχές τής πνευματικής άκμής στη Θεσσαλονίκη κατά τόν 14^ο αι., ό.π., σ. 145*. Αξίζει να σημειωθεί πως ο γάμος αποτελούσε έναν θεσμό με κοινωνικές λειτουργίες τόσο στη βυζαντινή κοινωνία, όσο και στη βυζαντινή λογοτεχνική παράδοση, συμβάλλοντας στην κοινωνική κινητικότητα κατά την εποχή των Παλαιολόγων, δεδομένου ότι η πρακτική της διαίωνισης της κοινωνικής θέσης και της πολιτικής άνθησης μέσω του γάμου των παιδιών που ανήκαν στην ελίτ δεν ήταν ασυνήθιστη για τους λογίους της περιόδου. Κ. Karatolios (2021), 'Social stability and mobility through marriage in Metochites' *On Education and in Velthandros and Chrysantza*, *Rosetta* 26, σσ. 22, 26.

¹⁵⁶ A. Riehle, *Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos, Parekbolai 2* (2012), σ. 1-22.

¹⁵⁷ PLP 3372, 3362.

¹⁵⁸ Σαφής δήλωση του Χούμνου για την πρακτική διακίνησης και έγκρισης έργων προς δημοσίευση-έκδοση τόσο από άλλους διανοούμενους, όσο και από τον ίδιο, υποδηλώνοντας την ύπαρξη ελίτ λογίων που αποτελούσαν την αναγνωστική ομάδα-ακροατήριο. J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1962, Επ. 30 (35-36, 1-5).

τεχνιτών που τρίβουν το χρυσό για να ελέγξουν τη γνησιότητά του, κατά τον ίδιο τρόπο, επιστρατεύοντας τη ρητορική τέχνη¹⁵⁹, είναι δυνατή η διαπίστωση εάν κάποιο έργο δεν έχει συντελεστεί με καθαρότητα ή δεν παραμένει ακέραιο. Συνεχίζοντας τη συλλογιστική του στο ίδιο πλαίσιο και κάνοντας λόγο για την πρακτική εξαπάτησης των αλχημιστών, οι οποίοι αποσκοπούσαν στη μετατροπή ευτελών μετάλλων σε πολύτιμο χρυσάφι, παρομοιάζει τα ευτελή έργα με το μέταλλο του χαλκού. Επισημαίνει ακόμη πως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να παραπλανήσει το εσωτερικό μέρος ενός χαμηλής αξίας έργου, ακόμη κι όταν συγκεραστεί εξωτερικά με ανώτερης ποιότητας περιβλήματα, ενώ παράλληλα συμπληρώνει πως το ύψιστης αξίας έργο δεν είναι άχρηστο, ούτε ευτελές, ακόμη κι αφού αναμείχθηκε με υλικά χαμηλής αξίας¹⁶⁰. Επιπλέον, συμπληρώνοντας πως δε θεωρεί λιγότερο αμαθή ή συνετή την τέχνη των ζωγράφων συγκριτικά με τη ρητορική τέχνη, υπογραμμίζει πως, όπως οι πρώτοι προσέχουν όσα γράφονται γι' αυτούς, κατά τον ίδιο τρόπο, λοιπόν, κι όσοι καταπιάνονται με τη ρητορική φροντίζουν για τα συγγραφικά τους έργα, εστιάζοντας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και στα αρχέτυπα των αξιοθαύμαστων αρχαίων αριστουργημάτων τέχνης που λειτουργούν ως πρότυπα, χωρίς βέβαια να αποκλείει τον ενδεχόμενο εντοπισμό ανώτερης φύσεως σύγχρονων έργων¹⁶¹.

Έπειτα, δε διστάζει να παρομοιάσει τους ευτελείς συγγραφείς με κακόφωνα πουλιά που, αν και υπόσχονται τα έργα τους να συναγωνιστούν επάξια τα έργα ανώτερης σοφίας και επιδιώκουν να κάνουν επίδειξη, το αποτέλεσμα τους είναι ευτελές, εντελώς ακατάλληλο και εξαιρετικά κουραστικό αισθητικά¹⁶². Τονίζεται, μάλιστα, πως δεν αποκλείεται και ορισμένα από τα δικά του έργα να χαρακτηριστούν εξίσου ως κακόχηα ή ως κακέκτυπα των αρχαίων πρωτοτύπων, μιας και τα τελευταία ήταν άριστα συντεθειμένα, πέρα από κάθε αρμονία, ρυθμό, ομορφιά και χάρη¹⁶³. Κλείνοντας, δηλώνει ρητά πως αποστρέφεται τα ευτελή έργα και, κρίνοντάς τα ως κακές μιμήσεις πιθήκων απέναντι σε εφόδους λιονταριών, ζητά από τον Μιχαήλ Γαβρά¹⁶⁴ να του διευκρινίσει με ποια κριτήρια μεταχειρίστηκε (δηλαδή αξιολόγησε)

¹⁵⁹ Για την εξέχουσα θέση, τη σπουδαιότητα και τη λειτουργία της ρητορικής στα λογοτεχνικά έργα των Βυζαντινών λογίων βλ. το κεφάλαιο περί Ρητορικής του H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ό.π., σ. 160-286.

¹⁶⁰ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 30 (35-36, 11-13): «ἀλλ' οὐδ' ὅστις ἕτερος χρυσὸς φαῦλος, οὐδαμῶς οὐδ' οὗτος λανθάνει ὅσον τοῦ κιβδήλου καὶ γε τοῦ ἀτίμου μετέσχε».

¹⁶¹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 30 (35-36, 13-24). Επί της ουσίας ο Χούμνος υποδεικνύει τη ρητορική ως εκείνο το συστατικό των λαμπρών συγγραφικών λογοτεχνικών έργων που τα διακρίνει από τα μη λογοτεχνικά και ευτελή, της οποίας βέβαια οι απαρχές βρίσκονται στην ελληνική αρχαιότητα. Αξιοσημείωτο είναι δε, πως η επίκληση του αρχαιοελληνικού παρελθόντος και των αποφθεγμάτων των αρχαίων Ελλήνων σοφών ως αυθεντίας έρχεται να επικυρώσει την υψηλή αξία των σύγχρονων ρητορικών πονημάτων και να στηρίξει τα επιχειρήματα του αποστολέα. Για την πρόσληψη και διατήρηση της κλασικής παράδοσης, αλλά και για τον «βυζαντινό ελληνισμό» βλ. ενδεικτικά Α. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, ό.π., σσ. 1-30, 84-162.

¹⁶² J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 30 (35-36, 24-28): «Εἰ δ', ὥσπερ ἄφωνοί τινες ἢ καὶ παντελῶς δύσφωνοι τῶν ὀρνίθων εἰ κατὰ μουσικοῦς αὐθις ὄρνις μουσικὴν ὑπισχοῖντο, εἴτ' ἐπίδειξαι βουληθεῖεν, οὐδὲν τερπνὸν καὶ οἶον ἐξ ἐκείνων οὐδαμῶς ἂν παρ' αὐτῶν ἀκούσαις, τὸ πᾶν δ' ἄχθος ἔσται καὶ πάνυ τι ἐξ ἀηδίας φορτικὸν αἰσθήσει».

¹⁶³ Είναι γεγονός πως η κλασική γραμματεία αποτέλεσε την παιδεία της ελίτ, με τα αρχαία πρότυπα να αναδεικνύονται σε αντικείμενα μίμησης, τα οποία βέβαια διαχειρίζονταν οι νεότεροι συγγραφείς με μεγαλύτερη πρωτοτυπία. Βλ. Α. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, ό.π., σ. 181.

¹⁶⁴ Αποδέκτης της παρούσας επιστολής είναι ο Μιχαήλ Γαβράς, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, με πολιτική και οικονομική ισχύ. Όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα του επιστολογραφικού του corpus, διετέλεσε αξιωματούχος στην αυτοκρατορική γραμματεία. Πέρα από το πολυδιάστατο ρητορικό του έργο, ο Γαβράς συνέταξε κριτικές διαφόρων έργων αλλά και πλήθος επιστολών, στις οποίες προτεραιότητα ήταν η τήρηση των ρητορικών κανόνων. Βλ. Α. M. Talbot, "Gabras, Michael"

τους λόγους του αποστολέα, γνωστοποιώντας του οτιδήποτε καλύτερο ή ανώτερο έχει υπόψη του¹⁶⁵.

(37) Πρὸς τὸν λογοθέτην τοῦ γενικοῦ¹⁶⁶

[Φιλολογική κριτική της πραγματείας που εκπόνησε ο ίδιος ο Χούμνος στο έργο του Πλάτωνα]

Η παρούσα επιστολή αναφέρεται σε έναν λόγο που εκπόνησε ο Νικηφόρος Χούμνος ως αντίθεση με την πραγματεία «περὶ ἰδεῶν καὶ ὕλης» του Πλάτωνα¹⁶⁷, ο οποίος ενδέχεται να μην ανταποκρίνεται στο συνηθισμένο είδος και στην προσδοκώμενη καθαρότητα. Αποδίδει την αδυναμία του αυτή στο σύνολο των αποδείξεων και των επιχειρημάτων που προβάλλονται, επισημαίνοντας τον βαθμό δυσκολίας που θα συναντήσει όποιος ανατρέχει απευθείας στο κείμενό του ως προς την πρόσληψη και κατανόησή τους. Έπειτα, υπογραμμίζει πως ως προς τη σύνταξη της εν λόγω πραγματείας έχει επιστρατεύσει τη συνήθη συλλογιστική πορεία και το ίδιο ύφος που ακολουθεί στην πλειονότητα των έργων του, συμπληρώνοντας ακόμη πως η γλώσσα του είναι κατανοητή και καθόλου επιτηδευμένη, ώστε το νόημα να συνάγεται με ευκολία¹⁶⁸.

Υποστηρίζεται, μάλιστα, πως το αιχμηρό και παράξενο που προσφέρει η πραγματεία αντιτίθεται ως προς το νόημα και πολύ γρήγορα απαλλάσσεται από την επεξεργασία, διαμέσου της οποίας αποφεύγεται το περιττό και επιτυγχάνεται η περαιτέρω εξομάλυνση. Απαραίτητη, βέβαια, προϋπόθεση είναι οι αποδεκτές έννοιες και ορισμένοι πυκνοί συλλογισμοί που τεκμηριώνουν τη δύναμη της πειθούς να μην

στο A. P. Kazhdan (εκδ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 2, Oxford, 1991, σ. 812. Ενδεχομένως, η κριτική που διεκπεραίωσε ο Μιχαήλ Γαβράς για τους λόγους του αποστολέα να μην ικανοποίησε τον Χούμνο, γι' αυτό και του ζητά να του παραθέσει τα κριτήρια με τα οποία αξιολόγησε το έργο του, υποθέτουμε ως ευτελές.

¹⁶⁵ Διαφαίνεται, πέρα από τις πρακτικές της διακίνησης και δημοσίευσης των λογοτεχνικών έργων, και μια πρακτική ανταλλαγής ιδεών και λογοτεχνικής κριτικής-έγκρισής τους μεταξύ των διανοουμένων της παλαιολόγιας περιόδου.

¹⁶⁶ Αποδέκτης της επιστολής είναι ο Θεόδωρος Μετοχίτης, υψηλόβαθμος κρατικός αξιωματούχος, μέλος της αριστοκρατίας και διανόησης της εποχής και το αντίπαλον επιστημονικό και πολιτικό δέος του Χούμνου. Φυσικά, δεν μπορεί να μην αναφερθεί η διάχυτη επιθετικότητα που κατακλύζει την αλληλογραφία του με τον νέο αντικαταστάτη του στην κρατική διοίκηση, αποκαλύπτοντας συγχρόνως τον φόβο του για ενδεχόμενη απώλεια της αυτοκρατορικής χάρης. Βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos*, ό.π., σ. 18. Για τη χρονολόγηση της μεταξύ τους αλληλογραφίας, αλλά και για την πραγμάτευση εντός αυτής κυρίως λογοτεχνικών και φιλοσοφικών ζητημάτων, βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 109.

¹⁶⁷ Προφανώς πρόκειται για την αντιρρητική πραγματεία που συνέταξε ο Χούμνος ενάντια στην πλατωνική θεωρία, ενδεχομένως λόγω της συσχέτισής της με τις διάφορες αιρέσεις. Βλ. Λ. Γ. Μπενάκης (επιμ.), *Νικηφόρος Χούμνος, Ότι μήτε ἡ ὕλη πρὸ τῶν σωμάτων μήτε τὰ εἶδη χωρὶς, ἀλλ' ὁμοῦ ταῦτα*, ό.π. Ωστόσο, το κέντρο βάρους στην ανάλυση της επιστολής δεν εστιάζεται στην ισχύ των επιχειρημάτων, αλλά στην ισχύ του προσωπικού ύφους και του ρητορικού λόγου του συγγραφέα, αφού η ισχύς των αποδείξεων έγκειται στον τρόπο σύνταξης (έκκαθαίρειν) και παρουσίας (τὴν ἰσχὴν τοῦ πειθῆν). Με άλλα λόγια, αποκαλύπτεται διαμέσου της επιστολής, βήμα-βήμα, με ποια κριτήρια χτίζεται μια άριστα συντεθειμένη επιστολή ως προς τη δομή, η οποία βέβαια στηρίζει και το περιεχόμενο.

¹⁶⁸ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 37 (45-46, 1-7).

υποχωρούν μπρος στη μέθοδο που ακολουθείται στην σύνθεση του λόγου¹⁶⁹. Συνεχίζοντας, παραπέμποντας στη συγγραφική και επιστημονική μέθοδο του Πλάτωνα, που επεδίωκε την καθαρότητα, ισχυρίζεται πως στον «Τιμαίο» και τον «Παρμενίδα», τους δύο λόγους με τους οποίους καταπιάστηκε και ο ίδιος στην εν λόγω πραγματεία του, παρόλο που καταβάλει την ίδια φροντίδα ως προς τη μέθοδο που ακολουθεί με τα υπόλοιπα έργα του, ωστόσο δεν επιτυγχάνεται το προσδοκώμενο αποτέλεσμα της καθαρότητας. Όπως, όμως, σπεύδει αμέσως να διευκρινίσει, αν και η αττική γλώσσα του Πλάτωνα δεν ρέει με την ίδια ευκολία και εξολοκλήρου στον λόγο του, ωστόσο κατορθώνει να εξυψώσει το νόημα σε πολυποίκιλο και ανώτερο φιλοσοφικά, επιτρέποντας σε όποιον αναζητά τα υπόρρητα νοήματα να τα κυνηγά¹⁷⁰. Φτάνοντας στο τέλος της επιστολής, διατυπώνει το ερώτημα τι θα μπορούσε να περιμένει για τον εαυτό του και την αναγνωρισιμότητά του, ομολογώντας πως η δική του συγγραφική μέθοδος και ικανότητα του λόγου και της γλώσσας απέχουν παρασάγγας από το ύφος, τη μέθοδο και τη γλώσσα του καθολικά αξιέπαινου και αναγνωρισμένου αρχαίου φιλοσόφου, Πλάτωνα¹⁷¹.

(38) Τοῦ λογοθέτου τοῦ γενικοῦ

[Εκδήλωση θαυμασμού για τη συλλογιστική που ακολουθεί ο Μετοχίτης στη συγγραφή των έργων του και προτροπή αγνόησης όσων αδυνατούν να συλλάβουν τα υψηλά νοήματα]

Όπως υποστηρίζει ο Χούμνος από την αρχή, ο παραλήπτης της επιστολής, Θεόδωρος Μετοχίτης, ο οποίος έχει τιμηθεί με το αξίωμα του λογοθέτη του γενικού, διαθέτει τέτοιο μέγεθος σοφίας, που δε χρειάζεται να ζητά τη συγκατάθεση άλλων για όσα σκέφτεται και παραθέτει. Συμπληρώνει, μάλιστα, πως μπορεί όχι μόνο να εκφράζεται ελεύθερα και να μεταχειρίζεται με άριστο τρόπο την εξαιρετικά εξασκημένη γλώσσα του, αλλά ακόμη να διατυπώνει αναλυτικά όσα προκύπτουν από

¹⁶⁹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 37 (45-46, 7-13): «ἔστι δ' ὅμως ὃ γ' ἀποδίδωσιν ὀξὺ δὴ τι καὶ περίεργον, καὶ πρὸς ἔπος, εἰπεῖν, ἀπαντῶν, καὶ τάχιστ' αὖ ἀπαλλαττόμενον, τῆς ἐπεξεργασίας, ἐξ ἧς ἔστι καὶ τὸ δὴ πλέον ἐκκαθαίρειν, καὶ τοῦ γ' εὐρύτερον διατίθεσθαι, μὴ ἐγχωροῦντων τῇ μεθόδῳ τοῦ λόγου, ἐκ διαίρεσεως καὶ δὴτ' ἐννοιῶν ὠμολογημένων καὶ πυκνῶν δὴ τινῶν συλλογισμῶν ἀποδεικτικῶν τὴν ἰσχύν τοῦ πείθειν ἐσχηκότος». Επί της ουσίας κάνει μια αυτοκριτική του έργου του, επισημαίνοντας τα δυνατά και αδύναμα σημεία της πραγματείας του. Η υψηλή παιδεία θεωρούνταν απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνουν προσβάσιμες και κατανοητές οι φιλοσοφικές ιδέες που παρουσιάζονταν. Βλ. διεξοδικότερα A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σ. 32.

¹⁷⁰ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 37 (45-46, 19-23): «γλῶττα δ' αὐτοῦ, ἢ καὶ μεγάλη τῶν Ἑλληνίδων, οὐ πάντῃ γ', εἰπεῖν, ἔπεται ῥαδίως, οὐδὲ γε περιδρασομένη δι' ἑαυτῆς τὸ πᾶν ποιεῖται, ἀλλὰ τι καὶ τοῦτο μὲν ἐς ὅσον οἶόν τε, ἀφήσῃ δ' ὅμως καὶ τῷ ἰχνεύοντι καὶ ζητοῦντι νοῦν μὴ φαινόμενον νῶ ἠθρεῦειν».

¹⁷¹ Ενδεχομένως να αποτελεί μια έμμεση νύξη για τα λογοτεχνικά σαλόνια («θέατρα») και τον ρόλο που διαδραμάτιζαν ως προς την προώθηση της ακμάζουσας παιδείας και του πνευματικού πολιτισμού της περιόδου, καθώς επίσης και την εξασφάλιση της αναγνωρισιμότητας και του κύρους των συγγραφέων. Η σπουδαιότητα των λογοτεχνικών αυτών κύκλων επιβεβαιώνεται από την αναγνωρισιμότητα των συγχρόνων διανοουμένων που εντάσσονταν στους κόλπους τους, μέσω των οποίων ο εκάστοτε συγγραφέας φρόντιζε να στερεώσει την υπόστασή του και να διαδώσει το έργο του. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σ. 46. Αφού, λοιπόν, η επιστολή απευθύνεται στον πιο έμπιστο αξιωματούχο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, μπορούμε εύλογα να συμπεράνουμε πως ο Χούμνος ανέμενε την μεσολάβηση και επιρροή του Μετοχίτη προκειμένου να διασφαλιστεί η δημοφιλία του στους λογοτεχνικούς κύκλους της αυτοκρατορικής αυλής.

τη σκέψη του, ακόμη κι αν δεν μπορούν να γίνουν το ίδιο αντιληπτά από όλους¹⁷². Συνεχίζοντας, ισχυρίζεται πως οφείλει να θαυμάζει ως επί το πλείστον εκείνους που ο σοφός αποδέκτης του θεωρεί άξιους κριτές και υπερασπιστές των έργων του αποστολέα, διατυπώνοντας συγχρόνως την ελπίδα να θεωρεί πραγματικά άξια τα έργα του και να μην τον εξαπατά η φιλική προς τον ίδιο διάθεση¹⁷³.

Μάλιστα, επισημαίνεται ότι ο θαυμασμός του προς τον λογοθέτη του γενικού αυξάνεται διαρκώς, αφενός λόγω του ότι η συλλογιστική του σκέψη εν γένει συμβαδίζει με τη σκέψη των αρχαίων φιλοσόφων, και αφετέρου επειδή διαθέτει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται ζητήματα που είναι καθολικά ακατάληπτα και ακατανόητα στην κοινή γνώμη και προσέγγιση¹⁷⁴. Ακόμη, τον εκθειάζει για τα βιβλία που έχει συντάξει κι επιμεληθεί ο ίδιος αφού, όπως ισχυρίζεται ο Χούμνος, τα μοιράζεται πρόθυμα ως αξιοθαύμαστους και αντάξιους καρπούς των παλιών εκείνων σπερμάτων, αναδεικνύοντας τη σοφία του γεννήτορά τους σε επάξιο διάδοχο της μακράς κι ανόθευτης ευγένειας των αρχαίων προτύπων¹⁷⁵. Τον συμβουλεύει, όμως, να μην απορήσει καθόλου αν ορισμένοι, εξαιτίας του φθόνου τους, αδυνατούν να παραδεχθούν την αλήθεια όσον αφορά τη σοφία των έργων του, αποδίδοντας την άρνηση αυτή στην αδυναμία τους να αντιληφθούν τα υψηλότερα νοήματα¹⁷⁶. Έτσι,

---

¹⁷² J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 38 (46-48, 1-4): «Οὐ συγγνώμης σοι χρεία, σοφώτατε ἀνδρῶν, ἐφ' οἷς οὕτω δὴ νοεῖς καὶ παραβάλλῃ, καὶ νοῶν οὕτω καὶ λέγειν δύνῃ καὶ προφέρειν ἐκτὸς, καὶ διοικεῖν ἄριστα ὑπὸ γλῶττης εὖ ἡσκημένης καὶ καθιστορεῖν ἃ σοὶ δημιουργεῖ νοῦς ἔσωθεν, εἰ καὶ μὴ πᾶσιν εὐληπτα».

¹⁷³ Προφανώς η επιστολή προηγείται της πολιτικής φύσεως διαμάχης μεταξύ Θεοδώρου Μετοχίτη και Νικηφόρου Χούμνου. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 13. Πλέκεται ένα εγκώμιο γύρω από την προσωπικότητα του Θεοδώρου Μετοχίτη ως προς την πολιτική του επιρροή, αλλά και ως προς το φάσμα της πολυμαθείας και της υψηλής διανόησής του. Όπως, μάλιστα, προκύπτει από τα συμφραζόμενα, ο Χούμνος επιζητούσε κι εμπιστευόταν τη λογοτεχνική κριτική των έργων του από πλευράς του Μετοχίτη, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα και το φιλικό υπόβαθρο της μεταξύ τους σχέσης. Ενδεχομένως, τα βιβλία που αναφέρονται λίγο παρακάτω πως μοιραζόταν πρόθυμα με τους άλλους ο Μετοχίτης να αφορούν στην ογκώδη και εξαντλητική πραγματεία που συνέθεσε ο Μετοχίτης στη μαθηματική αστρονομία με τίτλο *Στοιχείωσις ἐπὶ τῆ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*, η οποία συμπεριλαμβανομένης της περίληψης του *Almagestum* του Πτολεμαίου «δημοσιεύθηκε» σε εξουσιοδοτημένο αντίγραφο κατά τη διάρκεια της ζωής του, διαθέτοντας στο κοινό ένα αξιοσημείωτο μέρος της αρχαίας αστρονομικής γνώσης. Βλ. F. Acerbi, *Byzantine Recensions of Greek Mathematical and Astronomical Texts: A Survey*, ό.π., σ. 184. Αξίζει να σημειωθεί πως το ογκώδες και πολυσχιδές έργο του Μετοχίτη απασχόλησαν επιστημονικά μέχρι θεολογικά ζητήματα, καθώς επίσης και η συστηματική μελέτη της αστρονομίας. Έτσι, μέσω της λεπτομερούς περιγραφής των στοιχείων της αστρονομικής γνώσης του Πτολεμαίου, συμβάλλοντας στην κατανόηση της κίνησης των ουρανίων σφαιρών, της περιστροφής των πλανητών, της τροχιάς του ήλιου, κλπ., κατόρθωσε να πιστοποιήσει την επιστημονική του ταυτότητα μεταξύ των επιφανών υποστηρικτών της πτολεμαϊκής αστρονομίας. Διεξοδικότερα, βλ. I. Telelis (2017). Book Review: *E. Paschos – C. Simelidis, Introduction to Astronomy by Theodore Metochites (Stoicheiosis Astronomike I.5-30)*, Singapore-Havkensack, NJ: World Scientific 2017. *Byzantina Symmeikta* 27, σ. 414-415.

¹⁷⁴ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 38 (46-48, 8-13).

¹⁷⁵ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 38 (46-48, 13-18): «Καὶ ἡμεῖς μὲν οὕτω καὶ μάλα τι πρόθυμοι, τοῖς βιβλίοις συνεῖναι ὧν πατὴρ ἐκάστοτε σὺ, θαυμαστῶς ὄντως μακρᾶς καὶ ἀνοθεύτου τῆς εὐγενείας, πολυφορωτάτην τὴν σὴν ψυχὴν καὶ σφόδρα διαρκῆ δεικνύων ἀπάσης σοφίας καὶ πάντων ἀγαθῶν καρπῶν». Για την αξία του «ελληνισμού» ως παιδεία της βυζαντινής ελίτ βλ. A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, ό.π., σ. 173-174. Αναφερόμενος στη λογοτεχνική επιτηδειότητα και παραγωγή του παραλήπτη του, ο Χούμνος αποκαλύπτει ταυτόχρονα πως ο Μετοχίτης δε δίσταζε να δημοσιεύσει με προθυμία τα πονήματά του, προφανώς εντός ενός περιορισμένου κύκλου λογίων πεπαιδευμένων, που θα διέθεταν την απαραίτητη παιδεία και καλλιεργημένη συλλογιστική, ώστε να είναι σε θέση να συλλάβουν τα βαθύτερα φιλοσοφικά νοήματα των έργων του.

¹⁷⁶ Αναμφίβολα, η επιστολή αυτή προηγείται της πολιτικής αντικατάστασης αλλά και της πνευματικής διαμάχης που εκδηλώθηκε μεταξύ των δύο κορυφαίων μορφών. Βλ. A. P. Kazhdan (εκδ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, ό.π., τ. 1, σ. 433.

οδηγούμενος στο σημείο να ρωτήσει τον αποδέκτη με ποιόν τρόπο θα μπορούσε να ενεργήσει αποτελεσματικά ώστε να επιτευχθεί η έμπρακτη και άμεση κατανόηση των λεγομένων του, προστρέχοντας σε απόσπασμα από το περιεχόμενο ενός εκ των βιβλίων του λογοθέτη του γενικού, τον ρωτά πώς μπορεί να καταστήσει δυνατό να ακούσει κάποιος τα λόγια και τις κατηγορίες, όταν η άρνηση λειτουργεί παθητικά εκ φύσεως. Κλείνοντας, τον προτρέπει να εξακολουθήσει να ασχολείται παραγωγικά με το έργο του και να χαρίζει ευχαρίστηση και θαυμασμό στους λογικούς φίλους και φύλακες των έργων του, ενώ συγχρόνως τον συμβουλεύει να αγνοεί και να νιώθει οίκτο για τους ασύνετους, εξισώνοντας την αμάθειά τους με ανίατη ασθένεια¹⁷⁷.

(39) Πρὸς τὸν αὐτὸν

[Ταύτιση αποστολέα και παραλήπτη ως προς την κριτική των έργων του πρώτου]

Όπως αναφέρεται από τις πρώτες κιόλας αράδες, ο Χούμνος καταλήφθηκε από τη χάρη και την πειθώ της επιστολής που έλαβε από τον λογοθέτη του γενικού. Δηλώνει ακόμη ότι πλέον κρίνει πως αξίζει περισσότερο σαν συγγραφέας, αφού τώρα πια δεν συμβουλεύεται μόνο την προσωπική του κρίση ή τους δικούς του αποκλειστικά λόγους, ενώ δε διστάζει να παραδεχθεί ότι στο παρελθόν φοβόταν μήπως θεωρηθεί νάρκισσος όσον αφορά τους λογοτεχνικούς καρπούς του, ατενίζοντάς τους θαμπωμένος από το κάλλος τους και αντιμετωπίζοντάς τους ως αγάλματα¹⁷⁸. Συνεχίζοντας, υποστηρίζει πως φοβόταν μήπως θεωρούνταν τρελός ως προς τις θεωρίες του, συγκρινόμενος με τις δύο κορυφαίες μορφές του φιλοσοφικού στοχασμού, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη· όμως πλέον, ισχυρίζεται πως αισθάνεται μεγάλη σιγουριά και θάρρος, αφού η κρίση του σοφού παραλήπτη ταυτίζεται απόλυτα με τη δική του. Έτσι, υπερασπίζεται την αξιοθαύμαστη ανωτερότητα και υπεροχή της σοφίας των δύο αρχαίων φιλοσόφων στον ανθρώπινο βίο και, συγκρίνοντας τα έργα τους με τους μαντικούς χρησμούς της Πυθίας, τονίζει, πέρα από την αυτάρκεια των διατυπώσεων και των επιχειρημάτων που προβάλλουν στο εσωτερικό τους, πως δεν πρέπει κανείς να αναζητά ούτε να επινοεί διαφορούμενες απαντήσεις και ερμηνείες ως προς αυτά¹⁷⁹.

¹⁷⁷ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 39 (48-50, 3-8). Τα λογοτεχνικά έργα αποτελούσαν δομικό στοιχείο και απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία και διατήρηση των κοινωνικών-φιλικών δικτύων, με τον τα επαινετικά λόγια του Χούμνου για τα έργα του Μετοχίτη να λειτουργούν ως μια έκφραση της αξίας που αποδίδεται στην προσωπικότητα του παραλήπτη και συγχρόνως ως μια έκφραση της υψηλής τους παιδείας βάσει της φιλοσοφικής-λογοτεχνικής θεματικής της επιστολής. Η αλληλογραφία του Θεόδωρου Μετοχίτη με τον Χούμνο, στην οποία οι δύο ασχολούνται κυρίως με ανταλλαγή φιλοσοφικών και λογοτεχνικών ζητημάτων, πιθανώς χρονολογείται περίπου στα 1317-1320/21. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σσ. 2, 46, 108-109.

¹⁷⁸ Όπως και εδώ, έτσι και στην πλειοψηφία των επιστολών του Χούμνου αντανακλάται η ανώτερη εκπαίδευσή του μέσω της θεματικής της ανταλλαγής λογοτεχνικών έργων. Παράλληλα, παρατηρούμε έναν αυτοέπαινο της λογοτεχνικής του δεινότητας, γεγονός που υποστηρίζει την οπτική του Χούμνου από μέρους ενός άλλου αλληλογράφου του, του Θεόδωρου Ξανθόπουλου ως ενός φιλόδοξου επιστολογράφου που αποσκοπούσε στη δημιουργία αναγνωσιμότητας. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σσ. 108, 208.

¹⁷⁹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 39 (48-50, 16-20): «πάντα δὲ τὰ ἐκείνων, ὡσπερ ἐκεῖνοι φασι τὰ τῆς Πυθίας, ἀρκεῖν ὅτι ἐκεῖνοι εἴρηται καὶ δέδοκται, καὶ τούτων πλέον μῆτε ζητεῖν μηδὲν, μῆτε προσεπινοεῖν περαιτέρω πειρᾶσθαι, μῆτε προσεξευρίσκειν, ἀλλ' ἀρκεῖν νομίζειν ἐξηγητὰς καθῆσθαι, οὐκ ἂν ἔγωγε βουλοίμην ἂν, οὐδ' ὡς ἔστιν ἐπ' οὐδενὶ οὐμενον αὐτοῖς ἀντεπεξίεναι». Στις επιστολές του Χούμνου αναβιώνουν οι φιλοσοφικοί προβληματισμοί του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη,

Επιπρόσθετα, δηλώνει πως, επηρεασμένος από το θάρρος που λαμβάνει από τη σύμφωνη γνώμη του παραλήπτη ως προς τα πονήματά του, είναι δυνατό να διατυπώσει και ο ίδιος τέτοιου είδους ερμηνείες και να αντιπαρατεθεί στις θεωρίες κάποιων ισχυρών που του αντεπιτίθενται. Πιο συγκεκριμένα, καλεί όσους ισχυρίζονται ότι το έργο του στο σύνολό του δε στηρίζεται στη φιλοσοφική επιστημονική γνώση¹⁸⁰, να παρουσιάσουν τις όποιες αποδείξεις έχουν, τεκμηριώνοντας τον ισχυρισμό τους και προβάλλοντας αξιόπιστα επιχειρήματα, κι αν καταφέρουν να καταρρίψουν τα δικά του βάσει αυτών, τότε θα σωπάσει¹⁸¹. Αν όμως τα επιχειρήματά τους είναι ευτελή και άτοπα, τότε τους καλεί να παύσουν αυτού του είδους τις πρακτικές αντεπίθεσης, που δεν προσφέρουν κανένα απολύτως όφελος.

(40) Τῷ αὐτῷ

[Επιστημονική-φιλοσοφική ενασχόληση του Χούμνου, σύνταξη πραγματειῶν πάνω στα φυσικά φαινόμενα και διατύπωση αιτήματος για αντικειμενική κριτική από μέρους του αποδέκτη]

Με αρωγό τον Σωτήρα, ο Χούμνος ισχυρίζεται πως αφού έχει συγγράψει επιτυχώς πλήθος πραγματειῶν και ρητορικών λόγων, τώρα πια βρίσκει ανακούφιση από τη στενοχώρια της καρδιάς του, καταπιανόμενος με τις φιλοσοφικές αρχές των φυσικών φαινομένων, όπως αυτές παρουσιάζονται στα «Φυσικά» του Αριστοτέλη¹⁸². Δηλώνει ότι η ενασχόλησή του με την ανωτέρω πραγματεία τού προσφέρει ικανοποίηση, ενώ ταυτόχρονα υποστηρίζει πως χρωστά ευγνωμοσύνη σε όποιον τυχόν την απορρίψει ως δυσνόητη, καθώς έτσι αφήνει ελεύθερο στον ίδιο το πεδίο της έρευνας για να βρει τη λύση¹⁸³. Στη συνέχεια δηλώνει πως την προηγούμενη

υψωμένες στον ανώτερο βαθμό της μεταφυσικής που υπερβαίνει το απλό ανθρώπινο επίπεδο της γνώσης, εξαλείφοντας τις εναλλακτικές λύσεις που πρόσφερε ο ελληνισμός και ο πλατωνισμός διαμέσου της παιδείας του. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 32. Βλ. επίσης A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, ό.π., σ. 132-134.

¹⁸⁰ Αιτία σύνταξης της παρούσας επιστολής φαίνεται πως ήταν η «επίδειξις» του ίδιου του αποστολέα, όπου μέσω της ηθοποιίας σκιαγραφείται το ήθος του χαρακτήρα του και συμπληρώνεται η αυτο-εικόνα του, εκπληρώνοντας περισσότερο πρακτικούς παρά φιλοσοφικούς-λογοτεχνικούς. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 263.

¹⁸¹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 39 (48-50, 26-29): «Εἰ δὲ θρασέως οὔτοι λέγουσι τὸ παρ' ἡμῶν εἶναι πᾶν καὶ ἄμαθῶς, τοῦτο δεῖξάτωσαν, καὶ κρατεῖτωσαν, καὶ ἔγωγ' ἂν ἡδέως ἂν αὐτοῖς ὑποκατακλιθεῖην, καὶ ἔστωσαν τοῦ λοιποῦ νομοθετοῦντες κατ' ἐμοῦ σιωπῆν».

¹⁸² J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 40 (50-51, 1-5): «Πολλῶν ἐμεῖ πραγματειῶν καὶ λόγων ἐσπουδασμένων ὑπὸ χορηγῷ τῷ σωτήρι, καὶ γοῦν ἀπειργασμένων, ἐν τοῖς φυσικοῖς εἰμὶ τρυφήν, εἰπεῖν, τὴν πᾶσαν πληρῶν, καὶ λύπην ἐνοχλοῦσαν καὶ καρδίας ἄχθος παῦσαι καὶ κουφίσαι βεβουλημένος, ἐπὶ τούτους στραφεῖς καὶ τούτοις συνῶν, ὃ θέλω γ' ἔχω». Πρόκειται για την επιστημονική πραγματεία του Σταγειρίτη φιλοσόφου, αποτελούμενη από οκτώ βιβλία, εντός της οποίας εξέθεσε και θεμελίωσε τις θεωρίες του αναφορικά με τις γενικές αρχές των φυσικών πραγμάτων και των αισθητών φαινομένων. Στόχος του Αριστοτέλη ήταν να υπερβεί το πλήθος των θεωριῶν των προγενεστέρων του στοχαστών, με το σύνολο του έργου αυτού να διαπνέεται από μια συνειδητή μέριμνα θεωρητικής εξέτασης και θεμελίωσης της φυσικής επιστήμης. Βλ. αναλυτικότερα Β. Μπετσάκος, *Αριστοτέλης. Φυσικά. Βιβλία Γ'-Δ' (Κίνηση-Απειρο-Χώρος-Κενό-Χρόνος)*, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 21-22.

¹⁸³ Παρατηρούμε μία αναβίωση των αριστοτελικών φιλοσοφικών στοχασμών και προβληματισμών στο έργο του Χούμνου. Υποθέτουμε πως πρόκειται για έμμεση μομφή προς τον πολιτικό και πνευματικό του ανταγωνιστή, Θεόδωρο Μετοχίτη, ο οποίος είχε εξαπολύσει σωρεία κατηγοριῶν αναφορικά με την έλλειψη ενδιαφέροντος του Χούμνου για τη φυσική επιστήμη αλλά και για την παντελή άγνοιά του ως προς την αστρονομία. Για μια λεπτομερή μελέτη της προσωπικής σχέσης των δύο βυζαντινών πολιτικών ανδρῶν και συγχρόνως πνευματικῶν ηγετῶν της ύστερης Παλαιολόγειας περιόδου, αλλά

ημέρα συνέγραψε έναν λόγο για τον 'αέρα', έχοντας και πάλι για χορηγό τη θεία έμπνευση. Μάλιστα, όπως πληροφορούμαστε, εντός του λόγου ο αποστολέας της επιστολής διατυπώνει την απορία-ερώτημα αναφορικά με το ποια και πόση ισχύ έχει το στοιχείο του αέρα στο φυσικό περιβάλλον, καλώντας έμμεσα τον αποδέκτη να του το εξηγήσει, αφού βέβαια πρώτα κι εκείνος τον αναγνώσει ολόκληρο¹⁸⁴. Συμπληρώνει, όμως, πως την προκειμένη στιγμή συντάσσει με ανάλογη ένταση έναν άλλο λόγο για το ίδιο θέμα, επισημαίνοντας πως η εντύπωση που δίνουν συγκριτικά αυτοί οι δύο λόγοι είναι πως πρόκειται για δίδυμα αδέρφια, αφού μοιάζουν να έχουν δημιουργηθεί συγχρονικά¹⁸⁵. Ακόμη, αναφέρει πως έχει αποστείλει στον παραλήπτη και τους δύο αυτούς λόγους με μικρή χρονική απόκλιση, διευκρινίζοντας πως τον πιο πρόσφατο συνοδεύει η παρούσα επιστολή, και του ζητά να ασκήσει δίκαιη και αντικειμενική κριτική, που θα στηρίζεται στην επιστημονική γνώση, και να μην μεροληπτεί ως προς την κρίση του εξαιτίας του στενού φιλικού δεσμού τους.

(76) Τῆ πρωτοβεστιαρία

[Απολογία του Χούμνου για αδυναμία αποστολής του βιβλίου που ζητά η παραλήπτρια και λήψη πρωτοβουλίας για αποστολή ενός άλλου βιβλίου]

Η επιστολή αυτή απευθύνεται στην πρωτοβεστιαρία Θεοδώρα Καντακουζηνή Ραούλαινα Παλαιολογίνα¹⁸⁶, σημαντικό αριστοκρατικό γυναικείο μέλος του κύκλου των διανοουμένων της Παλαιολογίας Αναγέννησης. Καθώς αποκαλύπτεται ήδη από το προοίμιο, η παραλήπτρια και ο αποστολέας διατηρούν σχέση αμφίδρομου σεβασμού και φιλίας, όπως υποδηλώνεται από τους εσωτερικούς δείκτες, ή και ενδεχομένως σχέση μαθήτριας-διδασκάλου¹⁸⁷. Πιο συγκεκριμένα, ο Χούμνος ξεκινά

και των λόγων και των κινήτρων που οδήγησαν στη μεταστροφή της μεταξύ τους φιλικής σχέσης σε εχθρική βλ. πιο διεξοδικά I. Ševčenko, *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, ό.π.

¹⁸⁴ Συνειδητή προσπάθεια του Χούμνου να ταυτιστεί με τον Αριστοτέλη, αποδεικνύοντας έμπρακτα την τριβή του με τον κλάδο των φυσικών επιστημών και στοιχείων, αφού όπως ομολογεί έχει συντάξει δύο πραγματείες όσον αφορά τον αέρα, το ένα εκ των τεσσάρων οντολογικά θεμέλιων συστατικών της φύσης.

¹⁸⁵ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 40 (50-51, 9-13): «Καὶ τοῖνυν χθὲς τοῦτον τὸν τρόπον λόγον ἐξήνεγκα περὶ ἀέρος, καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ δοκοῦντος ἀπόρου, τί καὶ πόσον δεδυνημένον αὐτὸς συγγενόμενος αὐτὸς ἂν καὶ διδάξαις. Νῦν δ' ἕτερον αὐτῆς ἐπὶ τούτῳ, οὕτω δ' ὀξέως, ὥστ' καὶ δοκεῖν τούτους ἅμα γεγενῆσθαι καὶ διδύμους ἀδελφοὺς εἶναι».

¹⁸⁶ Για τη Θεοδώρα Καντακουζηνή Ραούλαινα Παλαιολογίνα ανάτρεξε υποσημ. 61 και 63. Βλ. επίσης D. M. Nicol, *Theodora Raoulaina, Nun and Scholar*, c. 1240-1300, στο: *The Byzantine Lade: Ten Portraits, 1250-1500*, ό.π., σ. 33-47.

¹⁸⁷ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 76 (92, 1-5): «Ἐγὼ μὲν ἡβουλόμην μὴ μόνον βιβλίων ὧν δὴ γέγονας ἐν χρεῖα ποτὲ ὥστε, μεταδόντων ἡμῶν, αὐτοῖς χρήσασθαι, ἀλλὰ γε καὶ μεγάλων δὴ τινῶν ἐτέρων καὶ πολλῶ μᾶλλον ἢ ταῦτα τιμίων (εἴπερ ἄλλο τι πρὸ τῶν τοιούτων ἡμᾶς χρῆ τίμιον λέγειν), εὐπόρως ἔχειν». Η Θεοδώρα Ραούλαινα δεν υπήρξε μονάχα μια ισότιμη βεληνεκούς αλληλογράφος των πιο δημοφιλών διανοουμένων της εποχής της (μεταξύ άλλων οι Γρηγόριος Κύπριος, Μάξιμος Πλανούδης, Κωνσταντίνος Ακροπολίτης και Νικηφόρος Χούμνος), αλλά ακόμη αποτελεί μια από τις ελάχιστες γυναικείες φυσιογνωμίες της βυζαντινής χιλιετίας, της οποίας το λογοτεχνικό έργο έχει διασωθεί και διατηρηθεί ως σήμερα. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 108. Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει αναφορά πως στη μελέτη μας η συγκεκριμένη γυναικεία περσόνα εντοπίζεται ως ισότιμη αλληλογράφος τριών εκ των πέντε επιστολογράφων που εξετάζουμε, των Κ. Ακροπολίτη, Μ. Πλανούδη και Ν. Χούμνου. Ως εκ τούτου, προκύπτουν ζητήματα άρθρωσης γυναικείας φωνής, που σε συνδυασμό με τη δραστήρια πνευματική της δράση, αναδεικνύουν τόσο την ίδια, όσο και τις γυναίκες επιστολογράφους εν γένει σε ανατρεπτικές προσωπικότητες που ξεφεύγουν

με μία τρόπον τινά απολογία προς την πρωτοβεστιαρία, εκφράζοντάς της την βαθιά του επιθυμία να βρισκόταν σε θέση να ικανοποιήσει το αίτημά της που, όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα, πρόκειται για κάποιο φιλοσοφικό δοκίμιο-βιβλίο. Έτσι, λοιπόν, τονίζει πως θα επιθυμούσε να έχει στην κατοχή του όχι μόνο τα βιβλία που εκείνη χρειάζεται και ζητά με σκοπό να τα χρησιμοποιήσει, αλλά και άλλα πιο σπουδαία και πολύτιμα από αυτά. Συνεχίζει, υπογραμμίζοντας πως όλα όσα είχε στην κατοχή του και ενδιέφεραν την αποδέκτη, όχι μόνο της τα διέθεσε πρόθυμα και δωρεάν, αλλά ακόμη της τα δώρισε με ευχαρίστηση, επισημαίνοντας πως το επιζήμιο για τον ίδιο δεν αποτελεί το γεγονός πως δε διαθέτει όλα τα βιβλία, αλλά η αδυναμία παράδοσης του βιβλίου που η ίδια επιθυμεί να λάβει από εκείνον¹⁸⁸. Έτσι, λοιπόν, με δική του πρωτοβουλία της αποστέλλει τα «Μετεωρολογικά» του Αριστοτέλη, μια φιλοσοφική πραγματεία γύρω από τα φυσικά φαινόμενα, που είναι, καθώς τονίζει, το μόνο βιβλίο που βρίσκεται στην κατοχή του, εκθέτοντάς της συγχρόνως και τα περιεχόμενά του. Πιο αναλυτικά, αναφέρει πως εντός του βιβλίου εμπεριέχονται και ορισμένα άλλα έργα του Αριστοτέλη, όπως καταδεικνύεται από τον κατάλογο περιεχομένων, καθώς επίσης και πονήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου αναφορικά με τα «Μετεωρολογικά»¹⁸⁹.

Έπειτα, απολογείται και εκφράζει το αίσθημα της ντροπής του για την αισθητική εικόνα του εν λόγω βιβλίου, αποδίδοντας την ακαλαίσθητη μορφή του στην άσχημη γραφή και στο πλήθος των ευδιάκριτων σφαλμάτων που οφείλονται στην έλλειψη παιδείας και γνώσης του αντιγραφέα, υπονοώντας πως πρόκειται για ένα άκομμο κακέκτυπο του καλαίσθητου πρωτοτύπου¹⁹⁰. Μάλιστα, με το πρόσχημα πως η πρωτοβεστιαρία αναζητά την επιστημονική αλήθεια και τη γνώση των φαινομένων και πως την ενδιαφέρει η ιδιαιτερότητα της κριτικής σκέψης και η φιλοσοφική συλλογιστική του Αριστοτέλη και του Μ. Αλεξάνδρου, αλλά σε καμία περίπτωση το αισθητικό αποτέλεσμα, έλαβε και ο αποστολέας το θάρρος και της απέστειλε το κατά τα άλλα άκομμο τούτο βιβλίο προκειμένου να το μελετήσει διεξοδικά, σημειώνοντας πως η κακή αισθητικά εικόνα του βιβλίου δεν πρέπει να

από τον γενικό κανόνα της βυζαντινής κοινωνίας. Ως προς το ρόλο της γυναίκας, προορισμός της ήταν ο γάμος και η τεκνοποίηση. Μάλιστα, ο σύγχρονος του Χούμνου, Θ. Μετοχίτης στην πραγματεία του *Περί παιδείας* αποκαλεί τις γυναίκες συζύγους «μητέρες των παιδιών τους», αποκλείοντάς τις από τη διεκδίκηση οποιουδήποτε άλλου ρόλου ή κοινωνικής ταυτότητας, ενώ οι όποιες αρετές των γυναικών στο έργο του *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα* αποσιωπώνται πλήρως. Αναλυτικότερα, βλ. K. Karatolios (2021), 'Social stability and mobility through marriage in Metochites' On Education and in Velthandros and Chrysantza», ό.π., σσ. 25-26, 28.

¹⁸⁸ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 76 (92-93, 9-13): «ἐπει δὲ μὴ ἔχω πᾶν ὅσον καὶ βούλομαι, ζημίαν ἡγοῦμαι, καὶ μεγάλην ταύτην ἡγοῦμαι ζημίαν, οὐ τὸ ἐνδέως αὐτῶν δὴ τούτων ὧν ἔφην ἔχειν, ἀλλὰ τὸ μὴ ἔχειν διδόναι σοὶ γε βουλομένη φιλοτίμως ἡμῖν χαρίζεσθαι τὸ παρ' ἡμῶν λαμβάνειν».

¹⁸⁹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 76 (50-51, 17-21).

¹⁹⁰ Εδώ, πέρα από τη δικαιολόγηση του ίδιου του Χούμνου για την αισθητική εικόνα που παρουσιάζει το εν λόγω βιβλίο, αποποιούμενος την απόδοση ευθυνών για το σύνολο των σφαλμάτων που φέρει, συγχρόνως αποτυπώνεται και η πραγματικότητα πίσω από την αντιγραφή των χειρογράφων. Τα μοναστήρια αναδείχθηκαν μεν σε θεματοφίλακες της ελληνικής κληρονομιάς, ωστόσο η αντιγραφή των χειρογράφων πραγματοποιούνταν σχεδόν αποκλειστικά από μοναχούς έως τον 13ο αιώνα, καθώς η αντιγραφή αποτελούσε πόνημα χρονοβόρο, και ως εκ τούτου ήταν αδύνατο να ασκηθεί ως βιοποριστικό επάγγελμα από λαϊκούς. Για την έντονη αντιγραφική δραστηριότητα των λογίων της εποχής των Παλαιολόγων και τη διάσωση ή και αποκατάσταση σπουδαίου μέρους της αρχαίας αλλά και της μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας βλ. I. Ševčenko, Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων, στο: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 380-391, ιδίως 381-385· C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 - ca.1310)*, ό.π., σ. 137-148.

σταθεί εμπόδιο στην κατανόηση των βαθύτερων νοημάτων, των οποίων είναι φορέας¹⁹¹.

(77) Τῆ αὐτῆ

[Ἐκφραση παραπόνου για ἔλλειψη βιβλίων με σκοπό την ἀπόκτηση γνώσης και αἴτημα προσφοράς χορηγιῶν για ἀπόκτηση βιβλίων]

Στην παρούσα ἐπιστολή ο Χούμνος χρησιμοποιεῖ πολὺ εὐστοχα ὡς παράδειγμα τα χειρωνακτικά επαγγέλματα του βυρσοδέψη και του οικοδόμου, των οποίων ἀν και προϋπόθεση εἶναι ἡ τέχνη, συγχρόνως ὁμως ἀπαιτοῦν ἐξειδικευμένες γνώσεις και εργαλεία για να ἀποδοθεῖ ἓνα ἐντεχνο ἀποτέλεσμα, με ἀπώτερο σκοπὸ την αυτοαναφορά στον ἴδιο και στο ἐπάγγελμά του. Εἰδικότερα, παραδέχεται πως, μολοντί εἶχε στη διάθεσή του πλῆθος καλῶν βιβλίων, δε θεωρεῖ τον εαυτό του ἐπάξιο μελετητῆ των λόγων ἀφοῦ δεν περιήλθαν ποτέ στην κατοχή του τα χρήσιμα «εργαλεία», κοινῶς τα κατάλληλα συγγράμματα πάνω στη μελέτη των λογικῶν ἐπιστημῶν¹⁹². Συνεχίζει ἀναφερόμενος στους προγενεστεροὺς ὁμολόγους του διανοουμένους, οἱ οποίοι ἀποτελοῦν παράδειγμα και ὁδηγὸ ὄχι μόνο ὅσον ἀφορὰ τα δικά τους πονήματα, ἀλλὰ και για ἐκείνους που, ἐνεκα της υψηλῆς παιδείας και σοφίας τους, ἀργότερα ἀναλαμβάνουν την ἐπιμέλεια των διασωθέντων ἔργων των πρώτων, χωρὶς ὡστόσο να καταλήγει ἡ προσπάθειά τους σε κάποιο ἀποτέλεσμα. Με

---

¹⁹¹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Ἐπ. 76 (92-93, 30-35): «ὅσα δὲ και τῆς λέξεως πλημμελῶς ἔχει προσάγουσα τῆ ἐπιστήμῃ, κατὰ τὸ ὀρθὸν μεταλήψῃ και γε προσομιλήσεις Ἀριστοτέλει και οἷς Ἀλέξανδρος ἐσπούδασεν ἐν Μετεώροις, κατὰ τὴν ἐκείνων δύναμιν και γνώσιν, μηδὲν τῆς τοῦ βιβλίου φαυλότητος πρὸς τὴν τῶν νοημάτων κατάληψιν ἐμποδῶν γενομένης». Ἀναμφίβολα, στο ἐπιστολογραφικὸ corpus του Νικηφόρου Χούμνου ἀντανακλάται ἡ ἀνώτερη παιδεία του διαμέσου της θεματικῆς της ἀναλλαγῆς λογοτεχνικῶν πονημάτων και βιβλίων. Μάλιστα, το γεγονός πως στην παρούσα ἐπιστολή ο Χούμνος ζητᾷ προμήθεια χειρογράφων ἐνεκα της δικῆς του ἔλλειψης ἀποτελεῖ ἔμμεσο χρονολογικὸ δείκτη που ἀναφέρεται στην πρώιμη ζωὴ του, πριν την ἀνοδὸ του στο ἀξίωμα του μεγάλου λογοθέτη (δηλαδή πριν το 1292/93). Παρὰ τὴ γεωγραφικὴ του συρρίκνωση, την πολιτικὴ ἀδυναμία και την ἀξάνομενη ἀνέχεια, το ὕστερο Βυζαντινὸ κράτος ἐπέδειξε μια ἐντυπωσιακὴ πολιτιστικὴ ἀνθήση την Παλαιολόγια ἐποχῆ, με τὴ φιλολογικὴ παραγωγή να βρίσκεται σε ἀφθονία. Στην περιορισμένη αὐτὴ κοινωνία, στην οποία μπορούμε να ἐντοπίσουμε και να προσδιορίσουμε την ταυτότητα μεγάλου ἀριθμοῦ λογίων, των οποίων τα ὀνόματα διασταυρῶνόντα στην ἐπιστολογραφία της περιόδου, ἡ οποία διέθετε ἐλάχιστους πόρους, πλῆθος μορφωμένων ἀνδρῶν συνέρρεαν στα κέντρα ἐξουσίας προκειμένου να βρουν ἰσχυροὺς χορηγούς, οἱ οποίοι θα στηρίζουν τὴ σταδιοδρομία των λόγων προσωπικοτήτων. Βλ. I. Ševčenko, *Τα γράμματα και οἱ τέχνες τὴν ἐποχῆ των Παλαιολόγων*, στο: C. Mango (ἐπιμ.), *Ἱστορία του Βυζαντίου*, ὁ.π., σ. 380-383. Ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ἡ προώθηση λόγων προσωπικοτήτων υπῆρξε ἰδιάζουσα στην πρώιμη παλαιολόγια ἐποχῆ, μέρος ἐνός προγράμματος με τὸ ὁποῖο τα ἀριστοκρατικὰ μέλη της αυτοκρατορικῆς αὐλῆς ἐπιθυμοῦσαν να ἐναισθητοποιήσουν τὸ κοινὸ ἀναφορικὰ με τὴν ἀσταθὴ κοινωνικὴ τους κατάσταση και να δημιουργήσουν γερὰ θεμέλια διατήρησης των ὀνομάτων τους για τις ἐπόμενες γενεές. Ὡς ἐκ τούτου, ὡς ἀντάλλαγμα για τις χορηγίες και τὴν προστασία που λάμβαναν ἀπὸ τους ἀριστοκράτες χορηγούς τους, οἱ διανοούμενοι προέβαιναν σε ἐπαίνους ἐντὸς των λογοτεχνικῶν τους ἔργων, ὡστε ἀφενὸς να γνωστοποιήσουν τὴν ἀμοιβαία ἐπωφελὴ δέσμευση και σχέση μεταξύ προστάτη και προστατευομένου και ἀφετέρου να ἀυξήσουν τὴ φήμη των προστατῶν τους στο ἐπὶ κοινὸ. Ἡ Θεοδώρα Ραούλαινα διαδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο ὡς ἰδρυτῆς και προστάτιδα, με τὸν Νικηφόρο Χούμνο να ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τους προστατευομένους της λογίους. Διεξοδικότερα βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σσ. 108, 305.

¹⁹² J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Ἐπ. 77 (93-94, 4-7): «κἀγὼ δ' ὁμολογῶ φαῦλος εἶναι σπουδαστῆς περὶ λόγους μὴ ὅτι πλεῖστα και κάλλιστα κτησάμενος βιβλία. Καὶ γὰρ ὅπερ ἐκείνοις εἰσὶν ὄργανα προσήκοντα τῆ τέχνῃ, τοῦτ' ἀτεχνῶς βιβλία τοῖς προελομένοις τοὺς λόγους».

αφορμή αυτό, ρωτά με απορία πώς είναι δυνατόν για κάποιον που ακολουθεί όλα τα παραπάνω να μπορέσει να αντιμετωπίσει εκείνους που επιδιώκουν τον σκοπό τους χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους αυτούς τους οδηγούς, για να καταλήξει στη διαπίστωση της δικής του αμάθειας και απαιδευσιάς λόγω της έλλειψης των βιβλίων εκείνων που προσφέρουν τη γνώση και τη μόρφωση. Μάλιστα, υπογραμμίζει πως παρά το γεγονός πως κατέβαλε πολύ κόπο για την έντιμη απόκτηση της γνώσης, δεν κατάφερε κάτι αντάξιο της προσπάθειάς του, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει τη μομφή και να δέχεται κατηγορίες όχι μόνο επειδή δεν έχει στην κατοχή του ούτε πολλά ούτε καλά βιβλία, αλλά ακόμη δε διαθέτει σοφία και έχασε τη σίγουρη γνώση, συγκρίνοντας τον εαυτό του με τη δόξα που απέκτησαν όσοι είχαν περίσσια από βιβλία¹⁹³. Κλείνοντας, απευθύνει έκκληση στην αποδέκτη του να φροντίσει και να ενεργήσει με χορηγίες ώστε να καταφέρουν να αποκτήσουν και πολλά και καλά βιβλία όσοι κινδυνεύουν να απολέσουν τη δόξα τους εξαιτίας της έλλειψης των βιβλίων, όπου μεταξύ άλλων συγκαταλέγεται και ο ίδιος¹⁹⁴.

(109) Τῷ αὐτῷ (τῷ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ)

[Φιλολογική κριτική]

Πρόκειται για μια σύντομη επιστολή, η οποία αναφέρεται στην φιλολογική κριτική μιας ομιλίας. Όπως ισχυρίζεται ο αποστολέας, έχει διατυπώσει πολλές φορές την αρνητική άποψή του σχετικά με τον συγκεκριμένο λόγο, εξαιτίας της αδυναμίας του να κατανοήσει το νόημά του. Έτσι, λοιπόν, επιδιώκοντας μεγαλύτερο κέρδος, δηλώνει πως αυτή τη φορά θα επιλέξει τη σιωπή¹⁹⁵, διευκρινίζοντας πως η στάση του

¹⁹³ Ενδεχομένως, η αναφορά του Χούμνου στη διατήρηση της φήμης λογίων που θεωρούνται σοφότεροι του να σχετίζεται με το αξιοσημείωτο αίσθημα επιθετικότητας που έτρεφε για τον πολιτικό, πνευματικό και λογοτεχνικό του αντίπαλο, Θεόδωρο Μετοχίτη, ενισχύοντας συγχρόνως την πολύπλευρη αυτο-εικόνα του. Βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos*, ό.π., σ. 18.

¹⁹⁴ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 77 (93-94, 16-24): «ἐγὼ μὲν οὐκ οἶμαι, καὶ ὅτι καλῶς οἶμαι δῆλος αὐτόθεν· ἀμαθῆς εἰμὶ καὶ παιδείας ἐστερημένος, τῶν παιδευόντων βιβλίων οὐκ εὐπόρησας. Πλὴν τί καὶ πάθω; Πολλὰ μὲν περὶ τὴν τιμίαν ταύτην κτῆσιν πονήσας, μηδὲν δ' ἄξιον τῆς προθυμίας καὶ σπουδῆς κατορθώσας, φέρω τὴν μέμψιν, οὐκ αὐτὸ τοῦτο μόνον κατηγορούμενος ὅτι μὴ πολύβιβλος τις ἦ καὶ καλλίβιβλος ἐμοὶ περιουσία, ἀλλ' ὅτι ταύτη λαμπρὰν δόξαν κεκτημένων ἐκ τοῦ περιττῶς ἔχειν τῶν βιβλίων». Με τη συγγραφή φαίνεται να αντικατοπτρίζεται μια ιεραρχική σχέση, όπου ο κατώτερος απευθύνεται σε κάποιον ανώτερο, ισχυρότερο και με επιρροή, αποκαλύπτοντας και την ιδιαίτερη σχέση-δέσμευση μεταξύ παραλήπτη-προστάτη και αποστολέα-προστατευομένου, με την επιστολή να λειτουργεί ως μέσο διαμεσολάβησης ανάμεσα στους δύο. Εν προκειμένω στην παρούσα επιστολή αποκαλύπτονται περαιτέρω πληροφορίες ως προς το είδος της σχέσης του Νικηφόρου με τη Θεοδώρα. Το κεντρικό ζήτημα που πραγματεύεται είναι ξανά η έλλειψη βιβλίων, όμως αυτή τη φορά γίνεται αντιστροφή των ρόλων, καθώς σε αντίθεση με τον ίδιο, εκείνη έχει την ευκαιρία, τη δυνατότητα και τα μέσα να τον βοηθήσει. Σύν τοις ἄλλοις, με την επιστράτευση της φαινομενικά αβλαβούς παρένθεσης (J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 77, (94, 8-9): «δύνασαι γὰρ χορηγήσαι») αποκαλύπτεται και η μεταξύ τους σχέση, υπενθυμίζοντας έτσι στη Θεοδώρα ότι εφόσον η κοροϊδία και η δημόσια ντροπή επιφορτίζουν την ίδια ως προστάτιδά του, εκείνη πρέπει να ενεργήσει με τρόπο ώστε η αντίδραση αυτή να αναρθεθεί αφενός και αφετέρου να επωφεληθεί η ίδια από τη θετική πορεία της φήμης του. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 301-305.

¹⁹⁵ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 109 (139, 2-6): «καὶ γοῦν σιγήσω, δοκιμάζων εἴ τί μοι μᾶλλον ἐκ τῆς σιγῆς ἔσται κέρδος. Ἄλλ' οὔτι γε καὶ πρὸς σε τοῦτο, ἐπεὶ καὶ σοὶ δὴ μόνω καὶ προσαναπνεῖν ἔστι μοι καὶ προσφθέγγεσθαι, καὶ τὰ τῶν ἐπιόντων κακῶν τὸν τρόπον τοῦτον ῥῆον διαφέρειν». Εδώ δεν αποκαλύπτεται μόνο η λογοτεχνική-αισθητική λειτουργία της επιστολής, αλλά και η πρακτική, φέρνοντας στο προσκήνιο την εξυπηρέτηση της κοινωνικής της λειτουργίας, αφού μέσω της επικοινωνίας διατηρείται η επαφή. Εξού και η απόφαση του Νικηφόρου να επιλέξει μεν τη σιωπή όσο αφορά την ομιλία του αποστολέα, αλλά να αποστείλει έστω τη σύντομη αυτή επιστολή για να

αυτή δε σχετίζεται με τον ίδιο τον παραλήπτη και εκφράζοντας συγχρόνως τα βαθιά συναισθήματα αγάπης και σταθερής φιλίας που τρέφει για το πρόσωπό του.

(127) Τῷ πατριάρχῃ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Γλυκεῖ

[Αίτηση αντικειμενικής κριτικής επιστολής που απέστειλε ο Χούμνος στον αυτοκράτορα από τον Ιωάννη Γλυκύ]

Όπως ισχυρίζεται ο Χούμνος, μια καλαισθητή και σωστή επιστολή δεν επιτυγχάνει κάτι φιλόδοξο, εάν ο παραλήπτης δεν εξετάζει λεπτομερώς το περιεχόμενό της και δεν ασκεί με τη σειρά του πίεση και επιρροή σε εκείνους που έχουν τη δύναμη να εξετάζουν και να κρίνουν¹⁹⁶. Στη συνέχεια κατακρίνει την καταστροφή ενός έργου που θεωρείται αποτυχημένο και κακό, στηρίζοντας την πράξη αυτή στην πρότερη λανθασμένη γνώμη εκείνων που υστερούν καλής φήμης, ενώ δε διστάζει να υποστηρίξει σθεναρά πως επικροτείται από όλους και είναι γενικά παραδεκτό το γεγονός πως, σε κάθε περίπτωση, το καλό και λογικό μέρος ενός λόγου πρέπει να διασωθεί¹⁹⁷.

Με αφορμή τα παραπάνω, ο αποστολέας δηλώνει πως αποφάσισε να αποστείλει επιστολή στον φιλόδοξο βασιλιά όπου, πέρα από κάποιο παράξενο γεγονός που του συνέβη –το οποίο δεν πρέπει να σχετίζεται με το ατυχές γεγονός στο οποίο αναφέρεται στην υπ. αριθμόν 126 επιστολή¹⁹⁸, αν λάβουμε υπόψη και τη χρήση του όρου «καινότερου»– επεδίωκε μέσω της λεπτομερούς αφήγησης του συγκεκριμένου γεγονότος, να αποτυπωθεί συγχρόνως και η ποιότητα του χαρακτήρα του¹⁹⁹, τονίζοντας μάλιστα στον πατριάρχη πως θα λάβει πλήρη επίγνωση του

αποφευχθούν τυχόν παρεξηγήσεις ως προς τα θεμέλια του μεταξύ των δύο αλληλογράφων δεσμού. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σσ. 213, 300, 310.

¹⁹⁶ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 127 (147-148, 1-4): «Ἐπιστολῆς εὖ καὶ καλῶς, ἢ μὴ, συντεθείσης, οὐδὲν οὔτε τὸ κατορθούμενον πάνυ τι φιλότιμον, ἔμοιγε δοκεῖν, εἰ μὴ τις βούλοιο μικρολογεῖσθαι καὶ φορτικός τις εἶναι τοῖς ἐξετάζουσι καὶ διαιτῶσιν». Υπονοοεῖται προφανῶς ὁ αυτοκράτορας, δεδομένης τῆς επιρροῆς που διέθετε ὁ πατριάρχης στὴν αυτοκρατορική μηχανή, γεγονός που επιβεβαιώνεται καὶ στὴ συνέχεια τῆς Επ. 127 (147, 12-13): «τούτου γ' εἵνεκα δεῖν ἔγνω τῷ φιλανθρώπῳ βασιλεῖ ἐπιστεῖλαι». Βλ. J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*.

¹⁹⁷ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 127 (147-148, 4-8). Συμφραζόμενα λογοτεχνικῶν σαλονιῶν, μέσω των οποίων εξασφαλιζόταν ἡ αναγνώριση των διανοουμένων καὶ ἡ διάσωση των ἔργων τους. Αποκαλύπτεται ἡ ἀξία που αποδίδεται στὴ λογοτεχνία ὡς πρὸς τὴ διατήρηση ἢ ἀπόρριψη των πονημάτων των συγχρόνων τους ἀπὸ σημαίνουσες προσωπικότητες Βυζαντινῶν λογίων. Βλ. διεξοδικότερα A. Riehle, *Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos*, ό.π., σ. 46.

¹⁹⁸ Στὴν ἐπιστολή 126 ὁ Χούμνος πραγματεύεται τὸ πῶς ὠδηγήθηκε στὴ χρήση του στίχου καὶ ἐπεχείρησε τὴ σύνθεση αυτοσχέδιων πένθιμων ποιημάτων γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸν θρήνο του γιὰ τὴ γενικὴ κατάσταση δυστυχίας στὴν ὁποία εἶχε τότε περιέλθει ἡ αυτοκρατορία, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως νὰ ἀναφέρεται στὸ θάνατο του Ἰωάννη Παλαιολόγου τὸ 1307. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 182.

¹⁹⁹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 127 (147-148, 10-14): «Καινότερου δὴ τινος ἡμῖν συμβάντος, οὐκ οἶδ' ὅ τι χρὴ καὶ λέγειν, πότερον μόνον πάθους, ἢ μικτοῦ τῷ πάθει καὶ φύσεως τῆς ἐμῆς δειγματος, τούτου γ' εἵνεκα δεῖν ἔγνω τῷ φιλανθρώπῳ βασιλεῖ ἐπιστεῖλαι· καὶ δὴτ' ἐπιστολὴν ἐξεθέμην· γνοίης δ' ἂν ὃ δὴ λέγω σαφῶς αὐτοῖς ἐντυχῶν τοῖς ἐπεσταλμένοις». Μέσω του διάχτυτου αυτοβιογραφικοῦ χαρακτήρα στο ἐσωτερικὸ των ἐπιστολῶν ἐπιτελεῖται ἡ αυτοπροβολή τῆς περσόνας του συγγραφέα. Μάλιστα, στὴν υστεροβυζαντινὴ περίοδο ἡ πάγια αὐτὴ πρακτικὴ ἀπὸ μέρους των ἐπιστολογράφων συναντάται τόσο σε μεμονωμένες ἐπιστολές, ὅσο καὶ σε ολόκληρες συλλογές, που προορίζονταν νὰ παρουσιαστούν σε ἕνα ευρύτερο κοινό. Ἀκόμη, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἀναφορές του Χούμνου πρὸς τὸν αυτοκράτορα παρουσιάζονταν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα καὶ στα μέλη τῆς ἀνώτερης

γεγονότος αυτού, αφού αναγνώσει την εν λόγω επιστολή. Αποδίδοντας, λοιπόν, σε κάποια φιλόδοξη σκέψη την σύνταξη τόσο της παρούσας, όσο και της συνοδευτικής σε αυτήν επιστολής –όπως εύλογα συνάγεται από τα εσωτερικά στοιχεία της επιστολής –, δηλώνει πως αποφάσισε να την αποστείλει στον πατριάρχη, του οποίου την εξεταστική μέθοδο και αντικειμενική κρίση φαίνεται να εμπιστεύεται. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνοντας πως αυτό που τον διήγειρε κατά τη σύνταξη ήταν ο Πλάτωνας και οι σπουδαίοι ελληνικοί μύθοι που σχετίζονται με τις ανθρώπινες συμφορές, τονίζει πως επειδή θεωρεί την προσπάθεια του πονήματός του επιτυχημένη²⁰⁰, στέλνει την επιστολή στον αποδέκτη προκειμένου εκείνος να την αναγνώσει και να διατυπώσει την αντικειμενικά διακείμενη κρίση του.²⁰¹

(133) Πρὸς τὸν λογοθέτην τοῦ γενικοῦ

[Φιλολογική κριτική-λογοτεχνική θεωρία του βιβλίου που συνέταξε ο αποδέκτης και αίτηση του Χούμνου για αντικειμενική κριτική των δικών του έργων]

Όπως συνάγεται ήδη από το προοίμιο, η παρούσα επιστολή αποτελεί ουσιαστικά φιλόλογική κριτική από πλευράς του αποστολέα για ένα βιβλίο που έχει συνθέσει ο παραλήπτης, το οποίο λαμβάνει αποκλειστικά θετικούς και επαινετικούς χαρακτηρισμούς. Πιο συγκεκριμένα, ο Χούμνος δηλώνει πως το βιβλίο κρίνεται με λεπτότητα, που βασίζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του περιεχομένου – στους ίδιους τους λόγους, που το κοσμούν και του προσδίδουν ανωτερότητα²⁰². Έπειτα, μετά τη γενική κριτική, ξεκινά η εξειδίκευση των χαρακτηριστικών που το κάνουν ξεχωριστό, όπου μεταξύ άλλων συγκαταλέγονται η αφθονία των πηγών του, η πυκνότητα των υπενθυμίσεων, το μέγεθος των νοημάτων, η χάρη των ονομάτων, η δεινότητα των επιχειρημάτων, η αρμονία, το ήθος, η ομορφιά και ο τόνος, στοιχεία που συνηγορούν προς την επίτευξη του φυσικού και αυθόρμητου αποτελέσματος. Συνεχίζει εκθειάζοντας ακόμη την ευρυθμία, τη σωστή τεχνική της σύνταξής του, καθώς και την άριστη χρήση του αττικού λόγου που ξεχύνεται αβίαστα και γλυκά, αντιδιαστέλλοντας τη ρητορική δεινότητα του παραλήπτη με εκείνη του Ομήρου και υπογραμμίζοντας συγχρόνως το αίσθημα ευχαρίστησης που προκαλείται και εσωτερικεύεται για όσους διαθέτουν κριτική ικανότητα²⁰³.

αριστοκρατίας, ως ενός πιστού υπηρέτη του αυτοκράτορα αφενός, κι ως ενός ακόμη ορατού μέλους της υψηλής πολιτικής και πνευματικής κοινωνίας, παρά την απόσυρσή του. Βλ. Βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography*, ό.π., σ. 15-18.

²⁰⁰ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 127 (147-148, 21-27).

²⁰¹ Στο σημείο αυτό, δε θα ήταν λάθος να υποθέσουμε εύλογα πως ο πατριάρχης αποτελεί τον συνδετικό κρίκο, και παράλληλα τον διαμεσολαβητή της επικοινωνίας του Χούμνου με τον αυτοκράτορα, καθώς επίσης και πως ο αποστολέας γνωρίζει και πιθανώς συγκατατίθεται με την ενδεχόμενη ανάγνωση της δεύτερης επιστολής σε ιδιωτικές συναθροίσεις, δημοσίου όμως ενδιαφέροντος, που στην περίπτωσή μας πρόκειται για τον αριστοκρατικό διανοητικό κύκλο που περιστοίχιζε τον αυτοκράτορα. Βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos*, ό.π., σ. 15-18.

²⁰² J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 133 (155-156, 3-6): «Ἐροῦμεν ἤδη τάληθες (καὶ γοῦν μάνθανε) μεθ' ὅτι πλείστης τῆς τρυφῆς, μεθ' ὅτι πλείστης εὐφημίας ὀφειλομένης αὐτοῖς δὴ τούτοις τοῖς λόγοις μάλιστα, πολλῶν εἴνεκα τῶν κοσμούντων καὶ ἀποσεμνυόντων αὐτούς».

²⁰³ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 133 (155-156, 14-20): «ὅτι τῆς εὐρυθμίας, καὶ τῆς διὰ πάντων εὐτεχνίας, καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἡδονῆς ἐκτόπου δὴ τινος, τοῖς συνιοῦσι καὶ μετ' ἐπιστήμης ἐπιβάλλουσιν ἐγγιγνομένης, ὡς καὶ συμβαίνειν τὸ τοῦ Ὀμήρου ἐνταῦθα μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῆς τοῦ Νέστορος ῥητορικῆς,

Χαρακτηρίζοντας τους λόγους του αποδέκτη ως αριστοτεχνικούς, αναφέρεται στη μεταξύ τους φιλική σχέση και ζητά να μάθει την άποψή του αναφορικά με τα δικά του έργα, επικαλούμενος την αμεροληψία της κρίσης του, ισχυριζόμενος πως προτιμά και προκρίνει την κριτική που βασίζεται στην αλήθεια από εκείνη που προκύπτει λόγω της ευνοϊκά διακείμενης διάθεσης προς τη φιλία²⁰⁴.

(157) Τῆ Παλαιολογίη²⁰⁵

[Φιλολογική κριτική των πονημάτων της θυγατέρας του]

Με την επιστολή αυτή ο Χούμνος, ανατρέχοντας σε έναν παλιό και ιερό νόμο, επιστρατεύει την επικριτική ρητορική του και, ισχυριζόμενος πως η αποδέκτης του αποσκοπεί σε μια άνιση και άδικη συναλλαγή, χαρακτηρίζει τα πονήματα που λαμβάνει από εκείνη ως μικρά, ταπεινά, ευτελή και άχρηστα στο σύνολό τους²⁰⁶. Ως εκ τούτου, της διευκρινίζει πως δεν μπορεί ούτε να ζητά, ούτε να προσδοκά από τον «πατέρα»-διδάσκαλό της τον έπαινο ή την ευγνωμοσύνη ως ανταμοιβή, όταν τα έργα της προσιδιάζουν σε κάλπικους οβολούς, αφού αποτυγχάνουν ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή τη διδακτική ωφέλεια και την ψυχική ευχαρίστηση²⁰⁷.

(167) Τῆ Παλαιολογίη

[Θεωρία της επιστολής]

γλυκύτερα μέλιτος ἀπορέειν τῆς σῆς, ἀρίστης καὶ καλλίστης, μεγαλοφῶνου γλώττης, καὶ τὸ πᾶν, εἰπεῖν, ἀττικῆς. Καὶ τοιαῦτα δὴ τὰ σά· τοιούτους καὶ τοὺς λόγους ἀριστουργεῖς καὶ δημιουργεῖς».

²⁰⁴ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 133 (155-156, 24-28): «Ἄλλ' εἴ γε τῆ φιλία οὕτω ψηφισάμενος ψηφίσαιο φίλα, ἡμῖν δ' οὐδαμῶς ἴσα πράξεις ἂν καὶ κεχαρισμένα. Βουλόμεθα γάρ, καὶ δὴ τοῦτό γε καὶ φίλον ἡμῖν, κρατεῖν μᾶλλον τὴν ἄνωθεν καὶ παλαιὰν παροιμίαν, μὴ τῆ φιλία χαριζομένην, πρὸ δὲ ταύτης ὀρθῶς μάλα πρεσβεύουσας καὶ τιμῶσαν καλῶς τὴν ἀλήθειαν». Καὶ ἐδῶ ἀναδεικνύεται ἡ ἐνοποιητικὴ λειτουργία τῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία διαδραμάτιζε σημαντικό κοινωνικό ρόλο μεταξύ των αριστοκρατῶν με φιλολογικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ φιλοδοξίες. Βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography*, ὁ.π., σσ. 1, 15. Στὸ Βυζάντιο, ἡ συναισθηματικὰ φορτισμένη γλώσσα τῆς φιλίας ἐξυπηρετοῦσε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρακτικούς σκοπούς, με τὸν φιλικὸ τόνον να χρησιμεύει ὡς τὸ ὄχημα τοῦ ἀποστολέα προκειμένου ὁ παραλήπτης να ταχθεῖ εὐγενικά πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ τὴς ἀνησυχίες του. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σ. 300.

²⁰⁵ *PLP* 30936.

²⁰⁶ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 157 (179, 4-5). Μέσα ἀπὸ τὴ χρήση μεταφορικοῦ λόγου ἐμφανίζεται τὸ εἶδος τῆς ἰδιαίτερης σχέσης που συνδέει τὸν ἀποστολέα με τὴν παραλήπτρια. Φαινομενικά ὁ ισχυρότερος στὸν μεταξύ τους δεσμό παρουσιάζεται να εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χούμνος ὡς πατέρας καὶ πνευματικὸς τῆς διδάσκαλος, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἐκείνη βρίσκεται στὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας, καθὼς ὁ Νικηφόρος ἀπευθύνεται σε κάποιον ἀνώτερη του κοινωνικά, που συγχρόνως εἶναι ἡ θυγατέρα καὶ προστάτιδά του σύμφωνα με τὰ συμφραζόμενα τῆς Επ. 77. Βλ. J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Hildesheim, 1962, σ. 93-94.

²⁰⁷ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 157 (179, 6-7): «καὶ γὰρ καὶ ὅπερ ἔγωγ' ἔλαβον εὐτελές ἦν, καὶ μικρὸν καὶ φαῦλον, καὶ τῶ γε χρωμένῳ πρὸς κέρδος ἢ πρὸς ἡδονὴν ἔστιν οὐδέν». Για τὸν κοινωνικό ρόλο τῆς λογοτεχνίας με προσανατολισμὸ στὴ δημόσια σφαῖρα βλ. Βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography*, ὁ.π., σ. 15.

Η παρούσα επιστολή αποτελεί επί της ουσίας μια φιλολογική πραγματεία σχετικά με το πώς πρέπει να συντάσσεται μια άριστα επιμελημένη επιστολή. Ήδη από την αρχή, ο αποστολέας εκθέτει στην παραλήπτρια τη θεωρία και τα κριτήρια που καθορίζουν μια καλαίσθητη και επιτυχημένη ως προς την εκπλήρωση του σκοπού της επιστολή²⁰⁸. Έτσι, ο πρώτος και κύριος παράγοντας για να επιτευχθεί το ικανοποιητικό και διαυγές αποτέλεσμα είναι η έκταση, συνιστώντας να αποφεύγεται η περιττολογία και η μακρηγορία, όπως βέβαια και η λακωνικότητα. Στη συνέχεια, με πιο λυρικό ύφος, παραλληλίζοντας τον εκάστοτε συγγραφέα με έναν άνδρα που φορά χιτώνα, ο Χούμνος τονίζει και στις δύο περιπτώσεις το κριτήριο της τήρησης των μέτρων και της αποφυγής των ακροτήτων, προκρίνοντας τη μεσότητα ως προς το αισθητικό αποτέλεσμα έναντι της έλλειψης ή της υπερβολής²⁰⁹. Συμπληρώνει, υπογραμμίζοντας πως η σαφήνεια στο λόγο αποτελεί επίσης κριτήριο για την επίτευξη του προσδοκώμενου αποτελέσματος, παρομοιάζοντας εκείνους που δε φροντίζουν ώστε τα έργα τους να χαρακτηρίζονται από σαφήνεια, με δημίους, που οικειοθελώς και συνειδητά στραγγαλίζουν τους λόγους τους, με αποτέλεσμα να τους πνίγουν μαζί με το νοηματικό τους φορτίο.²¹⁰ Φτάνοντας προς το τέλος, κι ενώ δηλώνει ξανά πως σε κανένα είδος λόγου δεν προκρίνει ούτε την κατώτερη ποιότητα, που είναι απότοκο της μακρηγορίας, ούτε την έλλειψη ικανότητας, απότοκο της λακωνικότητας, ρωτά την αλληλογράφο του αν συγκατατίθεται με τη δική του θεωρία και γνώμη ή με εκείνη όσων, αν και μιλούν με ασάφεια, ωστόσο αποκαλούνται δεινοί ρήτορες.

(171) Τῆ Παλαιολογίνη

[Διατύπωση κριτηρίων επικρότησης ή απόρριψης λογοτεχνικών έργων]

Απευθυνόμενος στην αποδέκτη της επιστολής, ο Χούμνος απαντά σε ερώτημα που προφανώς είχε διατυπώσει η Παλαιολογίνα σε προηγηθείσα επιστολή, όπως προκύπτει εύλογα από το συγκεκριμένο, μαρτυρώντας συγχρόνως τη μεταξύ τους συχνή

²⁰⁸ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 167 (186-187, 1-4): «Ἐπιστέλλειν καλῶς εἶ τις ἂν βούλοιο καὶ τοῦ κατὰ σκοπὸν μὴ ἀποτυγχάνειν, οὔτε μηκύνειν οἶμαι δεῖν καὶ οἶον ἐξεπίτηδες φθέγγεσθαι περιττὰ καὶ ταῖς χρεῖαις ἀσυμμέτρως ἔχοντα, οὔτε συστέλλειν καὶ τῶν δεόντων ἐνδεῶς λέγειν».

²⁰⁹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 167 (186-187, 16-19): «Τὸ δέ γε πρὸς σταθμοὺς ὀρῶντα λέγειν, καὶ οἶον ταλαντεύειν τοὺς λόγους καὶ κατὰ μέτρον δημιουργεῖν, μὴτ' ἐλλείπον, μῆτε περιττὸν ἔχον οὐδὲν, τοῦτ' ἄριστον, παρ' ἔμοιγε κριτῆ, καὶ εἶ τις ἕτερος ὀρθῶς κρίνειν βούλοιτ' ἄν».

²¹⁰ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 167 (186-187, 19-23): «σαφῆ δ', ἐν ἐπιστολαῖς ὅστις μὴ φθέγγιτο, αὐτοῦ γ' ἐστὶν ἐκπίπτων καὶ ἀποτυγχάνων τοῦ ἀρίστου καὶ κρατίστου παντός. Ἔοικε γὰρ ὡσπερ ἀγχόνην περιτιθέναι τοῖς λόγοις, καὶ οἶον ἀπάγειν καὶ συμπνίγειν αὐτοὺς αὐτοῖς τοῖς νοήμασι». Αναμφίβολα, η θεματική της παρούσας επιστολής εξυπηρετεί περισσότερο σκοπούς μαθητείας και διανόησης, αποτυπώνοντας συγχρόνως τα φιλολογικά ενδιαφέροντα και την ακμή των παραδοσιακών ειδών που διαδραματίζεται κατά την παλαιολογία περίοδο, παρά πρακτικούς σκοπούς, δεδομένου ότι στην αλληλογραφία του με τη θυγατέρα του επικρατεί κυρίως η φιλολογική θεματική, ενώ μόλις που μπορεί να διακριθεί ένας κάπως πιο στοργικός τόνος. Πιο διεξοδικά βλ. A. Riehle, *Epistolography as Autobiography*, ό.π., σ. 14. Για το γεγονός πως ήδη, πολύ πριν από την παλαιολογία εποχή, αποτελούσε ολόκληρη ιεροτελεστία η συγγραφή μιας άρτια συντεθειμένης επιστολής, ανάτρεξε στην υπ. αρ. 51 επιστολή του Γρ. Ναζιανζηνού προς κάποιον Νικόβουλο. P. Gallay, *Saint Grégoire de Nazianze, Lettres*, τ. 1, Παρίσι, 1964. Μάλιστα, τέτοιου είδους επιστολές εξυπηρετούσαν ως επί το πλείστον διδακτικούς σκοπούς, λειτουργώντας ως πρότυπα επιστολών (προγυμνάσματα) για τους μαθητές των συντακτών τους.

επικοινωνία²¹¹. Έτσι, λοιπόν, της καθιστά σαφές πως η ικανότητα της ορθής κρίσης και επικρότησης ή απόρριψης τόσο των προσωπικών όσο και των ξένων πονημάτων είναι το διακριτό χαρακτηριστικό εκείνων που επιδεικνύουν σύνεση ως προς τους λόγους, εξηγώντας της πως με αυτόν τον τρόπο προκύπτουν οι γενναίοι και ευγενείς λόγοι ως παράγωγα αξιολογών δημιουργών²¹².

(172) Τῆ αὐτῆ

[Σχέση αλληλεπίδρασης δασκάλου-μαθήτριας και προτροπή χρήσης του προσωπικού της ύφους κατά τη σύνταξη των λόγων της]

Τα αισθήματα μεταξύ των δύο αλληλογράφων είναι αμφίδρομα, καθώς ο αποστολέας δηλώνει ρητά πως διάκειται το ίδιο φιλικά και ευχάριστα απέναντι στην Παλαιολογίνα, μιας κι έχουν σημεία επαφής και ταύτισης²¹³, όπως κοινά ενδιαφέροντα και αγάπη για τις διακρίσεις, ή κοινό αίσθημα λύπης για όσους τους επιτίθενται. Μάλιστα, η μεταξύ τους αλληλεπίδραση τονίζεται και από το γεγονός πως εκείνος, σε πρώιμο χρόνο, αποστέλλει στην αλληλογράφο του όσα εκείνη επρόκειτο να του παραθέσει σε επιστολή, παροτρύνοντάς τη συγχρόνως να μη δυσανασχετεί γι' αυτό. Συνεχίζοντας, την προτρέπει να χρησιμοποιεί το δικό της προσωπικό ύφος και λόγο κατά τη συγγραφή των πονημάτων της, υπονοώντας ενδεχομένως έμμεσα να μην επιδιώκει τον δικό του επιτηδευμένο λόγο καθώς, όπως προκύπτει από τα λεγόμενά του, το υπόβαθρο της γλώσσας της είναι εξίσου αξιολογικό με το δικό του²¹⁴.

➤ **ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ / ΦΙΛΙΚΗ / ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ**

(61) Τῷ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ

[Αποτύπωση φιλοσοφικών αντιλήψεων του Χούμνου αναφορικά με την καλοσύνη και την κακία και διατύπωση αιτήματος στον Ιωσήφ να τον κατευθύνει προς την αρετή]

Από το προοίμιο κιόλας, ο Χούμνος δηλώνει πως δεν αντιμετωπίζει το ίδιο εχθρικά όσους αδικούν, διαφοροποιώντας το είδος της αδικίας ανάλογα με την

²¹¹ Είναι λογική η πυκνή αλληλογραφία των δύο, μιας και η μεταξύ τους οικογενειακή σχέση αποτελούσε και μια δεσμευτική σχέση συναλλαγής μεταξύ προστάτη και προστατευόμενου. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 308.

²¹² J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 171 (180-190, 3-6): «τὸ εἶδέναι κρίνειν ὀρθῶς τὰ τε τῶν ἄλλοτριῶν, τὰ τε ἡμέτερα, καὶ τοῖς ἐγκρινομένοις προστίθεσθαι οὕτω γὰρ ἔστι καὶ δημιουργοὺς λόγων γενναίων καὶ ἀγαθῶν καὶ οὐκ ἀγεννῶν εἶναι». Δεδομένου ότι ο Χούμνος, πέρα από πατέρα, υπήρξε και διδάσκαλος της Παλαιολογίνας, είναι εύλογο πως η θεματολογία της μεταξύ τους επικοινωνίας αφορά φιλολογικά-λογοτεχνικά θέματα, προβάλλοντας συγχρόνως την υψηλή παιδεία του. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 108.

²¹³ Τα εν λόγω κοινά σημεία σύγκλισης των δύο αλληλογράφων πρέπει να σχετίζονται, πέρα από τον οικογενειακό δεσμό που τους συνδέει, και με τη μεταξύ τους άριστη σχέση μεταξύ προστάτη και προστατευόμενου. Βλ. αναλυτικότερα A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 302-308.

²¹⁴ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 172 (190, 7-9): «ἔξεστι καὶ γὰρ αὐθις, ὥσπερ ἡμεῖς τῆ σῆ γλώττῃ πρὸς σὲ χρώμεθα, οὕτω δὴ καὶ σὲ τῆ σῆ γλώττῃ ὥσπερ ἡμετέρα πρὸς σὲ χρήσασθαι».

οικειότητα και τον βαθμό της σχέσης που υπάρχει μεταξύ αδικουμένου και αδικούντος. Έτσι, λοιπόν, διευκρινίζεται ότι κάποιος που πραγματοποιεί μια κακή και επονεϊδιστη πράξη δεν επιστρατεύει τα ίδια όπλα, ούτε διαθέτει την ίδια δύναμη να διαπράξει κάποια αδικία εις βάρος των αγαπητών και φίλων του. Συνεχίζοντας, υπογραμμίζει πως η ενάρετη σύγκρουση των καλών ανδρών με την κακία, δηλαδή το να κατορθώσουν είτε να την υπερνικήσουν φανερά είτε έστω να αποδειχθούν ισάξιοί της, αναδεικνύεται σε ύψιστο αγώνα τους²¹⁵. Τονίζει, μάλιστα, πως το δεύτερο ενδεχόμενο είναι πιθανότερο και ισχυρότερο, καθώς στην περίπτωση αυτή υπερτερούν το μίσος και η έχθρα έναντι της αγάπης και της φιλίας αντιστοίχως. Ακόμη εξηγεί πως, ακριβώς επειδή όσοι δεν είναι ενάρετοι επιδιώκουν τη μοχθηρία και την επιτυγχάνουν χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα, καθίσταται πολύ πιο εύκολη και προσιτή η επίτευξη του καλύτερου αποτελέσματος όσον αφορά την προσπάθειά τους, που δεν είναι άλλο από τον ηθικό ξεπεσμό.

Με αφορμή αυτό, ο Χούμνος στρέφει το κέντρο του ενδιαφέροντος πλέον στον παραλήπτη, που καθώς προκύπτει από τους ισχυρισμούς του αποστολέα, είναι τόσο ενάρετος, αφού επιστρατεύει μονάχα το καλό για να υπερνικήσει τόσο το ίδιο το καλό όσο και καθετί κακό. Μάλιστα, παρουσιάζει τέτοια επιμέλεια και προσπάθεια ως προς την καλοσύνη, που ξεπερνά μέχρι κι εκείνους που διακρίνονται για την προσπάθεια και το ενδιαφέρον τους για τις έχθρες και την κακία²¹⁶. Φτάνοντας προς το κλείσιμο, ο Χούμνος υποστηρίζει πως σκοπός σύνταξης της «παρούσας μελέτης» του, η οποία όπως εύλογα συνάγεται από τα συμφραζόμενα συνοδεύεται από την παρούσα επιστολή, δεν είναι να ανταποδώσει τα ίσα σε όσους έχουν ενεργήσει με γνώμονα την κακία, αλλά να ικανοποιήσει πνευματικά, ηθικά και με χάρη τον σε όλα άριστο και ενάρετο φίλο του Ιωσήφ, ζητώντας του, αν τον εκτιμά εξίσου, να τον περισώσει από την αποτυχία²¹⁷.

²¹⁵ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 61 (68-69, 1-7).

²¹⁶ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 61 (68-69, 18-21): «Καὶ τοίνυν ταῖς ὑπερβολαῖς τῆς φιλίας τοδαύταις φαῖνη κεκηρημένος, ὡς οὐδεις καὶ τῶν ἐκτόπως τὰς ἔχθρας σπουδαζόντων καὶ γε φιλοτιμουμένων ἐπὶ ταύταις, δυνατὸς ὢν ἴσχυεν ἐν τῇ κακίᾳ καυχῆσασθαι». Ο Ιωσήφ Ρακενδύτης, ήδη από τη νεότητά του, διακρινόταν για τη σεμνότητα του ήθους του. Μάλιστα, ο Θεόδωρος Μετοχίτης σκιαγραφεί το πορτρέτο του Ιωσήφ με τρόπο που να συνάδει με τα αγιολογικά κείμενα, αφού δε δίστασε να παραμελήσει οτιδήποτε υλικό, τιμές ή αξιώματα, προκειμένου να αφοσιωθεί εξολοκλήρου στο Θεό. Δεν πρέπει να παραλειφθεί ότι ο φιλόσοφος και μοναχός κατάφερε να κερδίσει τον σεβασμό και θαυμασμό όλων των εξεχουσών προσωπικοτήτων της αυτοκρατορικής αυλής, συμπεριλαμβανομένου και του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β', με την παρουσία του Ιωσήφ να θεωρείται τιμητική για εκείνους. Βλ. Α. Σκλαβενίτη, Ο Ιθακήσιος Ιωσήφ Ρακενδύτης. Ένας πολυμαθής λόγιος του 14ου αι., ό.π., σ. 196-198.

²¹⁷ Κατά τη μακρά περίοδο παραμονής του στη βασιλεύουσα (1307-1323), ο Ιωσήφ ανέπτυξε φιλικούς δεσμούς με σημαντικά πρόσωπα του πολιτικού και πνευματικού βίου της βυζαντινής πρωτεύουσας, όπου μεταξύ άλλων ξεχωρίζουν οι Ματθαίος Εφέσου, Νικηφόρος Χούμνος, Θεόδωρος Μετοχίτης, Μιχαήλ Γαβράς και Νικηφόρος Γρηγοράς. Διαμέσου της σωζόμενης αλληλογραφίας των ανωτέρω λογίων μπορεί να επιβεβαιωθεί ο σεβασμός και η εκτίμηση των ίδιων προς το πρόσωπο του φιλοσόφου. Μάλιστα, ο Χούμνος σε σειρά επιστολών του δηλώνει τον στενό δεσμό που διατηρούσε με τον Ιωσήφ, στον οποίο αναγνωρίζει ότι κατόρθωσε να φτάσει νοητά στα θεία, εν αντιθέσει με τον ίδιο και άλλους ομολόγους του που αναλώνονταν με τα ευτελή γήινα. Αδιαμφισβήτητα, επρόκειτο για μια καλλιεργημένη προσωπικότητα, που συνεργάστηκε με την πλειονότητα των πιο σπουδαίων διανοουμένων της εποχής του σε θέματα επιστημονικά, πολιτικά και πνευματικά, με επιρροή στους πνευματικούς κύκλους όχι μόνο ως πνευματικός πατέρας, αλλά και ως διδάσκαλος, με μια συνεχή και δημιουργική ανταλλαγή απόψεων με τις πιο αξιοσημείωτες πνευματικές φιγούρες της πρώιμης παλαιολόγιας περιόδου. Έτσι, λοιπόν, λόγω του βεληνεκούς αλλά και του κύρους και της επιρροής που φαίνεται να είχε ο Ιωσήφ μέχρι και στον ίδιο τον αυτοκράτορα, ο Χούμνος δε διστάζει να αιτηθεί τη διαμεσολάβηση του πανσέβαστου φιλοσόφου στον Ανδρόνικο Β' για παροχή βοήθειας, ενδεχομένως οικονομικής ή και πολιτικής, αν λάβουμε υπόψη και τον ανταγωνισμό του με τον

(79) Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Ἀκροπολίτῃ

[Κατηγορητήριο για τη φυσική και «άλογη» απουσία του φίλου]

Με την παρούσα επιστολή ο Χούμνος εξαπολύει σωρεία ερωτήσεων αναφορικά με την φυσική ή έμμεση απουσία και σιωπή του φίλου του, Γεωργίου Ἀκροπολίτη²¹⁸. Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από το συγκείμενο της επιστολής, ο παραλήπτης κατηγορείται ότι δεν εκτιμά ούτε σέβεται τους νόμους της φιλίας, εφόσον ούτε ο ίδιος δεν επισκέφθηκε τον αποστολέα, ούτε έστειλε κάποιον έμπιστό του διαμεσολαβητή να τον επισκεφθεί εκ μέρους του ή ακόμη δεν έκανε καν τον κόπο να στείλει μια επιστολή για να διατηρήσει μια στοιχειώδη επικοινωνία μαζί του, παραμελώντας τον ειδικά στην προκειμένη περίπτωση που κινδύνευε σοβαρά από κάποια αρρώστια²¹⁹.

Έπειτα, συνεχίζεται το επιθετικά διακείμενο κατηγορητήριο, υπογραμμίζοντας την ευδιάκριτη αδιαφορία και υποτίμηση της μεταξύ τους φιλίας, ενώ ακόμη ο Χούμνος δε διστάζει να εκτοξεύσει ρητές κατηγορίες σχετικά με την πάγια τακτική του παραλήπτη να αντιστρέφει τους ρόλους και συγκεκριμένα, αντί να απολογείται, να γίνεται εκείνος ο κατήγορος²²⁰. Συνεχίζοντας τον παραπάνω συλλογισμό του, αναφέρει τα ενδεχόμενα επιχειρήματα που θα μπορούσε να προβάλλει ο Ἀκροπολίτης ως υπερασπιστικά, τονίζοντας πως εκείνος θα ισχυριζόταν πως από τη στιγμή που αγνοούσε παντελώς την κατάστασή του και δεν είχε λάβει κάποια πληροφόρηση γι' αυτήν, δεν μπορούσε να ενεργήσει, μεταθέτοντας με αυτόν τον τρόπο το βάρος της ευθύνης στον αποστολέα που ούτε πήρε την πρωτοβουλία να του στείλει μια επιστολή, ούτε έστειλε κάποιον οικείο του να του μεταφέρει την είδηση της πορείας της υγείας του.

Ακολούθως, υπογραμμίζει πως στην περίπτωση που αδιαφόρησε, ενώ είχε λάβει γνώση της πορείας της ασθένειάς του, αυτό αποτελεί τη μοναδική λαβή για το κατηγορητήριο· στην περίπτωση, όμως, που δε γνώριζε κάτι για τον κίνδυνο της αρρώστιας του φίλου του, τότε η κατηγορία γίνεται διπλή, αφενός διότι δεν τον επισκέφθηκε, και αφετέρου διότι σε όλο το διάστημα που ο ίδιος ταλαιπωρούνταν από την αρρώστια, ο αποδέκτης συμπεριφερόταν σαν να ήταν νεκρός ο αποστολέας, αφού όχι μόνο δεν επεδίωξε να τον συναντήσει τυχαία, αλλά ούτε ενδιαφέρθηκε να μάθει νέα του από κάποιο οικείο τους πρόσωπο που γνώριζε ακριβώς τι είχε συμβεί, δείχνοντας επιδεικτικά την αδιαφορία του²²¹.

πνευματικό του αντίπαλο και αντικαταστάτη, Θεόδωρο Μετοχίτη. Βλ. Α. Σκλαβενίτη, Ο Ιθακήσιος Ιωσήφ Ρακενδύτης. Ένας πολυμαθής λόγιος του 14ου αι., ό.π., σσ. 198, 202-203.

²¹⁸ PLP 518.

²¹⁹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 79 (97-98, 1-7). Είναι γεγονός πως από το επιστολογραφικό corpus του Χούμνου προκύπτει μια τριμερής διαίρεση των επιστολών σε εκείνες που είχαν κάποια πρακτική λειτουργία, σε εκείνες που εξυπηρετούν τις υποχρεώσεις της φιλίας, δηλαδή να διευκολύνουν τη συνομιλία και να ενισχύουν την παγίωση ή διατήρηση μιας φιλίας, και σε εκείνες που αποσκοπούν στην επίδειξη της ρητορικής δεινότητας (λογοτεχνικά κίνητρα). Στην προκειμένη περίπτωση, η επιστολή αυτή αποστέλλεται στον Μεγάλο Λογοθέτη και φίλο του Νικηφόρου, Γεώργιο Ἀκροπολίτη, για να εκφράσει το μέγεθος της θλίψης του αποστολέα για τα ρήγματα που διαπιστώνει στον μεταξύ τους φιλικό δεσμό. Βλ. Α. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 205-206.

²²⁰ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Hildesheim, 1962, Επ. 79 (97-98, 11-15): «Ἡ γὰρ καὶ σὺ, ὡς οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, οὐκ ἂν φήσαις; ἢ ὡς, τότε περὶ ἡμᾶς, αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς φιλίας χαίρεις ὀλιγορῶν, οὐκ ἂν συμφήσαις; ἢ καὶ αὐθις ἡμῖν περιτρέψεις τὰς αἰτίας, καὶ κατήγορος ἀντὶ συγγνώμην αἰτοῦντος καὶ ἀπολογουμένου γενήσῃ;».

²²¹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 79 (97-98, 23-30): «εἰ δ' οὐδὲν ἔγνωσ, διπλῆν ἀνθ' ἀπλῆς ὑπέχεις αἰτίαν, ὅτι τε μὴ ἐπεσκέψω, καὶ ὅτι, ἐπὶ τοσαύταις ἡμερῶν ἡμῶν τῇ νόσῳ

Πλησιάζοντας στο τέλος της επιστολής, ο Χούμνος προσπαθεί να μετριάσει κάπως την επιθετικότητά του και, προσφωνώντας τον παραλήπτη «γενναίο», «άριστο» και «ενάρετο», εύχεται να είναι το ίδιο ενάρετος και στη φιλία και να μην αποκλείει σε κανέναν να του ανταποδώσει τη μεγαλοψυχία του²²², ενώ συγχρόνως εύχεται τόσο για εκείνον όσο και για τον εαυτό του υγεία και χαρά.

(83) Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Ἀκροπολίτῃ

[Κατηγορητήριο για την παραβίαση των νόμων της φιλίας και την επίδειξη αδιαφορίας στις επιστολές που στέλνει ο Χούμνος στον Ακροπολίτη]

Ἦδη ἀπὸ το προοίμιο τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Χούμνος διατυπώνει παρακλητικὴ εὐχὴ ὑπὲρ τῆς υγείας κι εὐτυχίας τοῦ ἀποδέκτη, ἀν καὶ ὁμολογεῖ πὼς διστάζει νὰ εὐχηθεῖ γιὰ ἐκεῖνον ρητὰ, καθὼς αἰσθάνεται πὼς ἔχει ἀποκλεισθεῖ ἀπὸ κάθε καλὸ. Πιο συγκεκριμένα, δηλώνει πὼς ἀν καὶ ἀπηύθυνε προσευχὲς ἐνθέρμως στὸ Θεὸ γιὰ τὸν εαυτὸ τοῦ, ἡ ἐνέργειά τοῦ αὐτὴ ἀπέβη εἰς μᾶτην, καθὼς τὰ γεγονότα λάμβαναν ἀντίθετη ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν προσδοκώμενη²²³. Ἀκριβῶς, λοιπὸν, ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸν εαυτὸ τοῦ καταδικασμένο, ἔχει ἀπολέσει κάθε ἐλπίδα νὰ εἰσακουστοῦν οἱ εὐχὲς τοῦ, κι ἐπειδὴ φοβάται μήπως οἱ εὐχὲς τοῦ πάρουν ἀντίθετη καὶ ἀρνητικὴ τροπὴ τόσο γιὰ τὸν ἴδιο ὅσο καὶ γιὰ τὸ πρόσωπο ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας τοῦ ὁποῖο ἀπευθύνει τὴν παράκληση, τονίζει ὅτι δὲν βρίσκει τὸ θάρρος νὰ προσευχηθεῖ ὑπὲρ τῶν φίλων καὶ τῶν οἰκείων τοῦ.

Συνεχίζει μεταβαίνοντας στὴν ἐπιστολὴ πὼς φαίνεται πὼς εἶχε λάβει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν Μέγα Λογοθέτη, ἡ ὁποία ἦταν κατάφορτη ἀπὸ τὶς συμφορὲς τοῦ τελευταίου, καὶ πὼς ὡς ἐκ τούτου αὐξάνει τὸ μέγεθος τῆς λύπης Χούμνου, κάνοντας τὸ βᾶρος ἀκόμη πιο δυσβάσταχτο καὶ στερώνοντας τὸ κάθε ψῆγμα ἐγκαρτέρησης. Ὅπως, μάλιστα, ἐπισημαίνει, ἔχει ἤδη υποφέρει τόσο μεγάλες καὶ πυκνὲς πληγὲς καὶ συμφορὲς, πὼς κατὰ τὴν κρίση τοῦ ἔχουν ὑπερβεί τὸ ὄριο τῆς ἀντοχῆς τοῦ, με ἀποτέλεσμα πια νὰ χάσει κάθε αἴσθηση πόνου.

Ἐπειτα, ἐπανερχόμενος ὁ Χούμνος στὸ ἐρώτημα τοῦ γιὰτί ὁ Ακροπολίτης τοῦ προσθέτει ἐπιπλέον συμφορὲς στὶς ἤδη ὑπάρχουσες, τοῦ διευκρινίζει ὅτι, λαμβάνοντας μέρος ἀπὸ τὴν κακοτυχία καὶ τὴ δεινὴ κατάσταση τοῦ φίλου τοῦ, τώρα υποφέρει διπλά. Ἔτσι, επικαλούμενος τὸν φιλικὸ δεσμὸ πὼς τοὺς ἐνώνει, τὸν προτρέπει νὰ συντάσσει καὶ νὰ στέλνει συχνὰ ἐπιστολὲς σὲ περίπτωσι πὼς αἰσθάνεται παρηγοριά, ὅταν μοιράζεται κατὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ μαζί τοῦ τα

προσταλαιπωρούντων, αὐτὸς, ὡσπερὶ τεθνεώτων, ἀπὸ καρδίας ἐπελάθου, μήτε ζητήσας ὅποι γε περιτυχὼν ἂν ἴδοις, μήτ', ἔχων ἐν ὀφθαλμοῖς οὐδαμοῦ κατελιφέναι, πυθόμενος τινὸς, ἢ τῶν ἄλλων ἢ τῶν κοινῶν φίλων, εἴ τίς σοι σαφὲς ἔχει μηνύσαι, πάντων σχεδὸν εἰδότεων καὶ προχείρων καθεστηκότων τὸ ἐπισυμβᾶν ὅλον καταμηνύσαι».

²²² Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ἡ ἀναφορὰ στὴ «φιλία» προδίδει μιὰ ὀργανικὴ σχέση πὼς συνεπάγεται μιὰ μετατόπιση τῆς σημασίας τοῦ ὅρου ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς συναισθηματικῆς προσκόλλησης στὴν πολιτικὴ συμμαχία, με τὸν κοινωνικὸ δεσμὸ τῆς φιλίας νὰ ἐξυπηρετεῖ στὸ Βυζάντιο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρακτικὸς σκοποὺς πὼς ἐπεκτείνονται σὲ πολυάριθμους τομεῖς, ὡπως καὶ σὲ αὐτὸν τῆς προστασίας. Τὸ πιο πιθανὸ εἶναι πὼς ἡ ρωγμὴ στὴ σχέση τοὺς δὲν ἐπηρεάζει τόσο τὸν τομεῖα τῆς εἰλικρινοῦς φιλικῆς διάθεσης ἀλλὰ περισσότερο τὴν σχέση προστάτη-προστατευομένου, ἀν λάβουμε ὑπόψη μᾶς τόσο τὸ ὑψηλὸ ἀξίωμα τοῦ παραλήπτη, ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ δύναμη καὶ ἐπιρροή πὼς ἔχει στὴν αυτοκρατορικὴ μηχανή. Βλ. Α. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σσ. 300, 302.

²²³ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Ἐπ. 83 (103-105, 3-7).

μηνύματα λύπης και τα βάρη της ψυχής του²²⁴. Του διευκρινίζει, ωστόσο, πως αν ο σκοπός της αλληλογραφίας τους δεν είναι η παρηγοριά του ίδιου αλλά η πληροφόρηση χαρμόσυνων νέων από πλευράς του αποστολέα, τότε διαφεύγει της προσοχής του ότι εκείνος έχει γνωρίσει μόνο δύσκολες καταστάσεις και προβλήματα, γι' αυτό και ισχυρίζεται, όπως προκύπτει έμμεσα από τα συμφραζόμενα, πως αποφεύγει να του αποστείλει επιστολές.

Μετέπειτα, με το ύφος του να γίνεται πιο επιθετικό, ο Χούμνος υπογραμμίζει στον Ακροπολίτη πως ο λόγος που ο τελευταίος συνέθεσε τη στενάχωρη επιστολή που εκείνος έλαβε, ήταν για να τον χλευάσει, προκειμένου να του υπενθυμίσει την κακή του τύχη. Με αφορμή, λοιπόν, την προαίρεση αυτή του αποδέκτη, του συνιστά να αναζητήσει αλλού τη θαυμαστή επιστήμη που ειδικεύεται στο να εξομαλύνει τον τραχύ δαίμονα, κοινώς την κακή τύχη, επισημαίνοντας πως σε κάθε περίπτωση θα λάβει από την τύχη ό,τι του αξίζει. Τέλος, με πιο φιλοσοφικό τόνο, υποστηρίζοντας πως η τύχη έχει εξημερωθεί από την τέχνη κάποιου σοφού, ζητά από τον παραλήπτη αν ποτέ συναντήσει τον τελευταίο, να του ζητήσει να μεταδώσει την τέχνη και στον Χούμνο και δεσμεύεται πως, αν αποκτήσει αυτή τη γνώση, θα ομολογεί σε κάθε ευκαιρία ότι πρόκειται για την αληθινή τέχνη των τεχνών και επιστήμη των επιστημών²²⁵.

(114) Τῷ αὐτῷ (τῷ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ)

[Κοινωνική λειτουργία της επιστολής στη διατήρηση των φιλικών δεσμών]

Όπως τονίζει ο αποστολέας, όταν υπάρχουν γερά θεμέλια που συντηρούν έναν υγιή φιλικό δεσμό, δεν προκύπτει κανένα κακό από τη συναναστροφή των φίλων, επισημαίνοντας ότι δεν καθίσταται πιεστικός όποιος επιδιώκει την επικοινωνία δι' αλληλογραφίας²²⁶. Εξηγεί, μάλιστα, ότι όταν ανταλλάσσονται καθημερινά επιστολές μεταξύ των φίλων, αυτή η επικοινωνία αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο διατήρησης

²²⁴ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 83 (103-105, 29-35): «Εἰ μὲν οὖν δι' αὐτὸ τοῦτο πρὸς ἡμᾶς ἐπιστέλλεις, λύπας μνηῶν καὶ ψυχῆς ἄχθη δεινὰ πασχούσης ἐκ συχνῶν καὶ ποικίλων πικρῶν συμπτωμάτων, ἵνα δὴ καὶ παρ' ἡμῶν ὁμοίως ἀνίας ἀκούσης καὶ τραγωδίας κακῶν ἐξ ἴσου πασχόντων, καὶ γε τὸ τῆς κοινωνίας τινὰ σοὶ φέρον ἤξει παραμυθίαν, γράφε καὶ συχνὰ πέμπε· τὸν γὰρ τρόπον τοῦτον ἔξεις, καὶ λαμπρῶς ἔξεις, παραμυθουμένους ἡμᾶς». Οι επιστολές θεωρούνταν συνήθως ως οι αληθινές ομοιότητες του συγγραφέα τους, οι γραπτοί χαρακτήρες λειτουργούσαν ως αναπαράσταση του χαρακτήρα και της φωνής του συγγραφέα. Βλ. ενδελεχέστερα A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, ό.π., σ. 9. Αποκαλύπτεται μία από τις κυρίαρχες θεματικές ενότητες και εκφραστικές λειτουργίες της επικοινωνιακής χρήσης της επιστολής, αυτή της φιλίας και της σκιαγράφησης του ποιού τόσο του αποστολέα όσο και του αποδέκτη, υπογραμμίζοντας την τυπική παραβίαση των νόμων της φιλίας από πλευράς του παραλήπτη, δεδομένου ότι αποφεύγει να του απαντά στις επιστολές που του στέλνει ο Χούμνος. Μάλιστα, πέρα από κοινωνικο-επικοινωνιακούς σκοπούς, η συγκεκριμένη επιστολή αποκτά και χαρακτηριστικά έργου αυτοέκφρασης της ζωής του αποστολέα, μιας και στο προσκήνιο βρίσκεται η κακή του τύχη. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σσ. 310, 332-337.

²²⁵ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 83 (103-105, 67-71). Και η συγκεκριμένη επιστολή, όπως και αρκετές ακόμη από το σώμα των επιστολών του Χούμνου, δεν πραγματεύεται άμεσα πνευματικά-λογοτεχνικά ζητήματα της εποχής, αλλά εστιάζουν πιο πολύ στη σχέση στο πλαίσιο της επιστολικής επικοινωνίας.

²²⁶ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 114 (141, 1-3): «Ἐπαχθὲς οὐδὲν ἐξ ὁμιλίας τοῖς ὑγαίνουσι τὴν φιλίαν· οὐκ οὐκ οὐδὲ φορτικὸς, ὅστις ἐστὶ καθ' ἡμέραν ἐπιστέλλων μετὰ σχέσεως τῆς αὐτῆς».

της εν λόγω σχέσης²²⁷, υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι η φιλία τους διαιωνίζεται στο ακέραιο ακόμη κι όταν η επικοινωνία τους αφορά δυσάρεστες ειδήσεις.

(120) Τῶ αὐτῶ

[Κοινωνική λειτουργία της επιστολής]

Με αυτή τη σύντομη επιστολή ο Χούμνος υποστηρίζει πως ενδέχεται να θεωρηθεί φλύαρος από τον αποδέκτη του, λόγω του ότι συνεχώς επαναλαμβάνονται τα ίδια θέματα κατά τη μεταξύ τους επικοινωνία· διευκρινίζει όμως πως επιδίωξή του δεν είναι να διατυπώνει πολλά, αλλά να λάβει έστω μια σύντομη απάντηση από τον αλληλογράφο του²²⁸.

(129) Τῶ μεγάλῳ δομεστικῶ τῶ Καντακουζηνῶ

[Εκθεση της διαδικασίας θεμελίωσης μιας φιλίας και εξύψωση της πνευματικά ανώτερης φιλικής τους σχέσης]

Φαίνεται πως πρόκειται για μια απαντητική επιστολή προς το προηγηθέν ερώτημα που είχε απευθύνει ο μέγας δομέστικος προς τον Νικηφόρο Χούμνο, σχετικά με τη στάση που τηρεί απέναντι στους φίλους²²⁹. Με αφορμή, λοιπόν, το ερώτημα αυτό, ο αποστολέας δηλώνει πως οι φίλοι αποτελούν το πιο πολύτιμο και ύψιστο ανθρώπινο αγαθό, που υπερβαίνει σε αξία το σύνολο όλων των επίγειων αγαθών. Διευκρινίζεται, όμως, πως προκειμένου να συνδεθεί με φιλικούς δεσμούς με κάποιο πρόσωπο, θα προηγηθεί πλήθος δοκιμασιών και ελέγχων· τονίζει, μάλιστα, πως όταν κριθεί κάποιος άξιος της φιλίας του, τότε προσκολλάται ολοκληρωτικά σε εκείνον και, τιμώντας τους όρους και νόμους της φιλίας, γίνεται ένας στοργικός, σταθερός και πιστός φίλος, χωρίς να χαλαρώνει στο ελάχιστο τους ισχυρούς δεσμούς αυτής της ένωσης, της σύμπνοιας και της ομοψυχίας²³⁰, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται.

Όπως, βέβαια, ομολογεί, στην περίπτωση του παραλήπτη δεν ακολούθησε τα ίδια κριτήρια, ούτε διατήρησε την ανωτέρω στάση· αντίθετα, θαυμάζοντας το ήθος, την καλοσύνη και την ευκολία που μοιράζεται έμπιστες πληροφορίες, ένιωσε πως συνδέθηκε αμέσως μαζί του και πως η άνευ όρων παράδοση του ενός στον άλλο ήταν το ίδιο αυθόρμητη και αμφίδρομη, καθιστώντας τον μεταξύ τους δεσμό ως το συμπαγές κράμα μιας και μόνο ψυχής²³¹. Λόγω της ανώτερης υφής της σχέσης αυτής,

²²⁷ Για τη λειτουργία της φιλίας στις επιστολές βλ. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σσ. 213, 260, 300-320.

²²⁸ Για την κοινωνική λειτουργία της επιστολής βλ. Βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 213.

²²⁹ Ανάτρεξε J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 83 (103-105).

²³⁰ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 129 (150-151, 5-14).

²³¹ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 129 (150-151, 20-24): «Καὶ τοίνυν, ὅτι σύγε ὄλον σεαυτὸν ἐξέχεας ἐμοί, ὄλος καὶ αὐτὸς ἐξεχέθην σοι, ὥστε δὴ καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἐν ἡμῖν κράμα γενέσθαι μιᾶς ψυχῆς, ἀπλοῦν καὶ αὐθις ἀκήρατον, καὶ μηδὲν ἔκ τινος διαφορᾶς ἐν ἑαυτῶ σημαῖνον συνθέσεως, ἀλλ' εἶναι δὴ τὴν ἑνωσιν ἀνωτέραν πάθους παντὸς καὶ τῆς γε λύσεως». Παραπέμπει στη θεωρία του Αριστοτέλη περί πραγματικής φιλίας ως αρετής έναντι της απόλαυσης ή της ωφέλειας. Βλ. HN, (1155a3–1159b24) και Β. Μοσκόβης, *Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*. Ι–ΙΙ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993, σ. 397-

ο αποστολέας επισημαίνει πως παραμένουν πάντα ενωμένοι και αχώριστοι μέσα σε αυτό το κοινό κράμα, χωρίς να χρειάζονται την αλληλογραφία προκειμένου να συναντηθούν και να συνομιλήσουν, εξυψώνοντας την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα της σχέσης τους και της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης²³².

(134) Τοῦ λογοθέτου τοῦ γενικοῦ

[Δημιουργία ρωγμῆς στη φιλική σχέση αποστολέα-παραλήπτη λόγω της διάδοσης ψευδῶν ειδήσεων ἀπὸ μέρους τοῦ Μετοχίτη]

Ὅπως ομολογεί ο Χούμνος, ἡ ἀπορία τοῦ οφείλεται κυρίως στο διαρκές αἶσθημα ευχαρίστησης που προξενείται χάρι στα αξιοθαύμαστα φιλοσοφικά και φιλολογικά πονήματα που λαμβάνει ἀπὸ τον αλληλογράφο του, Θεόδωρο Μετοχίτη, ἐνῶ ἡ ἀφωνία του ἀποδίδεται στην ἐρμηνεία και στο πλήθος των ἐπαίνων για τον ἴδιο ἐντὸς του καλαίσθητου βιβλίου που του ἔστειλε ο ἀποδέκτης²³³. Δηλώνει, ὁμως, πως ἀν και ἡ παρούσα ἐπιστολή συντάσσεται με σκοπὸ να ἀνταποδώσει τα ἴσα λεκτικά στον παραλήπτη, ἀναφορικά με τα ἐκτενῆ και ειλικρινῆ ἐγκώμια που ο τελευταῖος του ἐπλεξε, ὡστόσο δυσκολεύεται να ἀρθρώσει λόγο. Πιο ἀναλυτικά, ἰσχυρίζεται πως του συμβαίνει κάτι παραπλήσιο με τα λαμπρά και διαυγῆ πράγματα που ἀφορούν τις αἰσθήσεις που περιγράφει ο Ἀριστοτέλης, τα οποία, λόγω του ὅτι ἐνέχουν μεγάλο ποσοστὸ ὑπερβολῆς στο ἐσωτερικό τους, διαταράσσουν την ἔξη και την ἐνέργεια της αἰσθήσης, με ἀποτέλεσμα να την ἐξαφανίζουν.

Κατόπιν, ὁμως, ὑποστηρίζει πως μένει ἐμβρόντητος μπρος στις δίκαιες λεκτικῆς ὑπερβολῆς και τα ειλικρινῆ ἐγκώμια ἀπὸ πλευρᾶς του ἀποδέκτη, διαιωνίζοντας ἔτσι ἀπὸ τη μία πλευρᾶ τη μεταξύ τους φιλία· ἐν ἀντιθέσει, βέβαια, πλέον παρουσιάζεται να θυσιάζει την ἀλήθεια, ζημιώνοντας ἔτσι τον φιλικὸ δεσμὸ τους, προβάλλοντας σωρεία ἀβάσιμων ψευδῶν ἐναντίον του ἀποστολέα. Μάλιστα, του ἐπισημαίνει πως μόνος του ἔθεσε τον εαυτό του ὑπαίτιο της ἀποστροφῆς και σιωπῆς του αλληλογράφου του, ὑπογραμμίζοντας παράλληλα πως μέσω της διάδοσης ἀπὸ πλευρᾶς του των συκοφαντικῶν ψευδῶν για τον Χούμνο ἀποτυγχάνει ὡς προς τη δικαιοσύνη και την ειλικρίνεια, με ἀποτέλεσμα να στερεῖ συνειδητᾶ, ἐξαιτίας αὐτῶν, ἐκδηλώσεις θαυμασμοῦ, ἐπαίνων και ἐκτίμησης τόσο ὡς προς την ἀξιοπιστία των λόγων του ὅσο και ὡς προς το πρόσωπό του²³⁴.

---

496. Για τη φιλία ὡς μια οργανική σχέση βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σ. 300.

²³² Για τη λειτουργία των βυζαντινῶν ἐπιστολῶν ὡς μέσων ἐξυπηρέτησης του σκοποῦ διατήρησης ἢ ἐνίσχυσης της φιλίας βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σ. 205-206. Ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ἐδὼ γίνεται ὑπέρβαση των νόμων της φιλίας, ἀφοῦ ἡ αλληλογραφία παρουσιάζεται ὡς περιττὴ μπροστᾶ στη μεταξύ τους ἀνώτερη νοητὴ ἐπικοινωνία και διάδραση. Για την ἐνοποιητικὴ λειτουργία της ἐπιστολῆς βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ὁ.π., σ. 309-335.

²³³ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Ἐπ. 134 (157-159, 1-9).

²³⁴ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Ἐπ. 134 (157-159, 23-34): «Τοιγαροῦν αὐτὸς σὺ συατῶ καθάπαξ αἴτιος εἶ τοῦ μὴ τῶν εἰκότων παρ' ἡμῶν τυγχάνειν, καὶ διακίως ἂν ὑπεύθυνος εἴης σαυτῶ, τοιαῦτα δυνάμενος καὶ φθειγγόμενος, οἷα πάντα ἄγγειν τε καὶ συστῆλλειν εἰς ἀφωνίαν παντελῆ. Τί γὰρ ἂν καὶ λέγειν οἰοί τ' εἴημεν ἰκανόν, ἢ πῶς ἂν καὶ λέγειν ὄλως οἰοί τ' εἴημεν, πρὸς τοσοῦτο θαῦμα τῶν σῶν; ἀλλ', εἴπερ ἄρ' ἠβούλου τῶν δικαίων τυγχάνειν, καὶ τυγχάνειν κατὰ δύναμιν ἐπαινοῦντων ἡμῶν καὶ πᾶν ἀποδιδόντων σοι τὸ γινόμενον ὄφλημα, καὶ προσῆκον οὐ σοί γ' αὐτῶ, ἀλλ' αὐτοῖς γ' ἡμῖν, μετὰ ῥαστώνης καὶ σὺν οὐδενὶ δέει τε καὶ δειλία, ἔδει σε μὴ τοιαῦτα γεννᾶν οἷα γεννᾶς, καὶ προφέρειν τῶ βίῳ τοσαύτας ἐν τῶ λέγειν θαύματος ἀφορμὰς, μηδὲ τοιαῦτα περὶ ἡμῶν φθέγγεσθαι».

➤ **ΑΙΤΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ**

(123) Τῷ αὐτῷ (τῷ φιλοσόφῳ Ἰωσήφ)

[Αίτηση δημόσιας ανάγνωσης επιστολής]

Με την παρούσα επιστολή ο Χούμνος, επικαλούμενος την έννοια και τη σπουδαιότητα της φιλίας και κατ' επέκταση της στενής σχέσης που διατηρεί με τον αποδέκτη του, και τοποθετώντας τον τελευταίο στη θέση του ίδιου, ζητά ευθέως και άμεσα να αναγνωσθεί η επιστολή που του αποστέλλει ενώπιον του αυτοκράτορα²³⁵. Προφανώς η επιστολή αυτή αποτελεί δεύτερη και συνάμα συνοδευτική μιας άλλης επιστολής, ενδεχομένως πιο μακροσκελούς και με συγκεκριμένη – ανώτερης πνευματικής ανησυχίας – θεματική, εφόσον προορίζεται για δημόσια ανάγνωση-ακρόαση εντός του αυτοκρατορικού πνευματικού και διανοητικού κύκλου.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΛΑΝΟΥΔΗΣ

---

²³⁵ J. F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Επ. 123 (144, 3-6): «τὴν ἐπιστολὴν λαβὼν, ἦν αἴτησιν αὐτὸς ἔμελλον πρᾶξαι πρᾶξον· τίνα δὴ ταύτην; ἀναγνωσθῆναι δηλονότι καὶ ταῖς ἀκοαῖς ἐνηχηθῆναι τοῦ τὰ πάντα φιλανθρώπως καὶ θεοφιλῶς κρατοῦντος ἡμῶν». Για τη διατήρηση των δεσμών φιλίας και των σχετικών με αυτήν υποχρεώσεων σε διάφορους τομείς του βίου, όπως αυτόν της προστασίας, όπου ο αλληλογράφος, ως ανώτερος και με επιρροή, λειτουργεί ως μεσάζοντας βλ. A. Riehle, *Funktionen der byzantinischen Epistolographie*, ό.π., σ. 302-304.

Μεταξύ των σπουδαιότερων διανοουμένων της βυζαντινής πνευματικής αναγέννησης του ύστερου 13^{ου} αιώνα κατατάσσεται και ο Μάξιμος Πλανούδης. Η άριστη γνώση της λατινικής γλώσσας, η ανώτερη παιδεία, η πολύπλευρη και εξειδικευμένη μόρφωση που είχε λάβει, συνέβαλλαν στην ένταξή του στα κρατικά λειτουργήματα, σταδιοδρομώντας αρχικά ως γραφέας και αντιγραφέας χειρογράφων, και μετέπειτα ως κρατικός υπάλληλος, με τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο να του εμπιστεύεται το αξίωμα του πρεσβευτή σε ιδιαίτερα κρίσιμες αποστολές της εξωτερικής πολιτικής²³⁶. Μέσα από τις 122 επιστολές του προς 38 αποδέκτες που έχουν διασωθεί, προβάλλεται ο σημαίνων ρόλος που διαδραμάτισε ως διδάσκαλος της τριττύος²³⁷, δράση που επιβεβαιώνεται κάλλιστα τόσο από τα γραμματικά, ρητορικά και ποιητικά ζητήματα που θίγονται, όσο και από το πλήθος των πνευματικών, φιλοσοφικών, θεολογικών, πολιτικών και επιστημονικών διανοημάτων και απόψεων που διακρίνουν το εσωτερικό περιεχόμενό τους, προσφέροντας συγχρόνως μια πλήρη εικόνα της λογιωσύνης που χαρακτήριζε την ύστερη βυζαντινή εποχή²³⁸. Μολονότι βασικός σκοπός της αλληλογραφίας του θεωρητικά ήταν η εξυπηρέτηση επικοινωνιακών λειτουργιών, ωστόσο βαθιά πεποίθηση του Πλανούδη ήταν επίσης πως η λειτουργία των επιστολών δεν εξαντλούνταν μονάχα στον πρακτικό σκοπό της μεταφοράς ενός μηνύματος· συγχρόνως τις εκλάμβανε ως κορυφαία πνευματικά-λογοτεχνικά προϊόντα, επιβεβαιώνοντας έτσι και την πρόθεση και προοπτική για τη δημοσιοποίηση και έκδοσή τους²³⁹, φιλοδοξία που διέπνεε το έργο πλείστων βυζαντινών επιστολογράφων.

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ – ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ

---

²³⁶ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 58.

²³⁷ Βλ. P. L. Leone, *Maximi Monachi Planudis epistulae*, A. M. Hakkert, 2001, Επ. 39 (71-72), 42 (74-75), 23 (50, 6-11): «ἄν' οὖν μὴ ἐφ' ἡμᾶς ἐλπίζων ὁ φίλτατος ἡμῖν εἴρηται τῆς ἐν τοῖς μαθήμασιν ἐπιδόσεως, αὐτὸς μὲν τὰ νῦν παρ' ἕτερον φοιτάτω· ἐγὼ δὲ καὶ εἰσέπειτα φροντιῶ περὶ τούτου· κἂν ὁ θεὸς ἐθέλῃ καὶ καιροῦ λάβωμαι, οὐκ ἂν ἀμελῆς γενοίμην τῷ νέῳ διδάσκαλος, καὶ πάντως ἐλπίζω γενήσεσθαι». Στο εξής η αναφορά στη συλλογή επιστολών του Πλανούδη θα ακολουθεῖ τη μορφή: Leone, *Planudis epistulae*. Βλ. επίσης C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, ό.π., σ. 71.

²³⁸ Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., σ. 23-24.

²³⁹ Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., σσ. 37, 39.

➤ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ / «ΘΕΑΤΡΟΝ»]

(23) Τῷ λογοθέτῃ τοῦ δρόμου τῷ Γλυκεῖ

[Απόρριψη αποδοχῆς νεαροῦ μαθητῆ]

Ἡ ἐπιστολή ἀπευθύνεται στο Λογοθέτη τοῦ Δρόμου, Ἰωάννη Γλυκύ, δάσκαλο καὶ φίλο τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά²⁴⁰. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ το περιεχόμενον, ὁ Πλανούδης φαίνεται πὼς δε δέχεται ἓναν νεαρό, τὸν ὁποῖο τὸν συστήνει ὁ Ἰωάννης, ὡς μαθητῆ τοῦ, δεδομένου ὅτι ὁ δείκτης τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ διδασκάλου γιὰ τὸν ἐν δυνάμει μαθητῆ τοῦ καὶ τὶς σχετικὲς μαθησιακὲς ἐπιδόσεις τοῦ φαίνεται πὼς ἦταν πολὺ υψηλός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐλεύθερος χρόνος τοῦ πολὺ περιορισμένος²⁴¹. Ὡστόσο, ἐκφράζοντας τὴν προσδοκία νὰ μαθητεύσει πλησίον τοῦ στο μέλλον²⁴², ἀφ’ οὗτο ὁ νεαρός ἀναμένεται νὰ ἔχει ολοκληρώσει τὴν προπαρασκευαστικὴ τοῦ παιδείας ὑπὸ τὴν ἐποπτεία κάποιου ἄλλου διδασκάλου, ὁ ἀποστολέας-διδάσκαλος δὲν φαίνεται νὰ παραιτεῖται ἐξολοκλήρου ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἐν δυνάμει μαθητῆ τοῦ²⁴³.

(33) Τῷ Βρυεννίῳ

[Αἴτηση ἀποστολῆς χειρογράφου]

Ἡ παρούσα ἐπιστολή ἀπευθύνεται στὸν Μανουήλ Βρυέννιο²⁴⁴, πού υπῆρξε δάσκαλος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη καὶ φίλος τοῦ ἀποστολέα. Σὲ ἓναν μακρὺ λόγο, ὁ ἐπιστολογράφος ἐπιδοκιμάζει τὸν ἀλληλογράφο τοῦ γιὰ τὶς γνώσεις καὶ τὴν οἰζύτητα τοῦ νοῦ τοῦ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλον πού φιλοσοφεῖ καὶ καταπιάνεται μὲ ἐπιμονή καὶ ἀφοσίωση μὲ τὸν πλούτο τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὑπονοώντας ἔμμεσα τὴν τριβὴ τοῦ μὲ τὴν ἀστρονομία. Πέρα, ὁμῶς, ἀπὸ τὸν ἔπαινο καὶ τὴν ἐκφραση προσωπικῶν ἀπόψεων τοῦ ἀποστολέα ὡς πρὸς τὸν θησαυρὸ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἡ ἐπιστολή αὐτὴ ἀποσκοπεῖ ἐπίσης στὴ διατύπωση ἐνὸς αἰτήματος. Πιο

²⁴⁰ Τυπικὰ ἡ ἐπιστολή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ ἀσφάλεια πρὶν τὸ 1315, ὅποτε ὁ Ἰωάννης ΙΓ΄, ὁ ἐπονομαζόμενος Γλυκὺς, χειροτονήθηκε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὡστόσο, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἰσχύει ἡ ὑπόθεση τοῦ Κωνσταντινίδου ὅτι ἐνδεχομένως εἶναι ἀσφαλέστερο νὰ τοποθετηθεῖ χρονολογικὰ πρὸς τὸν ὕστερο βίον τοῦ Ἰωάννη, καθὼς τότε ἀναμένεται ἀφενὸς νὰ εἶχε αὐξήσει σημαντικὰ τὸν πῆχη ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐπιλογή τοῦ μαθητικῆ τοῦ δυναμικοῦ καὶ ἀφετέρου νὰ εἶχε ἀποφασίσει νὰ περιορίσει τὸ χρόνο πού ἀφιέρωνε στὸ λειτούργημα τοῦ δασκάλου. Βλ. διεξοδικότερα Ἡ. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ*, ὁ.π., σ. 67-68.

²⁴¹ Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 23 (50, 6-8): «ἀλλ’ ὁ καιρὸς συγχωρεῖν τό γε νῦν ἔχον οὐ βούλεται. ἴν’ οὖν μὴ ἐφ’ ἡμᾶς ἐλπίζον ὁ φίλτατος ἡμῖν εἴρηται τῆς ἐν τοῖς μαθήμασιν ἐπιδόσεως, αὐτὸς μὲν τὰ νῦν παρ’ ἕτερον φοιτάτω».

²⁴² Γιὰ τὴ σχολή τοῦ Πλανούδου, τὴν ομῆγυρη τῶν μαθητῶν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιγραφικὴ τοῦ δράση βλ. ὑποσημ. 131 στὸ Ἡ. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ*, ὁ.π., σ. 67.

²⁴³ Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 23 (50, 8-11): «ἐγὼ δὲ καὶ εἰσέπειτα φροντιῶ περὶ τούτου· κἂν ὁ θεὸς ἐθέλη καὶ καιροῦ λάβωμαι, οὐκ ἂν ἀμελής γενοίμην τῷ νέῳ διδάσκαλος, καὶ πάντως ἐλπίζω γενήσεσθαι».

²⁴⁴ Βλ. *PLP* 3260.

συγκεκριμένα, ο Πλανούδης ζητά από τον Βρυέννιο να του δανείσει το δικό του χειρόγραφο του Διοφάντου προκειμένου να το χρησιμοποιήσει ως μάρτυρα σύγκρισης με το μοναδικό χειρόγραφο²⁴⁵ που βρισκόταν υπό την κατοχή του, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα τα περαιτέρω φιλολογικά του ενδιαφέροντα.

(39) Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἰωάννῃ

[Παραμέληση των ακαδημαϊκών υποχρεώσεων του μαθητή]

Στην επιστολή αυτή ο Πλανούδης απευθύνεται στον μαθητή του, Ιωάννη Δούκα Ζαρίδη²⁴⁶, με σκοπό να εκφράσει την απορία του αναφορικά με την αιτία της κωλυσιεργίας της επιστροφής του από τη γενέτειρά του στην Κωνσταντινούπολη²⁴⁷, εκφράζοντας συγχρόνως το μέγεθος της λύπης που αισθάνεται λόγω της απουσίας του. Στη συνέχεια, του υπενθυμίζει την υπόσχεσή του προς τον διδάσκαλό του²⁴⁸, ενώ μετέπειτα του δηλώνει την απαρέγκλιτη αναπλήρωση, με την επιστροφή του, όλων των μαθημάτων που μεσολάβησαν στο διάστημα αυτό, επισημαίνοντας πως η παντελής διακοπή των σπουδών του θα οδηγούσε σε αναπόφευκτο όλεθρο²⁴⁹. Μάλιστα, όπως εύστοχα συμπεραίνει ο Η. Ταξίδης, ο Ιωάννης Ζαρίδης πρέπει να υπήρξε ο πρώτος από την ομάδα των μαθητών του Πλανούδη που διέκοψε τη μαθητεία του πλησίον του διδασκάλου με σκοπό να μεταβεί στη Μικρά Ασία για προσωπικές υποθέσεις, μεταξύ των οποίων η ανάληψη της διαχείρισης των οικογενειακών αγαθών και ο γάμος, ενώ με την επάνοδό του στην Κωνσταντινούπολη καταπατήστηκε με τη διοίκηση της πόλης του Μελενίκου²⁵⁰.

(42) Τῷ Ζαρίδῃ κυρῷ Ἰωάννῃ

²⁴⁵ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 33 (66, 1-11): «Εἴ τί σοι παλαιᾶς φιλίας ἐμπύρευμα, εἴ τι περὶ σοῦ γενναῖον οἶεσθαι δίδως ἡμῖν καὶ μᾶλλον ἀνέχη ἔχων ὁ πρὸς ἀρίστων ἀνδρῶν ἐστίν, ἢ παλλὰ μὲν ἔχων, μηδενὸς δὲ τούτων καὶ τοῖς ἐπιτηδεῖοις μεταδιδούς, νῦν ἐν καιρῷ τὴν περὶ τούτων ἀπάντων σοὶ ψῆφον ἐξολισεῖς καὶ τὴν ὑμετέραν Διοφάντου βιβλίον (ἀντιβαλεῖν ἐξ αὐτῆς γὰρ βουλόμεθα τὴν ἡμετέραν) ἐφ' ἡμερῶν ὅσων δὴ σοὶ βουλομένῳ τυγχάνει προθεσμία πέμψεις ἡμῖν». Ὅσον αφορά τα φιλολογικά-εκδοτικά ενδιαφέροντα, αλλά και την ανασκόπηση των *Ἀριθμητικῶν*, συνοδευμένης με τον σχολιασμό των πρώτων δύο εκ των δεκατριῶν βιβλίων της μαθηματικής διατριβής του Ἑλληνα μαθηματικού Διοφάντου Αλεξανδρέα από τον ίδιο τον Πανούδη γύρω στα 1293, καθώς και τη σύνταξη σχετικού υπομνήματος βλ. υποσημ. 129 στο Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 66, αλλά και F. Acerbi, *Byzantine Recensions of Greek Mathematical and Astronomical Texts: A Survey*, ὁ.π., σ. 173.

²⁴⁶ *PLP* 6462.

²⁴⁷ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 39 (71-72, 25-1): «ἐγὼ δ' ἐμαυτοῦ μεῖζόν τι θαυμάσας ἔχω – οἷς ἐξὸν ἐπέχειν σε τῆς ἀποδημίας, τοῖς ἐπὶ ταύτην καλοῦσιν ὑφήκα. σὺ δ' οὐ μόνον με λόγοις ἀπατᾶν καὶ μηδὲν τέλος ἔχουσας ἐλπίσιν ἐμελλες σαίνειν, ἀλλ' ἤδη καὶ γράμμασι, καὶ γράφων τὴν ταχίστην ἐπαναστρέφειν οὐδὲ βραδέως τουτὶ δρᾶς».

²⁴⁸ Το σώμα των επιστολῶν του αποτελούν την κύρια πηγή από την οποία συνάγεται το συμπέρασμα πως ο Πλανούδης, εκτός από αντιγραφεὴς χειρογράφων, υπήρξε και δάσκαλος, όπου χαρτογραφείται και η διδακτική του δράση, η οποία υπερβαίνει τα ὅρια ενός λόγιου μοναχού, προσιδιάζοντας περισσότερο σε ἕναν θεσμό που εξυπηρετεῖ πρακτικές-πνευματικές ανάγκες κοσμικής υφῆς. Αναλυτικότερα βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 23-26.

²⁴⁹ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 39 (72, 9-11): «λήγομαι δὲ καὶ ὑπὲρ ἀμφοῖν παρὰ σοῦ δίκας ποτέ, ὅταν ἐπανελθόντα, ἅ σε τῶν μαθημάτων ἀποδημοῦντα διέφυγεν, ἐπιμελῶς εὖ μάλα διδάσκω».

²⁵⁰ Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολῶν του*, ὁ.π., σσ. 26, 71-72.

[Παραμέληση των ακαδημαϊκών υποχρεώσεων του μαθητή]

Με την παρούσα επιστολή διατυπώνεται ξανά εγγράφως η δυσαρέσκεια και η απογοήτευση του Πλανούδη προς τον μαθητή του Ιωάννη καθώς, όπως υπογραμμίζεται, παρατείνουντας την απουσία του από τις σπουδές του αδικεί, πέρα από τον διδάσκαλό του, και τον ίδιο του τον εαυτό, αφού επιλέγει να ζημιώνει τον εαυτό του απέχοντας επί μακρόν από τις κεκτημένες γνώσεις του²⁵¹. Υπογραμμίζει, μάλιστα, την προσδοκία του αναφορικά με την πρόοδο των μαθητών του, καθότι, όπως ισχυρίζεται, είναι ο γεννήτορας αυτών των παιδιών «κατά λόγους», ζητώντας του να αναζωπυρώσει την ζέση του για τις σπουδές²⁵². Τέλος, λίγο παρακάτω, επιστρατεύοντας την «εκφραστική πατρικότητά» του, θα υποδείξει στον Ιωάννη, συγκρίνοντας τη σοφία του με αυτή του Μ. Αλεξάνδρου αλλά και τη συνετή υπακοή του προς τον διδάσκαλό του Αριστοτέλη, να υπακούει στον πνευματικό του διδάσκαλο, παροτρύνοντάς τον να γυρίσει πίσω το συντομότερο²⁵³.

(68) Τῇ πρωτοβεστιάριᾳ Ῥαουλαίνῃ

[Απόλεια χειρογράφου]

Πρόκειται για μια απαντητική επιστολή του Πλανούδη προς την πρωτοβεστιάρι Θεοδώρα Ραούλαινα Παλαιολογίνα Κομνηνή Καντακουζηνή²⁵⁴, μιας διακεκριμένης γυναικείας μορφής μεταξύ των διανοουμένων της παλαιολόγιας περιόδου, σχετικά με την παράκληση-αίτημά της προς εκείνον να προβεί στις απαραίτητες διορθώσεις του αντιγράφου περί *Αρμονικής* που βρισκόταν στην κατοχή της. Αξίζει, βέβαια, στο σημείο αυτό να σημειωθεί πως η Θεοδώρα υπήρξε από τις μεμονωμένες περιπτώσεις γυναικών που έλαβαν υψηλή παιδεία, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη διατήρηση και διάσωση του βυζαντινού διανοητικού πλούτου, αφού ανέλαβε τη συλλογή και αντιγραφή βιβλίων κοσμικής σοφίας²⁵⁵.

Πρώτα-πρώτα, ο αποστολέας αναφέρεται στη χάρη των λόγων, τονίζοντας πως όποιος δεν επιτιμά τους φίλους με λόγους-ομιλίες, αυτομάτως ανοίγει τον δρόμο στην «αφωνία» και κατ' επέκταση, στην απουσία που αυτή η αφωνία δηλώνει. Ως προς το αίτημα της πρωτοβεστιάρις σχετικά με τη διόρθωση του αντιγράφου της περί *Αρμονικής* με κριτήριο το δικό του, ο Πλανούδης εξηγεί στη Θεοδώρα ότι δεν

²⁵¹ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 42 (74, 23-30): «ἀλλ' εἰ μὲν ἐμὲ μόνον ἀδικῶν διετέλεις, ἤλγουν μὲν ἐγὼ (πῶς γὰρ οὐκ;) ἄν, σὺ δὲ (τὸ γὰρ κατὰ γνώμην ἐποίεις) οὐδὲν ᾧου πάσχειν ἀνήκεστον. νυνὶ δ' οὕτως ἐκφανέστατα καὶ σεαυτὸν ἀδικεῖς, ὥστ' οὐδ' ἂν αὐτὸς ἔχοις ἀρνήσασθαι καὶ διπλῆ ζημιῶς· τοῦτο μὲν οἷς τὰ κτηθέντα τῶν λόγων ἀπορρεῖ σοὶ καὶ ἀμβλύνεται καθ' ἡμέραν, τοῦτο δὲ καὶ οὐς κτηθήσεσθαι παρήσαν ἐλπίδες προσπολλύς».

²⁵² Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 42 (74-75, 30-3).

²⁵³ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 42 (75, 21-26): «εἰ δ' ὁ μὲν σφόδρα πατήρ ὢν φλοτιμεῖται φαίνεσθαι, ἀλλὰ σέ γε μὴ λανθανέτω, πότερος τῶν πατέρων ἐνάγει πρὸς τὰ βελτίω, κάκεινω πείθεσθαι. οὕτω καὶ Ἀλέξανδρος πρὸς Ἀριστοτέλην ἢ Φίλιππον ἔνευε· σοὶ δ' οὐ μεκρὸς ἔπαινος, εἰ πρὸς Ἀλέξανδρον τείνεις. ἀλλ' ἡμῖν, εἰ μὲν αὐτίκα δὴ μάλα σπεύσας ἐπανακομισθήσῃ, ἑορτὴ τοῦτ' ἔσται». Ἴδιος αποδέκτης και ἴδια θεματικὴ με την επιστολὴ 39, η συγγραφὴ των οποίων μπορεί ενδεχομένως να χρονολογηθεῖ στο ἴδιο περίπου διάστημα, και με βεβαιότητα πριν το 1293. Βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στη μελέτη του corpus των επιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 72.

²⁵⁴ Βλ. *PLP* 10943. Βλ. επίσης D. M. Nicol, *Theodora Raoulaina, Nun and Scholar*, c. 1240-1300, ὁ.π., σ. 63-85.

²⁵⁵ Βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στη μελέτη του corpus των επιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 75.

είναι σε θέση να εκπληρώσει την παράκλησή της²⁵⁶, τονίζοντας όμως παράλληλα το μέγεθος της προθυμίας του, εκθέτοντας και τις αιτίες που δεν καθίσταται εφικτό. Πιο αναλυτικά, την πληροφορεί πως το δικό του επιμελημένο χειρόγραφο το είχε δανείσει στον μοναχό Αρσένιο Αυτωρειανό²⁵⁷ και εκείνος δεν του το έχει επιστρέψει²⁵⁸, εκφράζοντας συγχρόνως τη βαθιά θλίψη του για την εν λόγω απώλεια. Έπειτα, υπογραμμίζεται το γεγονός πως αφότου ο μοναχός αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη προς ένα μοναστήρι της Μικράς Ασίας, ο ίδιος μετέβη στη Μονή Περιβλέπτου και μαζί με άλλους μοναχούς της μονής εισήλθαν στο κελί του προς αναζήτηση του απολεσθέντος βιβλίου. Αλλά ατυχώς, ενώ κάποια άλλα βιβλία ήταν διάσπαρτα στον χώρο του κελιού, το βιβλίο του Πλανούδη δε βρέθηκε²⁵⁹. Στη συνέχεια, ο αποστολέας επισημαίνει τη σπουδαιότητα ανεύρεσης του μεγάλης αξίας βιβλίου, καθώς επρόκειτο για ένα συλλεκτικό τόμο²⁶⁰.

Ο Πλανούδης δεν παραλείπει να εκφράσει και την επιθυμία του για την πολυμέρεια της μάθησης και τους επιστημονικούς «λόγους» του *quadriunium*, καθώς και την ικανοποίηση που λαμβάνουν εκείνοι που την επιφορτίζονται, καταδεικνύοντας το ένθερμο ενδιαφέρον του όσον αφορά τα σύγχρονα επιτεύγματα της μάθησης²⁶¹. Συν τοις άλλοις, εκφράζει παράλληλα τη φιλοδοξία για την ανάληψη της κατάλληλης διδασκαλίας των διαφόρων αντικειμένων στο μέλλον, υπό την προϋπόθεση οι μελλοντικές γενιές να μην εκδηλώσουν αδιαφορία ως προς αυτά· αυτές θα είναι υπόχρεες για τη φιλόπονη τριβή των συγχρόνων του Πλανούδη που, όπως εύστοχα ισχυρίζεται, δεν άφησαν ανεκμετάλλευτο το χρόνο τους, ανακηρύσσοντας συγχρόνως με αυτόν τον τρόπο και την ίδια προστάτιδα των τεχνών και των γραμμάτων²⁶².

(86) Γῶ αὐτῶ (τῶ Μελχισεδέκ)

[Φιλολογική έκδοση και μνεΐα στη μεσολάβηση του αποδέκτη για την αποστολή περγαμηνών που είχε αιτηθεί ο Πλανούδης]

²⁵⁶ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 68 (103, 10-16): «Πλὴν περὶ μὲν τούτων ἱκανὰ ταῦτα καὶ ἴσως τῶν μακροτέρων οὐ χεῖρω· ὅτι δ' ἐχρῆν τὴν ἀρμονικὴν ἡμᾶς διορθοῦν καὶ ὃ τι περ ἐνέδει ἀναπληροῦν, ἐχρῆν, φημί καὶ αὐτὸς, καὶ προθυμίας οὐδὲν ὅτι μὴ παρήν· ἢ γε μὴν ἡμετέρα βίβλος ἀπὴν, πρὸς ἣν ἔδει βλέποντα τὴν ὑμετέραν εὐχερῶς διορθοῦν, ἐκείνη μὲν γὰρ διώρθωταί μοι, καὶ καλῶς, ὡς ἑμαυτὸν ἔχω πείθειν».

²⁵⁷ *PLP* 1693.

²⁵⁸ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 68 (103, 20-22): «παρεκινδύνευσε ταῖς τοῦ Αὐτωρειανοῦ χρησαμένου ταύτην παρ' ἡμῶν (ὡς μὴ ὄφελεν), καὶ ἤδη γε πρὸς τῶ τὴν αὐτῆς ἀπόληψιν ἀπογινώσκειν ἐσμέν». Για την προσπάθεια ανεύρεσης του πονήματος του Πλανούδη και επαναφοράς στον γεννήτορά του βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 64 (94-95). Για τη διακίνηση κωδίκων μέσω επιστολών που αποστέλλονται στη Θεοδώρα Ραούλαινα, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ὁ.π., σ. 76.

²⁵⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 68 (103, 23-27): «ἐγὼ μὲν γὰρ εἰς τὴν αὐτοῦ καταγωγὴν ἅμα περιβλεπτηνοῖς εἰσῆλθον μονάζουσι, καὶ δὴ μετρίας τινὰς εὕρομεν ἐν αὐτῇ βίβλους ἕξ ἢ καὶ μικρῶ πλείους· τὴν δ' ἐμὴν οὐκ ἦν ἰδεῖν οὐδαμοῦ, εἴτε ταύτην ἠνίκ' ἐξῆει λαβόντος, εἴτε καταλιπόντος μὲν, ἑτέρου δέ τινος ὑφελομένου τῶν τῆς μονῆς».

²⁶⁰ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 68 (104, 8-10): «οὐκ ἀνεπίφθονον γὰρ, εἰ τοιαύτης ἀμελήσαιμεν βίβλου, μικροῦ πάντας ὅσους ἂν περὶ μουσικῆς συντεταχότας εὔροι τις συνειληφύας εἰς ἓν».

²⁶¹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 68 (104, 25-27): «χαίρω τοίνυν ἐπεὶ περ ἦκει καιρὸς, ὡς ἔστι συνιέναι τῶν γιγνομένων, εὖ τοῖς μαθήμασιν γενέσθαι· εὖ λέγω γενέσθαι, εἰ μὴ μέλλοι καταφρονήσεσθαι εἰς τέλος μηδ' ἀτιμώσεσθαι».

²⁶² Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 68 (105, 8-12).

Σημαντικό στοιχείο χρονολόγησης για την παρούσα επιστολή το χειμώνα του 1294²⁶³, αποτελεί η αναφορά στην αποστολή του πατριάρχη Αλεξανδρείας Αθανασίου²⁶⁴ προς τη Μικρά Αρμενία έπειτα από εντολή του αυτοκράτορα. Η εν λόγω αποστολή δε στέφθηκε με επιτυχία λόγω της απρόσμενης επίθεσης πειρατών στα μέλη της πρεσβείας, με αποτέλεσμα την αναστολή του ταξιδιού²⁶⁵. Ο Πλανούδης, αρχικά, στον μακροσκελή λυρικό πρόλόγο του εκφράζει τη θλίψη του για τη σφοδρότητα του τρέχοντος χειμώνα, καθώς επίσης για το κρυολόγημα που τον καταπονεί τους τελευταίους έξι μήνες²⁶⁶. Κατόπιν, επιδοκιμάζοντας την Ιωνία, γενέτειρα του αλληλογράφου του, Μελχισεδέκ, δηλώνει πως αναμένει επίσκεψή του, ενώ αναφέρει ότι οργανώνει και το δικό του ταξίδι μόλις ανακάμψει²⁶⁷. Έπειτα, παραπέμπει σε ένα «γεωγραφικόν πινάκιον», δηλαδή έναν χάρτη της περιοχής της μητροπόλεως της Θεσσαλίας, που βρισκόταν υπό την κατοχή του, επισημαίνοντας πως θα ήταν ανορθόδοξος ο συσχετισμός του με την έκδοση του Πτολεμαίου που διεκπεραίωσε ο ίδιος, προβάλλοντας ως επιχείρημα την ανωτερότητα της ποιότητάς της²⁶⁸, αλλά και το έντονο ενδιαφέρον του Πλανούδη πέρα από την αρμονική και για τη γεωγραφία. Γίνεται ακόμη λόγος και σε έναν μοναχό, ονόματι Ησαΐα, τον οποίο είχε συστήσει στον Πλανούδη δι' επιστολής ο παραλήπτης και όπως αναφέρεται, τον συνάντησε ο αποστολέας αργότερα στην βυζαντινή πρωτεύουσα. Στο τέλος, ο Πλανούδης δεν παραλείπει εκ νέου να μνημονεύσει την περγαμηνή που είχε ζητήσει από τον Αλέξιο Δούκα Φιλανθρωπινό, αποκαλύπτοντας έτσι πως μετά από μία ακολουθία αποτυχημένων προσπαθειών, περιήλθαν στην κυριότητα του Πλανούδη χάρη στην προθυμία του αλληλογράφου του να τις αποστείλει με επιμέλεια και ασφάλεια²⁶⁹.

²⁶³ Η παρούσα επιστολή τοποθετείται χρονικά από την πλειονότητα των μελετητών το χειμώνα του 1293-1294, κι από ορισμένους εσφαλμένα το 1295. Η ορθότητα της χρονολόγησης αυτής, και δη κατά τον χειμώνα του 1294, επιβεβαιώνεται και από το περιεχόμενο των υπ' αριθμόν επιστολών 71 και 73, στις οποίες ο Πλανούδης επισημαίνει τη σφοδρότητα του χειμώνα, καθώς αναφέρεται και σε κάποιο κρυολόγημα το οποίο τον καταπονούσε για σχεδόν μισό χρόνο. Βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., σ. 47-48.

²⁶⁴ *PLP* 415. Για την αποστολή του πατριάρχη Αλεξανδρείας, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., σ. 48.

²⁶⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 86 (133, 2-7).

²⁶⁶ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 86 (131, 8-10): «ἐκεῖνος (ὁ ἄνεμος) καὶ τῷ ὕδατι τῆς παρὰ φύσιν κρυσταλλώσεως αἴτιος, ἐκεῖνος κάμοι πολλάς ἐνέπνευσε συμφοράς» και Επ. 86 (131, 22-24): «ἦδη δὲ μοι καὶ τῶν μυκτῆρων ἄτερος περὶ που μῆνας ἕξ οὐ κατὰ φύσιν τὸ μυζῶδες κατάγει».

²⁶⁷ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 86 (132, 19-25): «ἀλλὰ καὶ τὴν Ἰωνίαν δι' ὑμᾶς ἐπαινώ. δοκεῖ μοι δὴ χρῆναι περιμένειν ἢ τὴν ὑμετέραν δεῦρο ἐπιδημίαν (ὅπερ αὐτὸς ποιήσας ἄριστα πεπονηκῶς ἔση, καὶ κατὰ γνώμην ἐμὴν καὶ εὐχὴν), ἢ, εἰ μὴ τοῦτ' ἐξείη, τὴν ἐμὴν ὡς ὑμᾶς ἄφιζιν (αὕτη δ' ἂν εἴη μετὰ τὰς ἐν ἔαρι φαρμακείας) καὶ τηνικαῦτα σκέψασθαι σὺν ἀλλήλοις, ὃ τι τε ποιητέον καὶ ὀποτέρωσε χωρητέον».

²⁶⁸ Η επιστολή 86 θεωρείται πως προηγείται της υπ' αριθμόν 119, εντός της οποίας γίνεται καταφανής η επιθυμία του Πλανούδη να καταπιαστεί με την αντιγραφή των πονημάτων του Πτολεμαίου, βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 119 (204, 1-2): «ἠδύξάμην τὰς Πτολεμαίου μοι βίβλους γενέσθαι ἢ τοῦδε μεριστῆς εἶναι τοῦ κατορθώματος». Διεξοδικότερα, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., σ. 48.

²⁶⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 86 (133, 17-23): «Ἄ δ' ὁ καλὸς κάγαθος Δούκας περὶ τινῶν προβατείων ἐπέστειλέ μοι δερμάτων, ἅπερ αὐτὸς οὐκ ἐμοὶ μᾶλλον ἢ τοῖς πειραταῖς πέπομφας, καὶ ὅσα πρὸς ἐκεῖνον ὑπὲρ τούτων ἀπολελόγημαι, εἰ γέ σοι μὴ ἐν παρέργῳ τὰ ἡμέτερα κείται, ἐκ τῶν ὡς ἐκεῖνον γραμμάτων ἔξεστι πάντα μαθεῖν. πρὸς ὑμᾶς γὰρ γράφειν εἶχον οὐδέν· οὐδὲν γὰρ οὐδ' ὑμεῖς τούτου χάριν ἐγράψατε, οἷς ἐκάστοτε μετάνοιαν ἐμπόμεν καὶ αὐθις πέμπομεν».

(119) Τῷ αὐτῷ (τῷ Φιλανθρωπῶν)

[Αίτηση του Πλανούδη να γίνει ο προσωπικός βιογράφος των στρατιωτικών επιτυχιών του Φιλανθρωπῶν, αντιγραφικό έργο και δημοσίευση μέρους της μεταξύ τους αλληλογραφίας]

Εξυμνώντας την άλωση του φρουρίου της Μιλήτου, δηλαδή του Διδύμειου («ἄ Δύο Βουνοὶ τοῦνομα») ἀπὸ τον Φιλανθρωπῶν²⁷⁰, ο Πλανούδης τον δοξάζει και τον επαινεί που ἀπέδειξε την ἀνδρεία και τόλμη του κράτους των Ρωμαίων ἐναντι της δειλίας των βαρβάρων και κατέλαβε το οχυρὸ πραγματοποιώντας μία και μόνο ἀπόβαση στο νησί²⁷¹. ο ἴδιος ο Πλανούδης φαίνεται πως ἀναμφίβολα διάκειται ἰδιαίτερος ἐπιθετικά ἐναντίον των ἐχθρῶν. Μάλιστα, παρομοιάζοντας τον Φιλανθρωπῶν με τον μυθικὸ ἥρωα Περσέα και τα κατορθώματά του, ο Πλανούδης πλέκει το εγκώμιο στον αλληλογράφο του, παρουσιάζοντάς τον ως τον κυρίαρχο και λυτρωτὴ της ευρύτερης περιοχῆς, ἐνὼ προβάλλονται κατὰ κόρον η γενναιότητα, η ἀριστεία και οι πολὺπλευρες ἀρετές του στρατηγού. Αξίζει να σημειωθεῖ πως, λόγω του εγκωμιαστικῆς της χαρακτήρα, στην ἐπιστολή ἀφθονοῦν οι ἀναφορές σε ἱστορικά και μυθολογικά στοιχεία και πρόσωπα (π.χ. Φρύνιχος και Δαρείος, Παλαμήδης και Ὀδυσσεύς) της ἀρχαιοελληνικῆς παράδοσης και οι παραλληλισμοὶ τους με τα σύγχρονα γεγονότα²⁷².

Ἐπειτα, ο ἀποστολέας κάνει λόγο για την ἐπιθυμία του να καταγράψει βήμα-βήμα τα πολεμικά σχέδια του στρατηγού και την ἐμπρακτὴ υλοποίησή τους, ἀναδεικνύοντάς τα ως στρατιωτικά κατορθώματα· ἐπίσης και για την πρόθεσή του να ἀντιγράψει το πλήρες ἔργο του Πτολεμαίου²⁷³, μνημονεύοντας την ἐκ νέου ἀνακάλυψη της *Γεωγραφίας* του ὕστερα ἀπὸ την παρεμβολή μεγάλου διαστήματος που εἶχε λησμονηθεῖ²⁷⁴. Κλείνοντας, διατυπώνει την προσδοκία για τη δημοσίευση μέρους της μεταξύ τους αλληλογραφίας, με τις ἐπιστολές που κατὰ την κρίση του ἀποστολέα εἶναι πιο ἀξιόλογες ως προς τη φιλολογικὴ τους ἀξία, ἐγχείρημα που πραγματώνει και ἐμπρακτα με την παρούσα ἐπιστολή²⁷⁵.

²⁷⁰ PLP 29751.

²⁷¹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 119 (198, 19-23).

²⁷² Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των ἐπιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 113-114.

²⁷³ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 119 (203-204, 27-2): «ἐν τοῦτό με κνίξει μόνον, ὅτι σοι μὴ συνίστωρ ἐγένονμν τοῦ κλέμματος, μηδὲ μετέσχον σοι τῆς ἐπιβουλῆς, οὕτως ἐραστῆς τοῦ στρατηγήματος τοῦδε γίνομαι, ὥστε οὐκ ἂν μᾶλλον ἠδύζαμην τὰς Πτολεμαίου μοι βίβλους γενέσθαι ἢ τοῦδε μεριστῆς εἶναι τοῦ κατορθώματος». Για το ἔργο του Πλανούδη σχετικὰ με τον Πτολεμαῖο, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των ἐπιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 114, ὑποσημ. 390.

²⁷⁴ Λόγω της καταστροφῆς των βιβλιοθηκῶν με τη λατινικὴ κατάκτηση, πλῆθος ἀρχαίων κειμένων που ἦταν γνωστά την ἐποχὴ ἐκείνη χάθηκαν ἐντελῶς ἢ ἦταν δυσεῦρετα, με ἀποτέλεσμα να ἐρθουν στην ἐπιφάνεια συγγραφεῖς για τους οποίους η φιλολογικὴ παράδοση δεν εἶχε ἀσχοληθεῖ. Ἐνα τέτοιο παράδειγμα ἀποτελεῖ αὐτὸ του Μάξιμου Πλανούδη, ο οποίος ἐπανέφερε στο προσκήνιο τη *Γεωγραφία* του Πτολεμαίου. Μάλιστα, με τις ολοκληρωμένες κριτικές ἐκδόσεις των ἔργων στις οποίες προέβησαν, δίδεται η δυνατότητα συγκρότησης μίας ολοκληρωμένης εικόνας του πνευματικῆς περιβάλλοντος τόσο της ἐποχῆς που προηγήθηκε αὐτῶν, ὅσο και της σύγχρονῆς τους. Βλ. I. Ševčenko, *Τα γράμματα και οι τέχνες την ἐποχὴ των Παλαιολόγων*, στο: C. Mango (ἐπιμ.), *Ἱστορία του Βυζαντίου*, ὁ.π., σ. 383.

²⁷⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 119 (205, 5-10): «Μενοῦσιν αἱ ἐπιστολαὶ (τοῦτο γὰρ εἶδον) τὰς σὰς ἀρετὰς πανταχοῦ τῶν Ἑλλήνων κηρύττουσαι. νῦν μὲν γὰρ παρ' ἐμοὶ καὶ σοὶ μόνους ἀνέκδοτοι μένουσιν· ἡνίκα δ' ἂν ἄμφω βέλτιον κρίνωμεν καὶ δὴ καὶ τσαῦται, ὅσας ἐγὼ βούλομαι, γένωνται, πολλὰ δηλονότι τῶν σῶν κατορθωμάτων ὑμνήσασαι, τότε καὶ τοῖς ἔξω (πολλοὶ δ' εἰσὶν οἱ αἰτοῦντες) ἐκδώσομεν».

(48) Τῷ Φιλανθρωπῶ²⁷⁶

[Αποφυγή κατηγορίας λησμόνησης του φίλου και λειτουργία των επιστολών]

Η επιστολή απευθύνεται στον παραλήπτη του μεγαλύτερου μέρους της αλληλογραφίας του Μάξιμου Πλανούδη, που δεν είναι άλλος από τον Αλέξιο Δούκα Φιλανθρωπῶ, πικέρνη και ηγεμόνα στη Μικρά Ασία κατά το 1293-1295.²⁷⁷ Αναφερόμενος για ακόμη μια φορά στην πρακτική της αλληλογραφίας και της οικείας εικόνας του φίλου, εκφράζει τις απόψεις του γράφοντας ότι «είναι ανιαρό να μην μπορείς να στείλεις γράμματα, αλλά το να μην δέχεσαι είναι πολύ πιο ανιαρό»²⁷⁸. Επιπλέον, υπογραμμίζονται οι ποικίλες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν ως προς τη διακίνηση των επιστολών προκειμένου αφενός να προλάβει ενδεχόμενη διατύπωση κατηγορίας από μέρος του αλληλογράφου του και αφετέρου να δικαιολογήσει την καθυστερημένη παράδοση των δικών του επιστολών προς τον αποδέκτη, αποδίδοντάς την στην αποτυχία παράδοσης στον γραμματοκομμιστή²⁷⁹. Επισημαίνει μάλιστα τη δυνατότητα που προσφέρεται στον παραλήπτη διαμέσου της επιστολής να δει το προσφιές πρόσωπο του αποστολέα, υπερβαίνοντας τις δυσκολίες που προξενεί η απόσταση και η αδυναμία αυτοπρόσωπης μετάβασής του στον τόπο του αποδέκτη²⁸⁰. Ειδικότερα, αναφέρει πως δεν είχε καταφέρει να βρει τρόπο να στείλει μια επιστολή, με αποτέλεσμα, διατηρώντας την στο αρχείο του μεταξύ άλλων για αρκετό καιρό, αυτή να έχει χάσει κάθε ίχνος επικαιρότητας. Εξηγεί, ωστόσο, πως για να μη δημιουργηθεί στον παραλήπτη η εσφαλμένη εντύπωση πως τον λησμόνησε, μόλις βρήκε έμπιστο άτομο, του έστειλε μαζί με την πιο πρόσφατα συντεθειμένη επιστολή και την παλαιότερη²⁸¹.

(85) Τῷ Μελχισεδέκ

[Επικοινωνιακή λειτουργία της επιστολής-αποφυγή μομφής για ακύρωση της επίσκεψης του Πλανούδη στον παραλήπτη και παράκληση συγχώρεσης κάποιου τρίτου]

Στην επιστολή αυτή ο Πλανούδης εκθέτει έναν σύντομο ορισμό του όρου «φιλοσοφείν», ως μια διαδικασία κατά την οποία αποτρέπεται οποιοδήποτε ψυχικό πάθος, ενώ έπειτα προαναγγέλλει το μήκος της έμψυχης αυτής επιστολής, στην οποία διηγείται όσα μεσολάβησαν. Αρχικά, λοιπόν, το συσχετίζει με το σχόλιο-μομφή που δέχθηκε από τον αλληλογράφο του όσον αφορά την αναβολή του οργανωμένου

²⁷⁶ PLP 29752.

²⁷⁷ Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., σ. 97.

²⁷⁸ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 48 (81, 5-7): «τό τε γάρ μη δύνασθαι γράμματα πέμπειν τῶν ἀνιαρῶν ἦν, καὶ τὸ μὴ δέχεσθαι αὐθις ἀνιαρότερον».

²⁷⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 48 (81, 2-5).

²⁸⁰ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 48 (81, 9-15).

²⁸¹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 48 (81, 17-26).

ταξιδιού του προς τη μονή που διέμενε ο Μελχισεδέκ²⁸². Έπειτα, αναφέρεται στον κομιστή της επιστολής, τον υπηρέτη του Ιωάννη, οικεία μορφή και σε άλλες επιστολές²⁸³, τις περισσότερες φορές με την ιδιότητα του προσωπικού του γραμματοκομιστή. Μάλιστα, ο εν λόγω γραμματοκομιστής θα μεταφέρει στον Μελχισεδέκ και επιστολή με αποδέκτη τον Σκουτέρη²⁸⁴, προκειμένου να του την παραδώσει εκείνος ένεκα του έμπιστου φιλικού δεσμού που συνέδεε τους δύο άνδρες²⁸⁵, αποκαλύπτοντας έτσι μια επιπλέον διάσταση στο εύρος των σχέσεων αλληλογραφίας. Επίσης, ο αποστολέας διατυπώνει αίτημα υπό τη μορφή παράκλησης προς τον Μελχισεδέκ να συγχωρήσει και να μην τιμωρήσει τα σφάλματα κάποιου Νικολάου, ο οποίος χρωστούσε χρήματα στον μοναχό, προβάλλοντας ως επιχείρημα παρηγοριάς πως με αυτήν του την πράξη ο Νικόλαος εξαπατά τον Θεό και όχι τον παραλήπτη. Προς το τέλος, διατυπώνει τη συμβουλή να μη διεκδικήσει τίποτε, με το πρόσχημα πως εκείνος πλέον, αναζητώντας την τύχη του σε διάφορα μέρη, προσδοκούσε να πορευθεί προς την Αίγυπτο προκειμένου να λάβει το μοναχικό σχήμα.

➤ **ΠΟΛΙΤΙΚΗ / ΕΠΑΙΝΕΤΙΚΗ / ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ / ΑΙΤΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ**

(78) Τῷ αὐτῷ (τῷ Φιλανθρωπῶ)

[Έπαινος των στρατιωτικών κατορθωμάτων του Φιλανθρωπῶ και διατύπωση αιτήματος για αποστολή περγαμινών]

Στην επιστολή 78 ο Πλανούδης εγκωμιάζει τον παραλήπτη για τα πολεμικά του κατορθώματα, οι ειδήσεις των οποίων καταφθάνουν ως «εὐαγγέλια», καθώς επίσης και για τη γενναιότητα που επιδεικνύει²⁸⁶. Μέσω της επιστολής αποτυπώνεται το μέγεθος του ενθουσιασμού του για τις νικηφόρες μάχες του Αλεξίου και πανηγυρίζει για τη συντριβή των βάρβαρων εχθρών, οι οποίοι, αναγνωρίζοντας την ευγενή ψυχή του στρατηγού, οπισθοχωρούν και είναι έτοιμοι να αιτηθούν ανακωχή προκειμένου να ανασυγκροτήσουν τις δυνάμεις τους και να επιχειρήσουν νέες επιθέσεις. Διακρίνεται μια άκρως επιθετική διάθεση ενάντια στους εχθρούς, αφού

²⁸² Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 85 (128, 17-17): «πλὴν ἀλλ' ἐγὼ τὴν ὡς ὑμᾶς ὀδεῦσαι προθέμενος, ἐπεὶ περ ἀπέτυχον, 'δεύτερον' ὃ φασὶ μετῆλθον 'τὸν πλοῦν'».

²⁸³ Βλ. PLP 8469. Το πρόσωπο του υπηρέτη του Πλανούδη, Ιωάννη, εντοπίζεται και στις κάτωθι επιστολές: Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 52 (84, 27), Επ. 57 (88, 6), Επ. 66 (97, 5), Επ. 79 (121, 20), Επ. 80 (122, 25· 123, 9. 16. 22· 124, 6. 23), Επ. 81 (125, 24), Επ. 82 (126, 10), Επ. 99 (159, 9. 19). Βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ὁ.π., σ. 46-47. Η παρουσία του Ιωάννη ως προσωπικού έμπιστου ταχυδρόμου για την παραλαβή και διανομή της αλληλογραφίας του Πλανούδη με άλλες σημαίνουσες προσωπικότητες της αυτοκρατορικής αυλής υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα τόσο του περιεχομένου των επιστολών, όσο και την εξέχουσα θέση του επιστολογραφικού είδους κατά την Παλαιολόγια περίοδο.

²⁸⁴ PLP 26219.

²⁸⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 85 (129, 1-7): «δέδοται δ' αὐτῷ καὶ πρὸς τὸν ὁμότιμον ὑμῖν φίλν, τὸν Σκουτέρην, ἐπιστολή· οὐδὲ γὰρ ὀλιγῶρος ἔχω καὶ τάκεϊνου μαθεῖν ὡς ἔχει (ἔχοι δ', ὃ θεέ, πάντων κάλλιστα καὶ ὡς ἂν ἡμεῖς γε εὐζαίμεθα), σὸν δ' ἂν εἶη διαθέσθαι, εἴτε δεῖ καὶ τὸν Ἰωάννην ὡς ἐκεῖνον ἐλθεῖν, εἴτε μόνον πεμφθῆναι τὰ γράμματα· ὃ γὰρ αὐτὸς ἐπὶ τούτοις αἰρήση, οὐδ' ἐμὲ φεύγοντα τὸ τοιοῦτον ἂν ἴδοις».

²⁸⁶ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 78 (118, 1-3).

καλεί τον στρατηγό να μην τους αφήσει ατιμώρητους που τόλμησαν να εναντιωθούν στα βυζαντινά στρατεύματα, χωρίς να δείξει ίχνος οίκτου για εκείνους²⁸⁷. Έπειτα, ο αποστολέας διατυπώνει το αίτημα στον αλληλογράφο του να του αποστείλει άμεσα τις περγαμινές που του είχε υποσχεθεί –σε προηγηθείσα επιστολή– από την προβιά των προβάτων που είχε λάβει ως λάφυρα μεταξύ μιας ποικίλης λείας²⁸⁸. με αφορμή αυτό το αίτημα μέσα από μία ρητορική υπερβολή πλεονεξίας, δε διστάζει να ζητήσει από τον παραλήπτη να του αποστείλει μέχρι και δέρματα και κεφαλές βαρβάρων²⁸⁹, παροτρύνοντάς τον να συνεχίσει να μετρά νίκες στο ενεργητικό του.

(99) Τῷ Μελχισεδέκ

[Απόκρουση της κριτικής του Ακροπολίτη για την αποδοχή από μέρους του Πλανούδη ενός μαθητή που του σύστησε ο Φιλανθρωπηνός και έπαινος του τελευταίου για τις στρατιωτικές του επιτυχίες]

Στην εν λόγω μακροσκελή επιστολή, ο αποστολέας αναφέρεται στον μαθητή του Κασσιανό²⁹⁰, τον οποίο είχε συστήσει ο Αλέξιος Δούκας Φιλανθρωπηνός στον Πλανούδη, στέλνοντάς τον από τη Μικρά Ασία στη βυζαντινή πρωτεύουσα, προκειμένου να λάβει ανώτερες σπουδές πλησίον του²⁹¹. Πληροφορούμαστε πως την ενέργεια αυτή επέκρινε ο Μελχισεδέκ Ακροπολίτης, ισχυριζόμενος πως συνιστά «θεομηνία και όλεθρο, αν βέβαια ο στρατηγός παρατάσσεται και στη χορεία των Μουσών»²⁹². Επιδιώκοντας να αποκρούσει την άποψή του, ο Πλανούδης προβάλλει ως ρητορικό επιχείρημα τη σπουδαιότητα που είχε για το γένος των Ελλήνων η

²⁸⁷ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 78 (119, 9-77) και ιδίως (119, 9-12) «οὐ γὰρ ἂν σύ γε ἀπατηθείς οὐδ' ἀγαπήσεις πλεονεκτούμενος, ἀλλ' ἀποδιδόναί τοις κακοῖς ἡμῶν γείτοσιν ἑπταπλασίονα εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν πρόθυμος εἶ καὶ ἀνύεις σὺν τῷ θεῷ» και (119, 13-15) «τὸ μηδαμῆ τοὺς πολεμίους ἀτιμώρητους ἔαν, κἂν ἀπατῶσι, κἂν μή».

²⁸⁸ Σύμφωνα με την υπόθεση του Η. Ταξίδη, ο Πλανούδης είχε λάβει απάντηση από τον Φιλανθρωπηνό στην υπ' αριθμόν επιστολή 106, η οποία προηγείται της 78, και στην οποία θα πρέπει να δεσμεύτηκε να αποστείλει στον Πλανούδη τις περγαμινές από το δέρμα των προβάτων που είχε αποκτήσει ως λάφυρα κατά τις νικηφόρες μάχες στη Μ. Ασία. Η ανωτέρω υπόθεση πιστοποιείται, συν τοις ἄλλοις, και από το περιεχόμενο της υπ' αριθμόν Επ. 86 με αποδέκτη τον Μελχισεδέκ Ακροπολίτη, όπου καταδεικνύεται πως ήταν εκείνος που εν τέλει ανέλαβε να αποστείλει τις περγαμινές στον Πλανούδη κατόπιν των αποτυχημένων προσπαθειῶν από μέρους του Αλεξίου Φιλανθρωπηνού. Βλ. Η. Ταξίδη, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 101.

²⁸⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 78 (119, 31-120, 5): «σὺ δέ μοι πέμψειν ὅσον οὐπω δορὰς ἐκ τῶν τῆς λείας προβάτων γράφεις· ὃ και αὐτὸς οἶδα αἰτήσας, ἐμοὶ δὲ τοσαύτη περι τὰ σὰ λάφυρα ἐντέτηκεν ἀπληστία, ὥστ' οὐ μόνον προβάτων, ἀλλὰ και βαρβάρων ἡβουλόμην δορὰς και κεφαλὰς δεῦρο πεμπομένας ἰδεῖν, εἰ μή τὸ σὸν εἶργε φιλάνθρωπον».

²⁹⁰ *PLP* 11356. Στην προηγηθείσα –κατά τη διάταξη του corpus των επιστολῶν του Πλανούδη– Επ. 98 γίνεται αναφορά στο γεγονός πως ο Αλέξιος Δούκας Φιλανθρωπηνός έστειλε στον Πλανούδη τον Κασσιανό, προκειμένου εκείνος να μαθητεύσει κοντά στον αποστολέα, βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 98 (153, 23): «Ἐπεὶ δὲ μεταξύ μοι ταυτὶ γράφοντι και ὁ Κασσιανὸς ἐπέστη και σὴν γραφὴν ἐνεχείρισεν ὑπὲρ αὐτοῦ μοι πάντα διεξιοῦσαν, δεῖν οἶμαι και περὶ τούτου ἀντεπιστεῖλαι, ὅτι τε ἀσμένως παρ' ἡμῶν προσεδέχθη (παρὰ σοῦ γὰρ ἐπέμφθη), και ὡς διδάσκαλος ἡμῖν ἐντεύξεται».

²⁹¹ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 99 (154, 7-10).

²⁹² Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 99 (154, 12-13): «ὄλεθρον, εἶ γε ὁ στρατηγὸς και ταῖς Μούσαις συνέσται».

μαθητεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου υπό τον φιλόσοφο Αριστοτέλη, ο οποίος μεγαλούργησε οδηγώντας τα στρατεύματά του ως τις Ινδίες²⁹³.

Έπειτα, παρουσιάζεται ένας υπερασπιστικός και επιδοκιμαστικός λόγος υπέρ του στρατηγού, υποστηρίζοντας ότι είναι δυνατό «τὴν χεῖρα πρὸς ἔργον ἰκανὸν καὶ τὸν νοῦν ἔχει πρὸς λόγον», ομολογώντας πως θα μετατρεπόταν ευχαρίστως σε ακροατὴ των φρονημάτων του ἢ σε θεατὴ, παρακολουθώντας τον να κατατροπώνει τους εχθρούς²⁹⁴. Ακολουθῶς, προβάλλοντας το καθεστῶς ειρήνης και ομόνοιας που θεμελίωσε ο Φιλανθρωπηνός με τους πολέμους του στην περιοχή της Μικρᾶς Ασίας, ὅπου και βρισκόταν ἀκόμα, ο Πλανούδης εκφράζει την προσδοκία οι ἀναγκαῖοι αυτοὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι ἐναντία των Τούρκων να ἐπιτύχουν την κατοχύρωση της εἰρηνικῆς και ἀρμονικῆς διαβίωσης των πληθυσμῶν της ευρύτερης περιοχῆς, εξασφαλίζοντας παράλληλα και την στροφή προς την ολοκληρωτικὴ ἀναβίωση της αυτοκρατορίας²⁹⁵. Η ἐπιστολὴ κλείνει με την ἐκφραση των εὐκρινῶν συναισθημάτων φιλίας που τρέφει ο Πλανούδης για τον ἀλληλογράφο του, υπογραμμίζοντας πως ἐνδεχομένως τα συναισθήματα του τελευταίου ἔχουν μεταβληθεῖ²⁹⁶, κρίνοντας ἀπαραίτητη τὴ μετάβαση του ἀποδέκτη στη βυζαντινὴ πρωτεύουσα, προκειμένου να ἐπιλυθῶν τυχόν παρεξηγήσεις²⁹⁷.

(106) Τῷ αὐτῷ (τῷ Φιλανθρωπηνῷ)

[Ἐπαινος των στρατιωτικῶν ἐπιτυχιῶν του Φιλανθρωπηνού, αἴτηση μεσολάβησής του για τον ἐντοπισμὸ ενός βιβλίου και ἀποστολῆς περγαμηνῶν για ἀντιγραφή του πλουταρχικῶ ἐργου]

Πρόκειται για μια ἐπιστολὴ με πολιτικὸ ἀπόηχο, καθὼς γίνεται λόγος για τους διαρκεῖς πολέμους που διεξάγει ο στρατηγός Αλέξιος Δούκας Φιλανθρωπηνός με σκοπὸ να ἐπιτύχει τὴ λύτρωση της Μικρᾶς Ασίας ἀπὸ τους εχθρούς, τονίζοντας το μέγεθος της δόξας και του κύρους που ἀποκτά, ὅσο ἐξακολουθεῖ να πλῆττει τους βαρβάρους²⁹⁸.

²⁹³ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 99 (154, 18-21· 155, 1-2): «σύ μοι δοκεῖς, ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ, καταστροφὴν οἶεσθαι τῆς Ἑλλάδος συνόντα τὸν Φιλίππου τῷ ἐκ Σταγείρας. καίτοι τίς οὕτω ταύτην ἐπὶ μέγα δόξης προήγαγε και ὀνόματος; ἢ, εἰ σκοπεῖν βούλοιο, πῶς ὁ πᾶσαν τὴν ἀφ' Ἑλλάδος ἄχρις Ἰνδῶν ὑφ' αὐτὸν ποιησάμενος προσεῖχε τῷ τρίβωνι;».

²⁹⁴ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 99 (155, 15-29· 156, 1-7).

²⁹⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 99 (157, 13-18): «ὡσπερ γὰρ τὸ διὰ παντὸς εἰρηνεύειν τοῦ διὰ παντὸς πολεμεῖν οὐκ ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν φήσειε βέλτιον, οὕτως ἄμεινον ἐγὼ λέγω και τὸ ἀπλῶς εἰρηνεύειν τοῦ ἀπλῶς πολεμεῖν. οὐ γὰρ φημι δεῖν εἰρήνην ἄγειν, ἵνα δὴ πολεμήσωμεν, ἀλλὰ δεῖν πολεμεῖν, ἵνα εἰρηνεύσωμεν, ὡς τὸν μὲν πόλεμον ὄντα δι' ἄλλο τι, τὴν δ' εἰρήνην δι' ἑαυτήν».

²⁹⁶ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 99 (160, 29): «ῥόδοις βάλλεσθαι δόξομεν, εἰ παρ' ὑμῶν και λίθοις βαλλοίμεθα».

²⁹⁷ Βλ. Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 99 (161, 1-9): «και σὺ τοίνυν οὐδ' ἡμῶν ἀπολογουμένων δυσχερανεῖς, ἀλλ' ὡσπερ ἤδη κατηγορῶν, οὕτως οὐδ' ἀντεγκαλούμενος ἀχθεσθήσῃ, και ἡμᾶς δ' ἀπαλλάξεις τοῦ γε ἐπὶ μακρὸν σε προσδέχεσθαι, εἰ μὴ πάνυ τὴν Θράκην φεύγεις, και δὴ μοι τῆς δόδοῦ θάττον ἄψαι. ἐρῶ γὰρ κατὰ πρόσωπον μεγάλων και καλῶν τῶν ἐγκλημάτων σε διώξας ἐλεῖν, ὃν αὐτὸς ἡμῶν ἀπόντων κατατροφᾶς. εἶτα μὲν σοι περὶ πάντων σπεισόμεθα. εἰ δ' οὐκ ἂν ἔλθοις, οὐ σπένδομαι». Ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπὸ τον Η. Ταξίδη, ὁ ὅρος «Θράκη» προσδιορίζει τὴν Κωνσταντινούπολη. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στη μελέτη του corpus των ἐπιστολῶν του*, ὁ.π., σ. 53.

²⁹⁸ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Ἐπ. 106 (168, 15-22): «νῦν δ' ἐπεὶ πολλοῖς τε και ἄλλοις πόνοις προστέτηκας και διακινδυνεύεις ὁσημέραι πρὸς τοὺς βαρβάρους, εὐχομαι μὲν πολλά, γράφω δ' ὀλίγα και ἅμα συγχαίρω τῇ τε καθ' ὑμᾶς Ἀσίᾳ και σοί· τῇ μὲν, ὅτι τῶν ἐνοχλούντων αὐτὴν ἀπαλλάξεις

Όπως ισχυρίζεται, θα ήταν πιο δόκιμο για τους Τούρκους «να υφίστανται τις συμφορές με μέτρο και να δυστυχούν μεν, να ανέχονται δε, παρά να προκαλούν τον λέοντα και να αυξήσουν τον θυμό του εναντίον τους», υπαινισσόμενος βέβαια τη γενναιότητα του αποδέκτη του²⁹⁹. Έπειτα, αναφερόμενος εκ νέου στο βιβλίο της *Αρμονικής* που είχε δανείσει σε κάποιον που ενδεχομένως έχει πλέον πεθάνει³⁰⁰, εννοώντας προφανώς –όπως προκύπτει και από τα συμφραζόμενα της επιστολής 68 – τον μοναχό Αρσένιο Αυτωρειανό, απευθύνει αίτημα στον Φιλανθρωπινό, παρακαλώντας τον να συμβάλλει στον εντοπισμό του. Ως προς την υλοποίηση του αιτήματός του, λοιπόν, συστήνει να διεξαχθεί έρευνα τόσο στη μονή που φιλοξενούνταν ο μοναχός, όσο και στο Νυμφαίο και στον αδελφό του θανόντος – στην περίπτωση που ο ίδιος δεν βρίσκεται πια εν ζωή – ή οπουδήποτε αλλού, κρίνοντας πως στην κατοχή εκείνου θα πρέπει να έχουν περιέλθει τώρα τα βιβλία του μοναχού, μεταξύ των οποίων ενδέχεται να βρίσκεται και το δικό του³⁰¹. Κλείνοντας, με την προσδοκία της αντιγραφής των έργων του Πλουτάρχου³⁰², διατυπώνει αίτημα προς τον αλληλογράφο του να του αποστείλει περγαμηνές συγκεκριμένων διαστάσεων εξαιτίας της δικής του αδυναμίας να τις αγοράσει³⁰³, αφήνοντας στην

βαρβάρων (λέγω δὲ σὺν θεῷ), σοὶ δέ, ὅτι σοὶ πρὸς μέγα τὰ τῆς δόξης ἐντεῦθεν ἀρθήσεται καὶ ἤδη γε αἴρεται πολλάκις τοὺς πολεμίους κακώσαντι».

²⁹⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 106 (168, 24-28).

³⁰⁰ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 106 (169, 12-13): «Περὶ τοῦ τῆς ἁρμονικῆς βιβλίου καὶ πάλιν γράφω καὶ ἀξιῶ ζητηθῆναι. Εἰ δὲ καὶ ὁ τοῦτο χρησάμενος παρ' ἐμοῦ τῆσδε τῆς ζωῆς ἐξεχώρησεν».

³⁰¹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 106 (169, 13-17).

³⁰² Το πλουταρχικό έργο, για το οποίο επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι λόγιοι εκείνης της εποχής, φαίνεται πως αποτελούσε κομβικής σημασίας φιλοσοφικό οικοδόμημα για τον Πλανούδη. Η ανάγνωση των κειμένων του Πλουτάρχου καταδείκνυε τον εγκυκλοπαιδισμό της ελίτ των διανοουμένων της Βυζαντινής Αναγέννησης την εποχή των Παλαιολόγων. Βλ. S. Xenophontos & K. Oikonomopoulou, Introduction, στο: S. Xenophontos, K. Oikonomopoulou (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, Leiden, Boston, 2019, σ. 3. Εξαιτίας της έλλειψης βιβλίων και βιβλιοθηκών, απόρροια της λατινικής κατάκτησης και της δυσκολίας ανεύρεσης αρχαίων κειμένων, οι διανοούμενοι της εποχής άρχισαν να ασχολούνται με έργα και συγγραφείς που για εκατοντάδες χρόνια δεν είχαν απασχολήσει τη φιλολογική παράδοση. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και η επανακάλυψη και έκδοση του Πλουτάρχου από τον Πλανούδη. Αναλυτικότερα, βλ. I. Ševčenko, Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων, στο: C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 383. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εκτίμηση και υποδοχή του πλουταρχικού έργου αποδίδεται στο αυξημένο ενδιαφέρον και στη συστηματική ενασχόληση με την ελληνική κλασική παράδοση γενικότερα, και τη λογοτεχνία ειδικότερα, της εποχής της κυριαρχίας της δυναστείας των Κομνηνών (1081-1185) και εντεύθεν. Η ενασχόληση αυτή είχε δυσπόστατο χαρακτήρα, αφού έγινε αντιληπτή τόσο ως πηγή δημιουργικής μίμησης, όσο και ως πολιτισμικός επαναπροσδιορισμός. Σε αυτό το πλαίσιο, τα έργα του Πλουτάρχου, και ειδικά τα *Ἠθικά* και οι *Βίοι παράλληλοι* τοποθετήθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, τόσο όσον αφορά τον διδακτικό και αισθητικό τους χαρακτήρα, όσο και σχετικά με την επιστράτευση και προσαρμογή αποσπασμάτων του στην επιτελεστική αυλική λογοτεχνία. Η συλλογή, διόρθωση, χρήση, επιρροή, διάθεση και φιλολογική αυτή κίνηση επιβεβαιώνεται κάλλιστα και από τα στοιχεία του αριθμού των χειρογράφων που απαντώνται. Διεξοδικότερα, βλ. M. Grünbart, Plutarch in Twelfth-Century Learned Culture, στο: S. Xenophontos, K. Oikonomopoulou (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, ό.π., σσ. 266, 174. Μάλιστα, το πρώτο –σχεδόν αποκατεστημένο και οριστικό– corpus των δύο αυτών έργων οφείλεται στο αντιγραφικό, μεταγραφικό και εκδοτικό εγχείρημα των έργων του Πλουτάρχου από μέρους του Πλανούδη στη μονή της Χώρας, ενδεχομένως υπό την υποστήριξη καλλιεργημένων προστατών, όπως ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄, υποδηλώνοντας συγχρόνως και την πρόσβαση που είχε σε χειρόγραφα και βιβλιοθήκες. Βλ. I. Pérez Martín, Maximus Planudes and the Transmission of Plutarch's *Moralia*, στο: S. Xenophontos, K. Oikonomopoulou (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, ό.π., σσ. 297-298, 305.

³⁰³ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 106 (169, 18-27): «ἐμοὶ δ' ἔδοξε τὰ τοῦ Πλουτάρχου γράμματα βιβλία· πάνν γάρ, ὡς οἶσθα, τὸν ἄνδρα φιλῶ. δεῖ τοίνυν ἔχειν μεμβράνας· αἱ δὲ εἰσι παρὰ μὲν ἡμῖν, οὐ πάνν χρησταί· εἰ δὲ καὶ τῶν ἀγαθῶν ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡμῖν εὐπορία πρὸς γε τὸ πρίασθαι. μανθάνω δὲ παρ' ὑμῖν αὐτόθι πάνν τε ἀγαθὰς γίνεσθαι, καὶ σοίγε πρίασθαι βουλευθέντι οὐκ ἂν ἀπορία πρόφασις

ευγενική κρίση του αποδέκτη την ποσότητα και τον απαιτούμενο χρόνο της αποστολής και παράδοσής τους στον αποστολέα.

(109) Τῷ αὐτῷ

[Αμφισβήτηση αποστολής περγαμηνών από τον Φιλανθρωπινό, αίτηση αποστολής τους εκ νέου και μεσολάβησης του παραλήπτη για διατήρηση της κτηματικής περιουσίας δύο εκ των μαθητών του]

Στην παρούσα επιστολή αρχικά γίνεται λόγος στην άκαρπη –εξαιτίας της επίθεσης πειρατών– αποστολή του πατριάρχη Αλεξανδρείας Αθανασίου³⁰⁴ στη Μικρά Αρμενία. Κατόπιν γίνεται αναφορά στο αίτημα των αντιπάλων προς τον Φιλανθρωπινό αναφορικά με τη συνθηκολόγηση ειρήνης. Στον ισχυρισμό του στρατηγού περί κλοπής από τους πειρατές των αποσταλέντων περγαμηνών, ο Πλανούδης δε διστάζει να τον κατηγορήσει πως δεν τις έστειλε με ειλικρινή φιλική διάθεση, παραχωρώντας τις ως δώρο³⁰⁵.

Μετέπειτα, όμως, ο Πλανούδης παρουσιάζεται να επιδοκιμάζει εκ νέου τον Αλέξιο για την επέμβαση του, εξασφαλίζοντας τη σωτηρία του πατριάρχη και ολόκληρης της πρεσβείας³⁰⁶. Ολοκληρώνει την επιστολή διατυπώνοντας εκ νέου το αίτημά του για την αποστολή περγαμηνών, κάνοντας μνεία και στους μαθητές του Ιωάννη και Ανδρόνικο Ζαρίδη, ζητώντας από τον Φιλανθρωπινό, στον οποίο είχε παραχωρηθεί η επιστασία της περιοχής της Ιωνίας, να μεσολαβήσει προκειμένου να διατηρηθεί στο ακέραιο η κυριότητα της κτηματικής περιουσίας τους στην Ιωνία³⁰⁷, αποτρέποντας εκείνους που τους αδικούν να την οικειοποιηθούν.

(120) Τῷ αὐτῷ

[Εγκώμιο του Φιλανθρωπινού για τα στρατιωτικά του κατορθώματα και καταγραφή των εντυπώσεων του Πλανούδη από τα μέρη που επισκέφθηκε]

Κατά το περιεχόμενο της τελευταίας επιστολής με αποδέκτη τον Αλέξιο Δούκα Φιλανθρωπινό, ο Μάξιμος Πλανούδης έχει μόλις επανέλθει από το ταξίδι και

γένοιτο. εἰ δὴ τούτων μέλλομεν ἕξειν, καὶ τὸ τῶν τετραδῶν ἐπέμψαμεν μέτρον, ὡς δύο τοιαῦτα τὴν μεμβράνην ποιεῖν. τὸν μέντοι τούτων ἀριθμὸν, πόσος ἂν εἴη, καὶ τὸ τῆς ἀποστολῆς τάχος τῇ σῆ καταλιμπάνω φιλοτίμῳ καὶ εὐγενεῖ προαιρέσειν.

³⁰⁴ Για την αποστολή του πατριάρχη Αλεξανδρείας, βλ. διεξοδικότερα Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ό.π., υποσημ. 373.

³⁰⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 109 (173, 15-17): «εἰλήφθαι δὲ πρὸς τῶν πειρατῶν, ὅτι μὴ παρ' εἰλικρινοῦς ἐπέμποντο διαθέσεως» και (173, 23-28): «καίτοι τίς πόνοσ, εἰ λάγῳ βούλομαι γράφειν, ὡς πέπομά τι τῷ φίλῳ τῶν πρὸς χάριν αὐτῷ καὶ ὅπερ ἴσως ἂν τινος ἐτιμήσατο, ἀλλ' ἔφθησαν, ὦ τῆς ζημίας, ἀρπάσαντες αὐτὸ πειραταί; ἄρ' οὐκ ἀφορμὰς παρέχεις ἡμῖν δωρεῖσθαι, οἷς ἂν βουλώμεθα, μηδὲν πρὸς γε ἡμῶν λαμβάνουσι;». Η ανταλλαγή επιστολών, αποτελώντας ένα αμοιβαίο μέσο επικοινωνίας που εξυπηρετούσε κοινωνικές και ρεαλιστικές ανάγκες, ήταν στενά συνδεδεμένες με την έννοια του δώρου η οποία αναφέρεται είτε στην επιστολή αυτή καθαυτή, είτε στα αντικείμενα που συνήθως τη συνόδευαν. Α. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: Α. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's *Companion to the Byzantine World* 7, ό.π., σ. 8.

³⁰⁶ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 109 (174, 13 - 176, 1-12).

³⁰⁷ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 109 (175, 24-28).

την παραμονή του στις Τράλλεις³⁰⁸, όπου και συναντήθηκε με τον Φιλανθρωπινό, και πληροφορήθηκε για το χαρμόσυνο γεγονός της γέννησης του πρωτότοκου γιου του στρατηγού³⁰⁹. Δηλώνει τον απεριόριστο θαυμασμό του για την αρετή και τα στρατιωτικά του τρόπαια, υπογραμμίζοντας πως ενώ ο ίδιος ο μεγάλος στρατηλάτης αρκείται δρέποντας δάφνες επαίνων, άλλοι καρπώνονται ή ωφελούνται επίβουλα από τα μεγαλειώδη κατορθώματά του³¹⁰. Μάλιστα, όπως προκύπτει, λόγος για την πραγμάτωση του συγκεκριμένου ταξιδιού στην εν λόγω περιοχή της Μικράς Ασίας υπήρξε η πρόσκληση από τον παραλήπτη, ώστε να έχει τη δυνατότητα και συγχρόνως την ικανοποίηση να μετατραπεί σε αυτόπτη μάρτυρα των νικηφόρων «ιερών» αγώνων ενάντια στους εχθρούς³¹¹.

Ακόμη, οι επισκέψεις –και κατ' επέκταση οι εντυπώσεις– του αποστολέα σε πολλά μέρη της ευρύτερης περιοχής, ενόσω παρέμενε στη Μικρά Ασία καταλαμβάνουν ένα αρκετά εκτενές τμήμα της επιστολής, μεταξύ των οποίων μνημονεύονται «τὰ Μαιάνδρου πεδία», οι Τράλλεις, «ἐκ τῶν ἐπέκεινα Νύσσης», προσιδιάζοντας σε ένα είδος οδοιπορικού. Παράλληλα, όμως, εξαιρούνται οι ενέργειες του Φιλανθρωπινού, όπως η ανακατάληψη των φρουρίων από τους βαρβάρους, ο εκ νέου εποίκισμός τους, η αρπαγή ποικίλων λαφύρων και ο ανδραποδισμός μυρίων βαρβάρων αιχμαλώτων³¹². Ο αριστοτεχνικός τρόπος αφήγησης δεν περιορίζεται εδώ, καθώς ο Πλανούδης, χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα κολακευτικά σχόλια, παρουσιάζει τον αποδέκτη ως τον αποφασιστικό παράγοντα για την εξέλιξη του ρου της ιστορίας, συγκρίνοντάς τον με τον Αχιλλέα, χωρίς την επέμβαση του οποίου το αποτέλεσμα του πολέμου θα έκλινε προς την πλευρά των Τρώων³¹³. Στη συνέχεια, επισκεπτόμενος το Διδύμειο στη Μίλητο ή τον ναό του Απόλλωνα στα περίχωρά της, εκφράζει τον ενθουσιασμό και θαυμασμό του για την αρχαιότητα καθώς, όπως ισχυρίζεται, εξωθούνταν από κάποια έφεση να εξιστορήσει το φημισμένο τούτο οικοδόμημα³¹⁴. Στο τέλος, απευθυνόμενος στον γιο του μεγάλου στρατηγού, τον παροτρύνει να επιδιώκει ασίγαστα να ομοιάσει στην αριστεία του πατέρα του («ὡς ἴλεων λέοντα» τίκτει), αναφέρεται στο ενδεχόμενο να περιέλθουν εις γνώσιν του οι σπουδαίες επιτυχίες που εξασφάλισε ο πατέρας του για το κράτος των Ρωμαίων διαμέσου της αλληλογραφίας που διατηρούσε ο Αλέξιος Δούκας Φιλανθρωπινός με

³⁰⁸ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (207, 27-29): «ὄτε σοι καὶ αὐτὸς οὐ πόρρω Τράλλεων ὑπαντήσας, ἐκεῖνο μέμνημαι προσειπὼν ὑφ' ἡδονῆς μάλα ἐπιθειάσας».

³⁰⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (205, 17-20): «Ἡχόμεν καὶ παρεῖναι καὶ σοι πατρὶ παιδὸς ἄρρενος ἀναδειχθέντι συνήδεσθαι καὶ σὺν σοὶ τὸν φίλατον περιπτύσσεσθαι καὶ ἤδη πρώτως τὸ φῶς θεασάμενον ἰδεῖν καὶ αὐτὸς· καὶ τούτων ἁπάντων μάρτυς αὐτός».

³¹⁰ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (206, 15-19).

³¹¹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (206, 29 – 207, 4): «ἐμοῦ δὲ πάλιν ἐκείνων μνημονεύοντος, ὧν τῆτες παρ' ὑμᾶς γενόμενος αὐτόπτης κατέστην· καὶ γὰρ εἶδον ἀληθῶς, ἃ μὴδὲ ψευδῶς περὶ ἄλλου του τῶν ἐφ' ἡμῶν ἤκουσα, πλήθη σοι τοσαῦτα τῶν πρὸ μικροῦ πολεμίων, ὡς οὐδενὶ τῶν τοῦ γένους ἀρχόντων ὑπέικοντα καὶ σὺν εὐλαβείᾳ προσέχοντα, ὡς ὃ τι ἂν αὐτοῖς ἐπιτάξῃς, τοῦτ' εἶναι νόμον· καὶ βαρβάρων ἄρχοντας σπουδῆν τιθεμένους τὸν Ῥωμαίων ἡγεμόνα δορυφορεῖν πάντας ἐνόπλους, ὡς καμὲ ταῦτα βλέποντα περὶ σοὶ δεδιέναι, μὴ τι νεωτερίσωσιν».

³¹² Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (208, 1-6): «καὶ γὰρ ἐν ἀμφοτέραις πρὸς ὑπάντησίν σοι σὺν ἄλλοις αὐτὸς ἦκων τῷ μὲν παρήγγελον τοὺς ζωγραφεῖα ληθέντας ἄνδρας αὐταῖς γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἀπαριθμεῖν, τῷ δὲ βοῦς, τῷ δὲ καμήλους, τῷ δ' ἵππους, τῷ δ' οἷς· τὰ δ' ἄλλα τῶν λαφύρων τίς ἂν καὶ διέγνω;».

³¹³ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (208, 12- 18): «ἐκεῖνο δὲ πάντων ἦν σεμνότατον, ὅτι τὸ βάρβαρον ἐκεῖθεν χειρωσάμενος ἤνεγκας, ἔνθα τῶν πρὸ σοῦ στρατηγούντων οὐδεὶς οὐχ ὅτι γε ἐμβάλειν οἶός τ' ἐγένετο, ἀλλ' οὐδὲ δυνήσεσθαι ἠλπισεν. οὕτω ταῦτα μέχρι σοῦ πᾶσιν ἀπέγνωστο. σὺ δὲ μόνος ἀπέδειξας, ὡς ἂν μὴ τὴν σκευὴν τῶν ὄπλων Ἀχιλλεὺς ἀνελάβῃ, πάντα μὲν ἂν ποιήσαιεν Ἀχαιοί, ἢ δὲ νίκη μετὰ τῶν Τρώων ἔσται». Το ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται και στην υπ' αριθμόν επιστολή 118 (196, 27 – 197, 7).

³¹⁴ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (210, 8-10).

τον Πλανούδη³¹⁵, προδίδοντας ίσως με αυτό τον τρόπο ενδεχόμενη δημοσίευσή τους, είτε την διάσωση και αποδελτίωσή τους από τον εκάστοτε αλληλογράφο για προσωπικούς αλλά και φιλολογικούς σκοπούς³¹⁶.

➤ ΠΑΡΑΜΥΘΗΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

(90) Γῶ Φιλανθρωπηνῶ

[Παρηγορητικός λόγος για τον πρόωρο θάνατο του νεαρού γιου του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη]

Η μακροσκελής αυτή παραμυθητική επιστολή³¹⁷ αναφέρεται στον πρόωρο θάνατο του νεαρού γιου του πεθερού του Αλεξίου, Κωνσταντίνου Ακροπολίτη³¹⁸, πλέκοντας του ένα εγκώμιο υπεροχής, αριστείας, σοφίας και όλων εν γένει των κεκοσμημένων αρετών του. Ο μόλις δεκατεσσάρων ετών νέος απεβίωσε στην Κωνσταντινούπολη τον Ιούνιο του 1295, λίγο μετά το γάμο της αδελφής του με τον Αλέξιο Φιλανθρωπηνό³¹⁹ και προτού εκπληρώσει την επιθυμία του να ταξιδέψει προς τη Μικρά Ασία «εξαιτίας της έναρξης του φτερωτού ταξιδιού του προς την πύλη του

³¹⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 120 (212, 4-7): («καί μοι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς χεῖρας λάβοις ποτὲ καὶ γνοίης διελθόν, ὅπως μὲν ἐμοὶ κατ' εὐχὴν εἰς φῶς προελήλυθας, τίνων δὲ καὶ πόσον σοῦ τικτομένου κατορθωμάτων τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις ἐμπέπληκεν ὁ πατήρ»).

³¹⁶ Ὅπως καὶ αλλοῦ (βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 119), γίνεται καταφανὴς ἡ φιλοδοξία τοῦ Πλανούδη γιὰ τὴ διάσωση, διατήρηση καὶ ἀνάδειξη, μέσω τῆς δημοσίευσῆς, τῶν ἐπιστολογραφικῶν τοῦ πονημάτων με ρητορικὲς καὶ λογοτεχνικὲς ἀξιώσεις. Αναλυτικότερα βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ*, ὁ.π., σ. 39.

³¹⁷ Οἱ ἀπαρχές τῶν παραμυθητικῶν ἐπιστολῶν τοποθετοῦνται στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ παραμυθητικὴ παράδοση. Ἡ ρητορικὴ ἀξιοποίηση, μάλιστα, τῆς ἐπιστολῆς ὡς ἠθοποιίας καὶ παραμυθίας οδήγησε τελικὰ στὴ διαμόρφωση τοῦ εἶδους τῶν ἐπιταφίων λόγων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν καὶ τὸ πρῶτο συγκροτημένο εἶδος τῆς παραμυθητικῆς λογοτεχνίας. Ἐν ἀντιθέσει, ὁμως, με τὸν ἐπιτάφιο λόγο, ποῦ εἶχε ἀποκλειστικὰ δημόσιο χαρακτήρα καὶ δὲν ἐπέτρεπε στὸν ἀγορητὴ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν συλλογικὴ ἐνότητα τῆς πόλης, στρεφόμενος στὸν ἰδιωτικὸ πόνο τῶν συγγενῶν τῶν ἀποθανόντων, ἡ παραμυθητικὴ ἐπιστολή, με τὸν δυναμικὸ, ἀνανεωτικὸ καὶ πρωτότυπὸ τῆς χαρακτήρα, ἀναδεικνύεται στὸ μέσον ποῦ θὰ ικανοποιήσει τὴν ἀνάγκη τῆς παλαιολόγειας ἐποχῆς γιὰ ἰδιωτικὴ παραμυθία. Μάλιστα, ἡ ἐπίδραση τῆς ρητορικῆς θεωρίας τοῦ Μενάνδρου υπήρξε θεμελιώδης ὄχι μόνον ὅσον ἀφορὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ εἶδους, ἀλλὰ ἀκόμη στὴ διαμόρφωση τῆς χριστιανικῆς παραμυθητικῆς πρακτικῆς, συνάρτησῃ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀφήνοντας χῶρο στὴν ἔκφραση τοῦ θρήνου. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ στροφὴ ἀπὸ τὴ συλλογικὴ διάσταση στὸν καθημερινὸ ἄνθρωπο καὶ τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης βυζαντινῆς κοινωνίας προέκυψε κατόπιν μιᾶς γενικότερης μεταβολῆς στὸ βυζαντινὸ κόσμον, ὅπου τὰ προβλήματα τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου δὲν περιορίζονται μονάχα στὸ θέμα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἐπεκτείνονται καὶ στὸν ἀγῶνα γιὰ ἐπιβίωση καὶ ἐξασφάλιση μιᾶς καλύτερης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς θέσης στὸν πρόσκαιρο ἐπίγειο βίον. Βλ. Βασίλης Α. Σαρρῆς, *Ἡ παραμυθητικὴ ἐπιστολή στὴν ἐπιστολογραφία τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αἰ.)*, Διδακτορικὴ Διατριβή, ὁ.π., σσ. 43-45, 55, 106, 112.

³¹⁸ PLP 520.

³¹⁹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (137, 24-28): «Ἄλλ' ἀπήλθεν οἴμοι πρὸ ὄρας, ἤλεγξε τὰς ὡς ἐπὶ κληρονόμῳ τῶν γεννησαμένων ἐλπίδας καὶ σοῦ τὰς ὡς ἐπ' ἀδελφῶν καὶ ὁμοψύχῳ καὶ ὁμογνώμονι, καὶ ὁ μείζονός τις ἂν λόγου καὶ πάθους ποιήσαιτο, ὅτι τὴν ἑορτὴν τῶν γάμων τῶν σῶν τὸ ἐπὶ τούτῳ πένθος εὐθὺς διεδέξατο». Γιὰ τὴ χρονολόγησιν, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ*, ὁ.π., ὑποσημ. 103.

Άδη»³²⁰. Με άκρως αναπαραστατικό και εναργή λόγο αναφέρεται στο απρόσμενο και πρόωρο³²¹ του θανάτου του νεαρού ευγενούς, τοποθετώντας μέχρι και τη φύση σε πένθιμα συμφραζόμενα λόγω της αποδημίας του. Όσον αφορά το παρηγορητικό ύφος του κειμένου³²², δεν πρέπει να παραλειφθεί η μνεία του στο Ομηρικό χωρίο, εκφράζοντας την άποψη πως δε στέλνονται από την ανώτερη δύναμη «ασυγκράτητα χρήσιμα, αλλά πάντοτε με οποιοδήποτε τρόπο αναμεμιγμένα με τα αντίθετά τους»³²³, καθώς και ότι «ο απρόσμενος και πρόωρος θάνατος του νεαρού έκανε τη ζωή να μοιάζει αβίωτη»³²⁴, υπογραμμίζοντας τη γενική παραδοχή πως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί κανείς να αντιταχθεί στους ανυπέρβλητους νόμους της φύσης.

Κατόπιν ο Πλανούδης, παρακαλώντας τον αλληλογράφο του να αποδεχθεί την παραμυθητική αυτή επιστολή, θα εκθέσει την άποψη ότι ο θάνατος του παιδιού προφύλαξε τον ίδιο, όσο και τον κηδεμόνα του, από μεγαλύτερες συμφορές (φυλάκιση, συκοφαντία) και ότι ο μόνος αληθινός θάνατος είναι εκείνος του χωρισμού του ανθρώπου από το Θεό³²⁵, συμπληρώνοντας πως ο νεκρός «κεκοιμήται πρὸς ἀνάστασιν, ἀλλ' ἀπεδήμησε πρὸς τὴν ἐν οὐρανῶ πόλιν»³²⁶, αφού εγκατέλειψε τον επίγειο κόσμο, χωρίς να έχει διαπράξει κάποια αμαρτία, απευθύνοντας συγχρόνως στον αλληλογράφο του την παράκληση να μεταφέρει τα συλλυπητήριά του και τα παρηγορητικά τούτα λόγια στη σύζυγό του, Θεοδώρα Ακροπολίτισσα³²⁷, προκειμένου να κατευναστεί ο πόνος της.

³²⁰ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (138, 18-22): «Ἀπῆλθε πρὸ ὥρας παιδίον ἐπὶ χρῆστοις μὲν ἐλπίσαν ὄψεσθαι τὴν Ἀσίαν καὶ πτεροῖς ὡς εἶπειν ἐκ τῆς Κωνσταντίνου διαπτᾶν πρὸς ἐκείνην, Ἰδίου δὲ πύλη ταύτη περιτυχὸν καὶ ἀφύκτω παγίδι καὶ πικρὸν μείναν ὑπόμνημα τῆς ἐκείσε τῶν γονέων ἀφίξεως».

³²¹ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (137, 24 και 138, 14. 18): «πρὸ ὥρας». Ο Μένανδρος, προσδιορίζοντας τους κανόνες που πρέπει να διέπουν τη σύνταξη μιας μονωδίας, σημειώνει σχετικά: «ἐὰν δὲ νέος τύχη ὁ τελευτήσας, ἀπὸ τῆς ἡλικίας τὸν θρήνον κινήσεις». Αναλυτικότερα, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ὁ.π., υποσημ. 337. Μάλιστα, τόσο ο έπαινος του νεκρού, όσο και τα γενικότερα στοιχεία του θρήνου παραπέμπουν συγχρόνως σε συμφραζόμενα μονωδίας και επιτάφιου λόγου.

³²² Για την παρήγορη επίδραση της επιστολής, βλ. Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α, ὁ.π., σ. 337.

³²³ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (138, 5-6).

³²⁴ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (138, 14-17). Το λυπηρό γεγονός, ως θεματικό κέντρο του επιστολικού κειμένου της παραμυθητικής επιστολής είναι το κυρίαρχο ζήτημα που επηρεάζει, εκτός από τον πάσχοντα-αλληλογράφο, και την ψυχοσύνθεση του ίδιου του επιστολογράφου. Μάλιστα, ο θρήνος του τελευταίου διαφοροποιείται ως προς την ένταση και τον αυθορμητισμό, καθώς αποτελεί συνάρτηση του μεγέθους της περίπτωσης, όπως επίσης και του είδους της σχέσης που διατηρούσε με τον θανόντα ή τον θλιβόμενο. Βλ. Βασίλης Α. Σαρρής, *Η παραμυθητική επιστολή στην επιστολογραφία της μέσης βυζαντινής περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αι.)*, Διδακτορική Διατριβή, ὁ.π., σσ. 75, 214.

³²⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (139, 32 – 140, 9): «δεῖ γάρ μὴ φθονεῖν αὐτῶ τῆς φυγῆς τῶν ἀλγεῖνῶν, ἦν ἔφυγεν εὐτυχῶς καὶ πρὸ πείρας, μηδ' ὀδυρομένους ταυτί πως δοκεῖν ἐπ' αὐτῶ τραγωδεῖν· οἴμοι παιδίον, ὅτι μὴ πολλάκις ἐνόσησας ὅτι μήπω σοι συνέβη δεσμοκτήριον καταδικασθῆναι, ὅτι μήπω συκοφαντίας ἐπλήγης βέλει. ὦ τῶν δεινῶν, ὅτι μὴ πολλάκις ἠὔξω θανεῖν χαλεποῖς ἐμπεσὸν πράγμασιν, ἀλλὰ φθάσαν τὴν ἀμήχανον ταύτην ἀνάγκην τὸν βίον ἀπέλιπες καὶ τὰ τοῦ βίου κακὰ. οἴμοι τῶν κακῶν· οὐκέτι πεινήσεις, οὐδὲ διψήσεις· οὐκέτι ριγῶσεις, οὐδ' ἀγρυπνήσεις μάτην οὐδ' ὅπερ ἡ φύσις οἴκοθεν ἀναδίδωσι κακὰ πείση».

³²⁶ Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 90 (140, 15-16). Το είδος της παραμυθητικής επιστολής προσιδιάζει περισσότερο στο ρητορικό παραμυθητικό είδος του κλασικού επιταφίου λόγου έναντι της μονωδίας, στις οποίες υπερίσχυε το στοιχείο του εγκωμίου έναντι του θρήνου. Η απουσία, ωστόσο, τόσο του θρηνητικού στοιχείου, όσο και του εγκωμίου από τις παραμυθητικές επιστολές αποδίδεται στην αναστάσιμη χριστιανική κοσμοαντίληψη, η οποία εκ των πραγμάτων δε μπορεί να συμφωνεί με τον θρήνο. Βασίλης Α. Σαρρής, *Η παραμυθητική επιστολή στην επιστολογραφία της μέσης βυζαντινής περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αι.)*, Διδακτορική Διατριβή, ὁ.π., σ. 55-56.

³²⁷ PLP 524.

(94) Τῷ Μελχισεδέκ

[Παρηγορητικός λόγος για τον πρόωρο θάνατο του νεαρού γιου του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη]

Πρόκειται για μια ακόμη απαντητική και συνάμα παραμυθητική επιστολή, η οποία αναφέρεται επίσης στον πρόωρο θάνατο του νεαρού ανιψιού του παραλήπτη και μεγαλύτερου γιου του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη. Μετά από περιορισμένης έκτασης νύξεις στα πρόσωπα του Ιερώνυμου³²⁸ και του Ησαΐα³²⁹ και την παρουσίαση κρίσεων σχετικά με τη ρητορική και το «λακωνίζειν», ο Πλανούδης διατυπώνει σε ένα αρκετά εκτενές κείμενο τη βαθιά οδύνη και τον πόνο που νιώθει για τον χαμό του νέου, υπογραμμίζοντας τον ανακουφιστικό και παράλληλα παρηγορητικό αντίκτυπο της παρούσας επιστολής³³⁰. Μάλιστα, επιδιώκοντας να περιορίσει κατά το δυνατόν το μέγεθος του πόνου που προκαλεί η ανθρώπινη απώλεια, ο αποστολέας επιστρατεύει τη ρητορική του για να τονίσει πως δε θα έπρεπε να θρηνεί κανείς τους ήδη αποθανόντες, αλλά τους ζώντες, των οποίων ο θάνατος караδοκεί· κατά την προσπάθειά του αυτή να μετριάσει τη θλίψη του αλληλογράφου του θα υποστηρίξει ακόμη πως ο πρόωρος και απρόσμενος θάνατος του νέου τον απαλλάσσει από κάθε εφόδιο κακίας³³¹, όπως και από πλήθος συμφορών, μεταξύ των οποίων αναφέρει τα πρόωρα γηρατεία, τη χηρεία της μέλλουσας συζύγου και την ορφάνια των απογόνων του³³². Εξηγεί πως η διαδοχή των απογόνων δεν έχει καμία αξία, εφόσον και το παιδί θα ακολουθήσει την αναπόφευκτη πορεία του πατέρα προς τον Άδη, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως η λυτρωτική πτυχή των συμφορών δεν προκύπτει από την αντιδιαστολή της προς τον υλικό χαρακτήρα του ανθρώπου, αλλά από την ελπίδα και την πίστη της συνέχισης της ζωής στο επέκεινα³³³.

(121) Παραμυθητική τῶν φίλων τινί

³²⁸ Για τον Ιερώνυμο, βλ. *PLP* 8141. Για το πρόσωπο του Ιερωνύμου έχει γίνει αναφορά στην προηγηθείσα υπ. αριθμ. 89, βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 89 (136, 11).

³²⁹ Αναφορά του ίδιου προσώπου συναντάμε και στις εξής επιστολές, βλ. *Planudis epistulae*, Επ. 86 (132, 29), Επ. 101 (162, 17), Επ. 115 (191, 11).

³³⁰ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 94 (146, 8-11): «πρὸς σέ γε μὴν καὶ τὸν θαυμασιώτατον στρατηγὸν τὰ γε πρὸς παραμυθίαν τείνοντα γράφειν οὐκ ὤκησα· οἷς καὶ τοῖς ὑμῶν αὐτῶν ἐπιλογισμοῖς ἀμφοτέρω τὸ τούτου πένθος καταστορέσετε καὶ φιλόσοφον ὄντα φιλοσοφεῖν ἔτι καὶ μᾶλλον πείσετε».

³³¹ «ἀπῆλθεν ὁ παῖς μὴδὲν ἔχων τῆς κακίας ἐφόδιον», βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 94 (145, 23-24). Εξαιρετικά προσεγμένη ρητορική αξιοποίηση του νεαρού της ηλικίας του θανόντος, αποσκοπώντας στην αριστοτεχνική μεταποίηση των στοιχείων της οδύνης σε ὕλη παραμυθίας. Διαπιστώνεται, επίσης, ότι ακολουθείται η θεολογική παραμυθία των Πατέρων της Εκκλησίας, όπου στο θάνατο προσδίδεται λυτρωτική λειτουργία, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη χριστιανική θεολογία σχετικά με την αθανασία της ψυχής. Πιο διεξοδικά, βλ. Α. Σαρρής, *Η παραμυθητική επιστολή στην επιστολογραφία της μέσης βυζαντινής περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αι.)*, Διδακτορική Διατριβή, ὁ.π., σσ. 248, 255.

³³² Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 94 (14, 16-21).

³³³ Πρόκειται για την πεποίθηση του Πλανούδη αναφορικά με την ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου, όπου όπως και στην ορθόδοξη πίστη, η ψυχή αποδεσμεύεται από την ὕλη του παρόντος κόσμου, δηλαδή το σώμα, και εξυψώνεται στα θεία. Διεξοδικότερα, βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, ὁ.π., σελ. 51.

[Παρηγορητικός λόγος για τον πρόωρο θάνατο νεαρού παιδιού]

Όσον αφορά την τελευταία –σύμφωνα με τη δομή του εκδομένου corpus αλληλογραφίας του Μάξιμου Πλανούδη– επιστολή, πρόκειται για μια παραμυθητική επιστολή με έντονα μονωδιακό και παρηγορητικό χαρακτήρα για τον πρόωρο θάνατο του παιδιού κάποιου στενού φίλου του αποστολέα. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη το κοινό περιεχόμενο της απρόσμενης απώλειας του νεαρού παιδιού που συναντήσαμε και στις επιστολές 90 και 94, θα ήταν μια εύλογη υπόθεση πως αποδέκτης και της παρούσας επιστολής είναι ο Κωσταντίνος Ακροπολίτης. Στην προσπάθεια του αποστολέα να μετριάσει κάπως τη δυστυχία και τον πόνο λόγω της απώλειας που αισθάνεται ο αποδέκτης και πατέρας του νεαρού, ο Πλανούδης εκθέτει λεπτομερώς τις πεποιθήσεις του σχετικά με τον θάνατο, προβάλλοντας θέσεις φιλοσοφικού περιεχομένου³³⁴. Ιδιαίτερα για την συγκεκριμένη λεπτή περίπτωση ο Πλανούδης αναπτύσσει την άποψη πως ο απροσδόκητος θάνατος του νεαρού παιδιού θα μπορούσε «να ταρακουνήσει και την πιο σκληρή ψυχή»³³⁵.

Επιπλέον, λίγο παρακάτω, θα δηλώσει ότι δεν πρέπει να θρηνούμε τον ήδη αποθανόντα, ισχυριζόμενος πως «αν θα έπρεπε να θρηνούμε, θα έπρεπε να το κάνουμε από τη στιγμή που το παιδί γεννιέται, εφόσον γνωρίζουμε εξαρχής ότι θα συμβεί, μιας και ο θάνατος είναι κοινός σε όλα τα γένη», προβάλλοντας έτσι την αδυναμία υπέρβασης των φυσικών νόμων³³⁶. Κλείνοντας, στον ισχυρισμό του πως ο νεαρός δεν χάθηκε, αλλά ζει και σώζεται δίπλα στον Θεό, εντοπίζουμε την πεποίθηση του αποστολέα ως προς τη μετά θάνατον συνέχιση της ζωής, αφού, όπως δηλώνει, το παιδί μετέβη σε ουράνια κατοικία αντί της επίγειας³³⁷, καθώς «ζῆ γὰρ, εἰ καὶ τεθνάναι ἡμῖν ἔδοξε· καὶ τὸ σῶμα, ὅπερ τῆ γῆ φθαρτὸν ὄν παρέθετο, ἄφθαρτον ἐν τῇ ἀναστάσει καὶ τῆ ψυχῆ οἰκειότερον ἀναλήγεται»³³⁸.

³³⁴ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 121 (212, 22 – 213, 11).

³³⁵ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 121 (213, 11-12).

³³⁶ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 121 (213, 25-32): «οὐδὲ δεῖ θρηνεῖν τὸν ἤδη τεθνηκότα, ὄν, ἐξ οὐπερ εἰς φῶς προῆλθεν, ἤδειμεν τεθνηξόμενον. εἰ γὰρ νῦν τοῦτον ἀπαραμύθητα κλαύσομεν, ὅτι τέθνηκεν, ἔδει τοῦτο ποιεῖν ἡμᾶς καὶ δακρύνειν, ἐξ οὗ τότε τὸ φῶς ὁ παῖς ἐθεάσατο· καὶ γὰρ ἐξ ἐκείνου θνητὸν τὸν γεννώμενον ἤδειμεν ὄντα. ἀλλ’ οὔτε τικτομένῳ τῷ παιδί δάκρυον ἀφήκαμεν, οὔτε τὸν μεταξὺ χρόνον ἐσκυθρωπάσαμεν καὶ ταῦτα καθαρῶς εἰδότες, ὅτι τεθνήξεται».

³³⁷ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 121 (214, 19-23): «Χρὴ μέντοι μηδὲ τούτων ἐπιλανθανέσθαι, ὡς οὐκ ἀπόλωλεν ὁ παῖς, ἀλλὰ παρὰ θεῶ σῶζεται, καὶ ὡς οὐράνιον κατοικίαν ἀντὶ τῆς ἐπιγείου ἠλλάξατο, καὶ ἐκ χειμῶνος εἰς γαλήνην μετέστη, καὶ ἐκ σκότους εἰς φῶς, καὶ <ἐκ> τῶν τῆδε λυπηρῶν εἰς ἡδονὴν ἀδιήγητον». Εξαιρέται η ανθρώπινη αδυναμία προκειμένου να εξυψωθεί η δύναμη του Θεού, διακρίνοντας την ματαιότητα (γηινος κόσμος) από την αλήθεια (θεϊκός κόσμος). Βλ. Α. Σαρρής, *Η παραμυθητική επιστολή στην επιστολογραφία της μέσης βυζαντινής περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αι.)*, Διδακτορική Διατριβή, ό.π., σ. 193.

³³⁸ Βλ. Leone, *Planudis epistulae*, Επ. 121 (214, 29 – 215, 3).

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς επεδείκνυε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τις μαθηματικές επιστήμες και τη φιλοσοφία, προσδίδοντας μείζονος σημασίας εστίαση στη διδασκαλία του Πλάτωνα, ενώ δε δίσταζε να συμπεριλάβει τις εξειδικευμένες γνώσεις του στο σώμα των επιστολών του³³⁹. Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί πως ο Γρηγοράς μαθήτευσε πλησίον του Μεγάλου Λογοθέτη, Θεοδώρου Μετοχίτη, γεγονός που υποδηλώνει την πηγή μύησης του στις επιστήμες της φιλοσοφίας και αστρονομίας³⁴⁰, ενώ συγχρόνως αναπτύχθηκε μια στενή φιλία μεταξύ των δύο ανδρών³⁴¹. Μάλιστα, όχι μόνο εξέτισε χρέη διδασκάλου, αποκτώντας μεγάλη διδακτική εμπειρία και κύρος, αλλά ακόμη πριν από τη συμπλήρωση του πρώτου μισού του 14^{ου} αιώνα ίδρυσε το «διδασκαλείον» στην πρωτεύουσα, με απώτερο στόχο τη διάσωση της ελληνικής παιδείας (trivium) και ως επί το πλείστον των διδακτικών αντικειμένων μελέτης του quadrivium (γεωμετρία, αριθμητική, μουσική, αστρονομία), τα οποία είχαν αποδυναμωθεί στην εποχή του³⁴². Αναφορικά με το επιστολογραφικό του έργο, μεταξύ των ζητημάτων που θίγει συγκαταλέγονται η διατήρηση των φιλικών δεσμών, η αστρονομία, ρητορικά μοτίβα καθώς και δάνεια αποσπάσματα από τους κλασικούς συγγραφείς. Ανάμεσα στους παραλήπτες των επιστολών του διακρίνονται δύο κορυφαίες προσωπικότητες, οι αυτοκράτορες Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος και Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος, καθώς επίσης και άλλοι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι και λόγιοι, όπως ο Ιωάννης Στ΄ Καντακουζηνός και ο Ιωσήφ ο Φιλόσοφος³⁴³.

³³⁹ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, ό.π., σ. 2.

³⁴⁰ Αξίζει να σημειωθεί πως ο Μετοχίτης καθόρισε τον Γρηγορά ως πνευματικό κληρονόμο της λογοτεχνικής του παραγωγής, εξυψώνοντάς τον σε επιτυχημένη αντανάκλαση του εαυτού του. Βλ. S. Xenophontos, Plutarch and Theodore Metochites, στο: S. Xenophontos, K. Oikonomopoulou (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, ό.π., σ. 320. Για την αγάπη κι έφεση που έτρεφε ο Γρηγοράς για την επιστήμη της αστρονομίας είναι χρήσιμη η παραπομπή στη Ρωμαϊκή Ίστορία, 1.309.4 κ.ε.: «ὥστε καὶ ἀστρονομικὴν ἐπιστήμην μόνος κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους εἰδὼς εἰς τὸ ἀκρότατον οὐκ ἀπηξίωσε μὴ οὐ μεταδοῦναι κάμοι τοῦ τοσοῦτου πλούτου». Βλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2014, σ. 6.

³⁴¹ Ρωμαϊκή Ίστορία, 1. 322. 6 κ.ε.: «καίτοι καὶ οὐδ' αὐτὸς ἔξω φειδοῦς ἐν ἀρχαῖς τὴν αὐτοῦ μοι παρεῖχε γλώτταν, οὐδ' αὐτῆς δὴ τῆς ἀστρονομίας ἀφθόνως μεταδίδοναι ἐβούλετο [...] καὶ γὰρ τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης, φησίν, ἐς ἀνθρώπους ἤρξε τῶν θείων καταφρονήσεως». Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 6.

³⁴² Α. Σκλαβενίτη, Το διδασκαλείον του Νικηφόρου Γρηγορά, *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 28 (2018), σ. 141-142.

³⁴³ D. Manolova, *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, ό.π., σ. 108.

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ – ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ

➤ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ [ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ / ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ / ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ]

1. Τῷ Πεπαγωμένῳ³⁴⁴

[Δανεισμός και διακίνηση συγγραμμάτων]

Στην επιστολή αυτή καταγράφεται ο αμέτρητος θαυμασμός και η αγάπη που αισθάνεται ο Γρηγοράς για τον παραλήπτη³⁴⁵, επισημαίνοντας πως η ειλικρινής φιλία³⁴⁶ τους αποτελεί το σημείο σύνδεσής τους. Ως προς το νόημα και τις προϋποθέσεις για την ύπαρξη μιας αληθινής φιλίας, ο Γρηγοράς παραθέτει μία χορεία μοτίβων που κατακλύζουν το σώμα του επιστολογραφικού κειμένου³⁴⁷. Μάλιστα, η παρούσα επιστολή συνοδεύει και ένα σύγγραμμα του Γρηγορά, το οποίο, όπως αναφέρεται, είχε ζητήσει προ καιρού ο Νικόλαος Πεπαγωμένος να περιέλθει στην κατοχή του. Όμως, καθώς ομολογεί ο αποστολέας, δεν κατέστη εφικτή η αποστολή και παράδοσή του νωρίτερα λόγω της διακίνησης και της επόμενης καθυστερημένης παράδοσής του χέρι με χέρι εντός της συντροφιάς των φίλων του.³⁴⁸ Στη συνέχεια

³⁴⁴ *PLP* 22371. Όπως συνάγεται από το περιεχόμενο της υπ. αρ. 4 επιστολής του Γρηγορά προς τον Νικόλαο Πεπαγωμένο, και συγκεκριμένα από την προσφώνηση «φοιτητῶν τε καὶ ἐταίρων ἄριστε» που απευθύνει στον αλληλογράφο του, ο παραλήπτης υπήρξε μαθητής του Γρηγορά. Πιο συγκεκριμένα, βλ. Leone, *Nicophori Gregorae Epistulae II*, Επ. 4 (27-35, 2).

³⁴⁵ Πρόκειται για τον μαθητή και φίλο του Γρηγορά, Νικόλαο Πεπαγωμένο, στον οποίο απευθύνονται ακόμη οι υπ. αρ. επιστολές 4, 40 και 56. Βλ. Α. Σκλαβενίτη, Το Διδασκαλείον Του Νικηφόρου Γρηγορά, ό.π., σ. 149.

³⁴⁶ Η φιλία αποτελεί κοινό κοινωνικό κώδικα και θεμελιώδες κοινωνικό και πολιτιστικό ιδεώδες το οποίο επικαλούνταν οι επιστολογράφοι προκειμένου να διατηρήσουν την ομαλή λειτουργία των σχέσεων και των διασυνδέσεών τους, καθιστώντας το πρόσωπο του φίλου μία περσόνα προσβάσιμη, πρόθυμη να βοηθήσει, να μοιραστεί τα προβλήματα του άλλου. Πλήθος επιστολών λειτουργεί ως υπενθύμιση της φιλίας, μολοντί είναι κενές περιεχομένου, ωστόσο εξυπηρετούν τον βασικό σκοπό της διατήρησης του δικτύου και της ιδεολογίας πίσω από αυτό. Πιο αναλυτικά, βλ. F. Bernard, Michael Psellos, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 135-136.

³⁴⁷ Βλ. Leone, *Nicophori Gregorae Epistulae II*, Επ. 1 (17, 4-6): «οὕτω σοι τὰ κράτιστα τῆς ἀληθοῦς φιλίας ἀνεῖται γνωρίσματα παρ' ἑμοῖ κριτῆ καὶ πᾶσιν ἄλλοις, ὅσοι μὴ τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν φθόνῳ καὶ βασκανίᾳ κινῶν προτεθῶνται».

³⁴⁸ Βλ. Leone, *Nicophori Gregorae Epistulae II*, Επ. 1 (17-18, 9-17): «Ἐπεὶ δ' ἐπὶ πολλῶν πολλάκις ἐπὶ μέγα ἄρας τε καὶ θαυμάσας τὰμὰ συγγράμματα σὺ καὶ τὴν ἔχουσαν ταῦτα βιβλίον ἐζήτηκας, ἄσμενοι ταύτην σοι πέμπομεν, ὡς ὄρᾳς, οὐκ ἄλλην εἰδότες εἶναί σοι τῆς ζητήσεως τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὸ μακροτέραν ἔχειν ἐθέλιν ὕλην τῶν καθ' ἡμῶν ἐγκωμίων. εἰ δὲ σύγνωθι, βέλτιστε· πρὸς γὰρ ἄλλοτε

ακολουθεί αίτημα του Γρηγορά προς τον παραλήπτη να μην υπάρξει χρονοτριβή με την επιστροφή του εν λόγω βιβλίου, παροτρύνοντάς τον να μη μιμηθεί τους πρότερους αναγνώστες του.

Έτσι λοιπόν, με την επιστολή αυτή φανερώνεται από την μία πλευρά μία από τις ενδεχόμενες χρήσεις των επιστολών κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, δηλαδή της συνοδείας αντικειμένων ως δώρο ή για δανεισμό³⁴⁹. Από την άλλη, προκύπτει μια προσωπική μαρτυρία του ίδιου του Γρηγορά για την εκδοτική επιμέλεια των συγγραμμάτων του, καθώς επίσης και για την ύπαρξη μιας συντροφιάς διανοουμένων, ενός *θεάτρου* λογίων, μέσω του οποίου επιτελούνταν διακίνηση και δημοσίευση των πραγματειών και εκδόσεων στο αναγνωστικό κοινό της εποχής³⁵⁰.

Αξίζει, ίσως, να σημειωθεί πως η παρούσα επιστολή λειτουργεί ως απάντηση στην επιστολή 20 του Πεπαγωμένου προς τον Γρηγορά, όπως προκύπτει από τη διαπίστωση της Α. Σκλαβενίτη³⁵¹ αναφορικά με το corpus των επιστολών με παραλήπτη τον Γρηγορά· υπ' αυτήν την προοπτική, υποθέτει πως το βιβλίο που αποστέλλει ο Γρηγοράς στον Πεπαγωμένο δεν είναι άλλο από αυτό που αναφέρεται και στην επιστολή 20, κοινώς αυτό της «*Αρμονικής*» του Πτολεμαίου³⁵².

23. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ

[Ἐπαινος της πολυμάθειας του παραλήπτη και επιδοκιμασία του έργου του «Σημειώσεις Γνωμικαί»]

Με μεταφορικό λόγο και μυθικές παρομοιώσεις ο Γρηγοράς εκφράζει τον θαυμασμό για τον μεγάλο λογοθέτη της αυτοκρατορικής αυλής των Παλαιολόγων, Θεόδωρο Μετοχίτη³⁵³, εξαίροντας τη μεγαλοφυΐα και το κλέος του, ξεπερνώντας τη σοφία τόσο των αρχαίων Αιγυπτίων, όσο και των αρχαίων Ελλήνων σοφών, των Πλάτωνα και Πυθαγόρα. Δε διστάζει να επιδοκιμάσει την πολυμάθειά του και το γεγονός ότι δεν περιορίστηκε μονάχα στην εγκύκλιο παιδεία της τριττύος, μαθητεύοντας μονάχα στη φιλοσοφία και τη ρητορική, αλλά το ενδιαφέρον του

ἄλλους τῶν φίλων ζητούντων ἐκ διαδοχῆς ἢ βίβλος κωμάζουσα καὶ τὴν ὄραν οὕτως ὡς ἀπεμπολῶσα τοῖς ἔρασταῖς, ἔλαθεν οὐ μικρὸν ἐπὶ τούτοις τρίψασα χρόνον».

³⁴⁹ Πολύ συχνά η επικοινωνιακή πράξη που επιτελούνταν διαμέσου του επιστολογραφικού κειμένου επικυρωνόταν με την παράλληλη παρουσίαση των συνοδευτικών δώρων. Σχετικά με την επίδοση των επιστολών και συνοδευτικών δώρων, βλ. Riehle, *Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos*, ὁ.π., σ. 2-4.

³⁵⁰ Η θεώρηση του βυζαντινού «θεάτρου» ενώνει την παρουσίαση ενός κειμένου με μια συγκέντρωση διανοουμένων. Τα βυζαντινά θέατρα ήταν μέρη όπου παρουσιάζονταν ποικίλα είδη κειμένων και σε διάφορες περιστάσεις, λειτουργώντας ως τόποι παράστασης. Συγκροτούνταν από έναν αναγνωστικό κύκλο διανοουμένων που αποκαλούνταν «θέατρον» επειδή στις λειτουργίες του έπρεπε να αντισταθμίσει το αρχαίο θέατρο, που ήταν ήδη νεκρό εκείνη τη στιγμή. Βλ. P. Marciniak, “Byzantine Theatron – A Place of Performance?”, στο: M. Grünbart (επιμ.), *Theatron: Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter = Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages*, ὁ.π., σσ. 278, 285.

³⁵¹ Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ὁ.π., σ. 53.

³⁵² Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae II*, Επ. 20, (421-422). Ο Νικηφόρος Γρηγοράς πραγματοποίησε μια ανασκόπηση/κριτική έκδοση περίπου το 1335, δηλώνοντας την πρόσβαση που ο ίδιος είχε σε χειρόγραφα, δεδομένης της πρόσβασης που είχε στη μονή της Χώρας. Βλ. αναλυτικότερα F. Acerbi, *Byzantine Recensions of Greek Mathematical and Astronomical Texts: A Survey*, ὁ.π., σσ. 171, 181.

³⁵³ *PLP* 17982.

επεκτάθηκε και σε αυτό της τετρακτύος, εντρυφώντας και στην αστρονομία³⁵⁴, καθώς και σε όλους εν γένει τους «λόγους». Τονίζεται το γεγονός πως χάρη στην δική του ευρυμάθεια και δραστηριότητα διασώθηκαν τα εξέχοντα έργα των αρχαίων από ενδεχόμενη εξαφάνιση ή λήθη, πραγματώνοντας παράλληλα ερμηνευτικές πραγματείες, καθιστώντας τα «ἄπονον τροφήν» για τους μελλοντικούς μελετητές.³⁵⁵

Κατόπιν, ο αποστολέας προκρίνει το νέο βιβλίο που συνέγραψε ο παραλήπτης αψηφώντας τους «θορύβους»³⁵⁶ της εποχής που τον έχουν περικυκλώσει, εντός του οποίου είναι δυνατόν να ανασύρει ο εκάστοτε αναγνώστης όλες τις ρήσεις και τα αποφθέγματα των αρχαίων συγγραφέων και φιλοσόφων. Το πολύτιμο σύγγραμμα για το οποίο γίνεται λόγος είναι οι *Σημειώσεις Γνωμικαί*³⁵⁷, έργο στο οποίο εντοπίζονται υπομνηματισμοί αρχαίων συγγραφέων σε διάφορα δοκίμια, ασκείται κριτική, παρατίθενται οι απόψεις του για τον σπουδαίο ρόλο της Γεωμετρίας και του Πλουτάρχου, αναλύσεις για τη μεταστροφή της τύχης και πολλά ακόμη.³⁵⁸

---

³⁵⁴ Πέρα από την *Αρμονική*, ο Νικηφόρος Γρηγοράς αναθεώρησε και την ερμηνεία του Πορφυρίου πάνω σε αυτήν. Συνέταξε επίσης μια πραγματεία για τον αστρολάβο και μια για την ηλιακή έκλειψη της 16^{ης} Ιουλίου του έτους 1330. F. Acerbi, *Byzantine Recensions of Greek Mathematical and Astronomical Texts: A Survey*, ό.π., σ. 186. Αξίζει να σημειωθεί πως οι διδακτικές επιστολές δεν αφορούσαν μόνο τη διδασκαλία, καθώς δεν πρέπει να θεωρούνταν ολοκληρωμένα εκπαιδευτικά κείμενα. Μέσω αυτών και της ικανότητάς τους να περικλείουν τον εαυτό των συγγραφέων τους όμως, παρέχεται η δυνατότητα να κατανοήσουμε και άλλες πτυχές-λειτουργίες τους, όπως η κοινωνική θέση των παραληπτών τους ή η προβολή των συγγραφέων τους ως ειδικών σε διάφορους τομείς του επιστητού. Βλ. F. Leone, *Didacticism in Byzantine Epistolography*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, *Brill's Companion to the Byzantine World* 7, ό.π., σ. 229.

³⁵⁵ Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, Επ. 23 (77-80, 1-78).

³⁵⁶ Με ευφυή τρόπο, ο Μετοχίτης απέκρουσε τις βολές των αντιπάλων του περί φιλαργυρίας και φιλοπλουτίας, μέσω της επινόησης και προσαρμογής της έννοιας της πνευματικής φιλοπλουτίας, επικαλύπτοντας έτσι τις σκοτεινές πλευρές της προσωπικότητάς του θωρακίζοντάς την πίσω από την προσωπικότητα και τα έργα του Πλουτάρχου, του οποίου θεωρούσε πως αποτελούσε πνευματική αντανάκλαση και ενσάρκωση. Μάλιστα, ο Μετοχίτης κατάφερε να αποποιηθεί κάθε ίχνος ενοχής που οι αντίπαλοί του επέρριπταν, αμφισβητώντας πλήθος γνωρισμάτων της προσωπικότητας του λόγιου άνδρα, προσδίδοντας θετικό πρόσημο και περίβλημα σε καθένα από αυτά, δεδομένου ότι τα απενοχοποιούσε αποδιδόντάς τα συγχρόνως στο πρόσωπο του αρχαίου βιογράφου. Πιο αναλυτικά, βλ. S. Xenophontos, *Plutarch and Theodore Metochites*, στο: S. Xenophontos, K. Oikonomopoulou (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, ό.π., σσ. 314, 316.

³⁵⁷ Theodoros Metochites, *Miscellanea philosophica et historica*. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1966. Για μια ενδιαφέρουσα κριτική έκδοση με σχολιασμό, βλ. H. Karin (εκδ.) *Theodore Metochites on Ancient Authors and Philosophy – Semeioseis gnomikai 1- 26 & 71. A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes and Indexes with a Contribution by Börje Byden*, Göteborg, εκδ. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia LXV, 2002. Οι *Σημειώσεις Γνωμικαί* αποτελούν εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα έργο της ώριμης περιόδου του Μετοχίτη που δημοσιεύθηκε μεταξύ Μαΐου 1321 και Μαΐου 1328, αποτελούμενο από 120 δοκίμια ποικίλης φιλοσοφικής, θεωρητικής και επιστημονικής θεματικής, και περιλαμβάνει πληροφορίες για τις πολιτικές καταστροφές του βυζαντινού κράτους, καθώς επίσης της πολιτισμική αγωνία της εποχής και τους προσωπικούς περιορισμούς αναφορικά με τη ζωή και σταδιοδρομία του ίδιου του Μετοχίτη. Στο εν λόγω συλλογικό έργο απαντάται συχνή χρήση αποσπασμάτων που προέρχονται από μια ποικιλία κλασικών συγγραφέων, καταδεικνύοντας συγχρόνως το έντονο ενδιαφέρον των βυζαντινών λογίων της εποχής για ευρεία μάθηση και ηθική ανταμοιβή, καθώς επίσης και την σύγχρονη επιρροή και εφαρμογή των χαρακτηριστικών της δοκιμιακής γραφής των ήδη εκδεδομένων από τον Μάξιμο Πλανούδη *Ἡθικῶν* του Πλουτάρχου. Αναλυτικότερα, βλ. S. Xenophontos, *Plutarch and Theodore Metochites*, στο: S. Xenophontos, K. Oikonomopoulou (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, ό.π., σσ. 311, 314.

³⁵⁸ Πρβλ. υποσημ. 209 στη μελέτη της Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 68.

40. Τῷ Πεπαγομένῳ περὶ τῶν ἐλθουσῶν αὐτῷ τερατολογιῶν τῶν μὲν ἄνωθεν ἐκ Τραπεζοῦντος, τῶν δὲ κάτωθεν ἐξ Ἰταλίας³⁵⁹

[Απόρριψη τῶν αστρονομικῶν θεωριῶν που δε στηρίζονται στὴν επιστημονικὴ ἐξέταση καὶ γνώση]

Με τὸ πρόσχημα πὼς καθεὶ που διατυπώνεται πρέπει νὰ βασίζεται καὶ νὰ ἐξετάζεται λογικὰ καὶ επιστημονικὰ, ἀφοῦ διαφορετικὰ προσλαμβάνεται σαν μιὰ παραφωνία, ὁ Πεπαγωμένος ἔχει υποδείξει στὸν Γρηγορά νὰ ἐξετάσει τὶς ἀνόητες θεωρίες που μπορεῖ νὰ συναντήσει κανεὶς ὄχι μόνον στὴ λατινικὴ Δύση, ἀλλὰ καὶ βόρεια τῆς Κωνσταντινούπολης· ἐμφανίζεται ἀπαξιωτικὸς μιλώντας γιὰ τὴ σοφία τῶν τελευταίων, που ἰσχυρίζονται πὼς κατέχουν τὴ σοφία τῶν Χαλδαίων καὶ τῶν Περσῶν³⁶⁰, ἀποδοκιμάζοντας καὶ θεωρώντας καταγέλαστες τὶς θεωρίες τους, που στηρίζονται σε εὐτελή, ἀστεία καὶ γενικῶς παραδεδεγμένα ζητήματα, ὅπως τὸ γεγονὸς πὼς οἱ γηραιότεροι υποφέρουν ἀπὸ ἀσθένειες μετὰ τὸ πέρασ τοῦ θέρους. Ἐπειτα ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναιρέσει καὶ τὶς θεωρίες τῶν Λατίνων, που προφητεύουν πὼς τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων θὰ διαλυθοῦν μετὰ ἀπὸ μιὰ ὀρμητικὴ κίνηση τῶν ἀνέμων, υποστηρίζοντας πὼς ὁ ἀνεμὸς ἀποτελεῖ μιὰ δυνητικὴ κίνηση τοῦ αἰέρα, καθὼς ἐπίσης πὼς δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ διαθέτει κανεὶς μαντικὲς ικανότητες γιὰ νὰ προβλέψει ὅτι ἡ ὀρμὴ δύο ἀντίθετων ἀνέμων δὲν μπορεῖ νὰ προκαλέσει καταστροφὴ, ἐν ἀντιθέσει με ἕναν ἰσχυρὸ ἀνεμὸ, που μπορεῖ μέχρι καὶ δέντρα νὰ ξεριζώσῃ. Μάλιστα, στὴν υποτιθέμενη σοφία τῶν Λατίνων οφείλεται καὶ ἡ πρόβλεψη πὼς τῆς καταστροφικῆς ἀψιμαχίας τῶν ἀνέμων θὰ προηγηθεῖ ἡ σύνοδος τῶν πλανητῶν Κρόνου καὶ Ἄρη, ἐνῶ συγχρόνως θὰ ἐκτυλίσσεται ἐκλειψὴ ἡλίου³⁶¹. Σὲ ὅλη τὴν παραπάνω καταστροφολογία τῶν Λατίνων ὁ Γρηγοράς, ὡς εἰδήμων τῶν επιστημῶν καὶ δη τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἀστρονομίας³⁶², δὲν ἐντοπίζει καμμία τέτοια σύμπτωση πλανητῶν μαζί με ἐκλειψὴ ἡλίου, καὶ συνεπῶς οὔτε τὶς προβλεπόμενες ἀνθρώπινες καταστροφές, χαρακτηρίζοντας τὶς θεωρίες που κακοποιοῦν τὴν ἐπιστὴμ τῆς Ἀστρονομίας ψευδεῖς³⁶³. Ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἀποστολέας, ἀν καὶ θὰ μπορούσε νὰ θέσει ὑπὸ επιστημονικὴ ἐξέταση καὶ ἄλλες τέτοιου εἴδους ἀνοησίες, ἐπιλέγει νὰ μὴν

³⁵⁹ Στὴν ἐπικράτεια τῆς Τραπεζοῦντας εὐδοκίμοσε σχολή με ἀντικείμενο τὴ διδασκαλία τῶν θετικῶν επιστημῶν, ἐπιδεικνύοντας ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν ἐπιστὴμ τῆς Ἀστρονομίας, με τὰ περσικὰ βιβλία νὰ διαδραματίζουν ρόλο κομβικῆς σημασίας. Βάσει τῶν ἔργων που ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ σχολή, ἡ Α. Σκλαβενίτη συσχετίζει τὶς ἀναφορές που κάνει ὁ Γρηγοράς στὶς τερατολογίες που ἔφτασαν στὴ Βασιλεύουσα ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα. Εἰςῆς, στὶς προερχόμενες ἀπὸ τὴ νότια Ἰταλία τερατολογίες ἡ ἴδια ἀποδίδει καὶ τὶς θεωρίες τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ. Διεξοδικότερα, βλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορικὴ Διατριβή*, ὁ.π., σ. 78.

³⁶⁰ Στὴ βυζαντινὴ ἀστρονομία τῆς παλαιολόγειας περιόδου ἤκμασαν δύο διαφορετικὲς «σχολές» ἀστρονομικῆς παράδοσης, ἡ ομάδα τῶν Βυζαντινῶν ἀστρονόμων που ἀκολούθησαν τὴν ἀρχαία ἀστρονομικὴ παράδοση, συμπεριλαμβανομένης τῆς πτολεμαϊκῆς ἀστρονομίας, καὶ ἡ ομάδα τῶν ἀστρονόμων που ἔφεραν στὸ Βυζάντιο στοιχεῖα ἀπὸ τὴν περσικὴ καὶ τὴν ἀραβικὴ ἀστρονομία. Βλ. I. Telelis (2017). Book Review: *E. Paschos – C. Simelidis, Introduction to Astronomy by Theodore Metochites (Stoicheiosis Astronomike 1.5-30)*, ὁ.π., σ. 416.

³⁶¹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae II*, Επ. 40 (134-137, 1-94).

³⁶² Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους ἰδρύσεως τοῦ διδακτηρίου ἀπὸ τὸν Γρηγορά υπῆρξε ἡ ἐπιθυμία του γιὰ ἀναβίωση τῆς τετρακτύος τῶν μαθημάτων που δε διδασκόταν στὴν ἐποχὴ του, ὅπου μεταξύ τῶν διδακτικῶν ἀντικειμένων συγκαταλεγόταν καὶ ἡ ἐπιστὴμ τῆς Ἀστρονομίας. Μάλιστα, ἀνάμεσα στὶς δραστηριότητες τοῦ *Διδασκαλείου* τοῦ Γρηγορά ἀναγνωρίζεται ἡ πρόβλεψη φαινομένων. Σὺν τοῖς ἄλλοις, ὁ ἰδιαίτερος προσανατολισμὸς του πρὸς τὴ συγκεκριμένη ἐπιστὴμ οφείλεται καὶ στὴν ἐρίδα του με τὸν Βαρλαάμ τὸν Καλαβρό. Διεξοδικότερα, πρβλ. Α. Σκλαβενίτη, *Τὸ Διδασκαλεῖον Τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά*, ὁ.π., σ. 153-155.

³⁶³ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae II*, Επ. 40 (137-138, 94-99).

προβεί σε κάτι τέτοιο, για να μην θεωρηθεί ότι κάνει επίδειξη γνώσης³⁶⁴, κύρους και επιστημοσύνης, επικαλούμενος τη στάση του Φιλίππου της Μακεδονίας σε ανάλογη φαύλη περίπτωση. Η επιστολή κλείνει με τον Γρηγορά να πληροφορεί με επιστημονική ακρίβεια τον αλληλογράφο του για τις θέσεις του ήλιου, της σελήνης και άλλων πέντε πλανητών, καθώς επίσης και για τις επερχόμενες εκλείψεις ηλίου και σελήνης, διατυπώνοντας παράλληλα παράκληση στον Πεπαγωμένο να μην γνωστοποιήσει ευρέως τα δεδομένα αυτά, γεγονός που υποδηλώνει αφενός την ύπαρξη ενός ενδεχόμενου αναγνωστικού κύκλου, και αφετέρου τον πιθανό ανταγωνισμό του *Διδασκαλείου* του Γρηγορά με τις άλλες σχολές της βυζαντινής πρωτεύουσας.

42. Τῆ Παλαιολογίνῃ

[Φιλοσοφικές-επιστημονικές αναζητήσεις της αλληλογράφου]

Η επιστολή αυτή απευθύνεται στην Ελένη Καντακουζηνή Παλαιολογίνα³⁶⁵, μικρότερη θυγατέρα του Ιωάννη Καντακουζηνού και σύζυγο του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου, και πραγματεύεται ζητήματα επιστημονικά, αναλύοντας μια πνευματική αναζήτηση της αλληλογράφου του. Πιο συγκεκριμένα, εκτίθεται η θέση του Γρηγορά σχετικά με την επιστημονική μέθοδο, με τον προσανατολισμό της πορείας της από τις αισθήσεις προς το νου και αντίστροφα να πρέπει να είναι αμφίδρομη, προκειμένου να ενισχύσει τη δύναμη της θέσης του ως προς τη διαδρομή που ακολούθησαν οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες κατά τη διατύπωση μιας θεωρίας, χαρακτηρίζοντας ακατάλληλους και ανεπαρκείς όσους υπερπηδούν τις θεμελιώδεις αυτές μεταβλητές³⁶⁶. Όπως, μάλιστα, υπογραμμίζει, όσοι ακολουθούν την πορεία των φιλοσόφων και των επιστημόνων, επιδιώκοντας να κατακτήσουν τη σοφία διαμέσου της φύσης και να προβούν σε έρευνα μέσω των αισθήσεων, μπορεί εξίσου να προσεγγίσουν επιστημονικά και το σύμπαν. Έτσι λοιπόν, η αλληλογράφος του Γρηγορά επαινείται για το γεγονός πως ακολουθεί μία ανάλογη επιστημονική μέθοδο, διαθέτοντας οξύ νου για να αντιληφθεί τις αρχές των όντων³⁶⁷. Συγχρόνως προβάλλει το μέγιστο ενδιαφέρον της για τις ανθρώπινες επιστήμες και γνώσεις, διαχωρίζοντάς

³⁶⁴ Πράγματι, οι επιστολές αποτελούσαν μια πολύ καλή ευκαιρία για την πραγματοποίηση επίδειξης της μάθησης και της ευγλωττίας του επιστολογράφου, με την ηθοποιία να καταλαμβάνει κεντρικό ρόλο και το επιστολικό κείμενο να μετατρέπεται σε έναν πολύπλοκο καμβά, κατάφορτο με διακειμενικούς και εξωκειμενικούς δείκτες, αναφορές και μεταφορές. Βλ. F. Bernard, Michael Psellos, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World* 7, ό.π., σ. 141.

³⁶⁵ *PLP* 21365. Σύμφωνα με την Α. Σκλαβενίτη, εκτιμάται ότι η επιστολή απευθύνεται όντως στην Ελένη Παλαιολογίνα, δεδομένου ότι ο Γρηγοράς συνέταξε και αφιέρωσε στην ίδια το έργο *Αντιλογία προς τους λέγοντας ότι οὐκ ἔστι ταπεινώσις ἐν ἀνθρώποις καὶ πρὸς τὴν βασιλίδα τὴν Παλαιολογίνα Λύσεις ἀποριῶν, ἃς αὐτὴ πολλάκις ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν εἰσήγεν ὁμιλίας*. Αναλυτικότερα, βλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολὴ στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 80.

³⁶⁶ Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, Επ. 42 (144-145, 1-16).

³⁶⁷ Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, Επ. 42 (145-146, 30-36): «Ταύτης καὶ σὲ τῆς ἕξωος διὰ πολλῶν ἤδη τῶν χρόνων εὐρίσκω· τῷ γάρ τοι τελεσιουργῷ τῆς ὀρμῆς ἢ ψυχῆ σου τοὺς λόγους αὐτόθεν τῶν ὄντων λαμβάνουσα φιλοῦσι γὰρ αἱ μεγάλα διάνοια τὰς αὐτῶν περιλήψεις ἀθρουστέρως καὶ τοῖς ἰδίοις τόνοις ἀναλόγους ποιεῖσθαι ὄλαις χοίνιξιν {ὡς εἰπεῖν} ἐξαντλεῖ τοῖς ἐκτὸς γλώττη συναντῶσα τὰ βέλτιστα ἡρμοσμένη, μήτε τοῦ νοῦ τὰ μυστήρια συνθολούση καὶ πολὺ προσβαλλομένη τὸ ἐμβριθές τε καὶ σοβαρὸν τῆς ἡχοῦς».

την από τη χορεία των υπόλοιπων ανθρώπων που αρκούνται άκριτα στην πενιχρή παιδεία και τις επιστημονικές γνώσεις, χωρίς να διεκδικούν την υπέρβαση των γήινων-αισθητών γνώσεων και τη νοητική εξύψωση σε ανώτερες θεωρητικές αναζητήσεις³⁶⁸. Έπειτα, ακολουθεί μια -τρόπον τινά- διδασκαλία³⁶⁹, καθώς ο Γρηγοράς προβαίνει σε μία εξήγηση και ερμηνεία της δυσαρμονίας μεταξύ των όρων «τύχη» και «αυτόματων», που αποτελούν συγχρόνως και δύο τύπους πνευματικών διαδικασιών προσέγγισης της γνώσης, διευκρινίζοντας πως το διαφοροποιητικό τους σημείο είναι πως ο αυθορμητισμός είναι δυνατό να προκύψει από την τύχη, αποκλείοντας σε κάθε περίπτωση να συμβεί το αντίθετο³⁷⁰. Προχωρώντας παρακάτω, ο Γρηγοράς, έχοντας απορρίψει την πρόβλεψη του «αυτομάτου» τόσο στα λογικά όσο και στα άλογα όντα, συσχετίζει την τύχη και την εξέλιξή της με την ανθρώπινη «διάνοια» και «προαίρεση»³⁷¹, με το «αυτόματων» να μπορεί να εντοπιστεί και στα άψυχα όντα, και παράλληλα δε διστάζει να ασκήσει δριμεία κριτική προς τον Δημόκριτο που συνέδεσε τη δικαιοσύνη με όρους όπως ο «αυθορμητισμός» και η «πιθανότητα».

120. Τῷ μεγάλῳ δομεστίῳ³⁷²

³⁶⁸ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae II*, Επ. 42 (146, 41-45): «καὶ ποιεῖς ἐκ διαμέτρου τοῖς {πλείοσιν}, ὅσοι περὶ τοὺς λόγους ἐπιπολάζουσιν νῦν τῶν ἀνθρώπων· οἱ τῶν τῆς παιδείας προθύρων ἄκρῳ δακτύλῳ γευόμενοι ἔλαθον ἐγγεγραυότες αὐτοῖς μὴδ' ἐν ὄνειροις ἐπὶ νοῦν ἀναβιβασάμενοι ὄτου χάριν τὰ τῆς τέχνης προπαιδεύεσθαι χρή».

³⁶⁹ Αναμφίβολα, η διδακτική προσέγγιση ενός ευρέος φάσματος θεμάτων και επιστημών, προσαρμοσμένη στις ανάγκες των μαθητών τους ή του εν δυνάμει κοινού τους, αποτέλεσε κεντρικό μέλημα των Βυζαντινών συγγραφέων, αποσκοπώντας μέσω των ομολογουμένως περιορισμένης έκτασης επιστολογραφικού κειμένου τους είτε να διαμορφώσουν τη συμπεριφορά, τις πεποιθήσεις και την κοσμοθεωρία των παραληπτών τους, είτε στην επεξήγηση τεχνικών εννοιών και φιλοσοφικών όρων. Μάλιστα, μέσω της διδακτικής συνιστώσας των επιστολικών κειμένων, στους επιστολογράφους παρεχόταν η δυνατότητα δημιουργίας στενότερης σχέσης με τους αποδέκτες τους, διαμορφώνοντας συγχρόνως και μια σχέση δασκάλου-μαθητή. Σε αυτή την περίπτωση, ο αποστολέας από απλός συνομιλητής μετατρέπεται σε έναν δάσκαλο με εξουσία, ενώ αντίθετα ο αποδέκτης αναλαμβάνει το ρόλο του μαθητή που δέχεται την ενστάλαξη της γνώσης του αποστολέα. Βλ. F. Leone, *Didacticism in Byzantine Epistolography*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, *Brill's Companion to the Byzantine World* 7, ὁ.π., σ. 227-229.

³⁷⁰ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae II*, Επ. 42 (146-147, 51-61).

³⁷¹ Πολύ εύστοχα η Α. Σκλαβενίτη υπογραμμίζει την επισήμανση του M. Hinterberger αναφορικά με την πρόκριση του Γρηγορά στην έννοια της «προαιρέσεως», η οποία υπερτερεί έναντι των ανθρώπινων δράσεων, καταδεικνύοντας και την άμεση επιρροή του από τον Πλούταρχο. Βλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ὁ.π., σ. 80. Παράλληλα, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε και στην επίδραση που φαίνεται να είχε από την αριστοτελική διαφοροποίηση μεταξύ «τύχης» και «αυτομάτου», αναγνωρίζοντας πως οι δύο αυτές έννοιες δεν είναι όμοιες ούτε ταυτόσημες, φτάνοντας και ο ίδιος να αντιστρέψει την αριστοτελική ιεραρχική σχέση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών, με τον ίδιο να εξαρτά το μέγεθος επίδρασης της τύχης από την «προαίρεση». Πιο διεξοδικά, βλ. D. Manolova, *Epistolography and Philosophy*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, *Brill's Companion to the Byzantine World* 7, ὁ.π., σ. 265-266.

³⁷² *PLP* 10973. Πρόκειται για τον Ιωάννη Καντακουζηνό, γόνο αριστοκρατικής οικογένειας που συνδέοταν με συγγενικούς δεσμούς με τον αυτοκρατορικό οίκο. Διαδραμάτισε πολύ κρίσιμο ρόλο κατά την πολιτική κατάσταση των εμφυλίων πολέμων (1321-1354) που ξέσπασαν μεταξύ Ανδρονίκου Β' και Ανδρονίκου Γ', καθώς συντάχθηκε ρητά με τον αδελφικό του φίλο Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο. Τιμήθηκε με ανώτερα αξιώματα, όπου μεταξύ άλλων ξεχωρίζουν αυτά του μεγάλου παπία, του μεγάλου δομεστίκου και φυσικά του αυτοκράτορα. Εξέτισε χρέη μεγάλου δομεστίκου, όντας ο στενότερος συνεργάτης και έμπιστος φίλος του Ανδρονίκου Γ'. Βλ. U. V. Bosch, *Kaiser Andronikos*

[Έγκριση, χορηγία και έκδοση βιβλίου]

Η επιστολή αυτή υποθέτουμε πως συνόδευε την παράλληλη αποστολή ενός βιβλίου –μιας ερμηνευτικής πραγματείας– στο δυσνόητο έργο του Συνεσίου Κυρήνης με τίτλο «Περὶ ἐνυπνίων»³⁷³. Αν και ο Γρηγοράς επιδόθηκε στην ερμηνεία του βιβλίου αυτού μετά από παρακλήσεις και ώθηση από πολλούς, προφανώς ομολόγους και διανοούμενους στη συντροφιά λογίων που τον περιέβαλε, μολαταύτα την αποστέλλει πρώτα στον Καντακουζηνό³⁷⁴, ο οποίος αποτελεί τον χορηγό-προστάτη του *Διδασκαλείου* του³⁷⁵.

➤ **ΦΙΛΙΚΗ / ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ / ΕΠΑΙΝΕΤΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ**

30. Στον Ανδρόνικο Ζαρίδη³⁷⁶

[Προϋποθέσεις για τη δημιουργία και διατήρηση φιλίας]

III Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Gesellschaft in den Jahren 1321- 1341, Amsterdam, 1965, σ. 9-15.

³⁷³ Όπως πολύ εύλογα σημειώνει η Α. Σκλαβενίτη, το πόνημα στο οποίο γίνεται αναφορά είναι «*Ερμηνεία εἰς τὸ περὶ ἐνυπνίων τοῦ Συνεσίου*», του οποίου υπομνηματιστής υπήρξε ο ίδιος ο Γρηγοράς, λαμβάνοντας υπόψη και το ενδιαφέρον που φαίνεται να εκδήλωσε εντός του ιστοριογραφικού του έργου όσον αφορά τα όνειρα και την επίδραση που μπορεί να έχουν στη σύγχρονή του πραγματικότητα. Πρβλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 48.

³⁷⁴ Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, Επ. 120 (313, 14-19): «ἡμεῖς δὲ πολλῶν παρακλήσεων εἴξαντες, ὅσον ἐξῆν τῇ ἡμετέρᾳ δυνάμει διελευκάναμεν, σαφεστέραν ἐπενεγκόντες ἐξήγησιν. δεῖν δ' οὖν ὅμως ἐκρίναμεν παραπλησίως τοῖς γεωργοῖς καὶ ἡμεῖς καθάπερ καρπῶν τινὰς ἀπαρχὰς σοὶ πρώτῳ τοῦτο προσενεγκεῖν, τῷ τῶν ἡμετέρων λόγων ἐπόπτη καὶ προμηθεῖ, ἐξ οὗ καὶ τὰς πηγὰς τῆς ἀρδείας αἱ τῶν ἡμετέρων λόγων αὐλακες ἔχουσιν». Μάλιστα, η αναφορά του στον παραλήπτη ως «τῷ τῶν ἡμετέρων λόγων ἐπόπτη καὶ προμηθεῖ» μας επιτρέπει ενδεχομένως να υποθέσουμε πως ο Καντακουζηνός, εκτός από χρηματοδότης του διδακτηρίου του, υπήρξε συγχρόνως και εκδότης των έργων του. Για τον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό βλ. *PLP* 10973.

³⁷⁵ Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae II*, Επ. 120 (314, 25-26): «οὕτω καὶ σὲ τὸν τῶν ἡμετέρων διδασκαλείων ταμίαν καὶ χορηγὸν ἀξιοῦμεν πράττειν ἐν τῷ παρόντι». Με φθίνουσα σειρά σπουδαιότητας, οι χορηγίες προέρχονταν από την αυτοκρατορική αυλή, από τις αυλές στην περιφέρεια του Βυζαντινού κόσμου, από μεμονωμένους αριστοκράτες και πλούσιους γραφειοκράτες που διατηρούσαν τα δικά τους «φιλολογικά σαλόνια», από το Πατριαρχείο και από μητροπόλεις. Αυτές οι χορηγίες ήταν που στήριξαν και τη σταδιοδρομία του Γρηγορά. Βλ. I. Ševčenko, Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων, στο: *C. Mango (επιμ.), Ιστορία του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 383. Για την έναρξη λειτουργίας του *Διδασκαλείου* του Γρηγορά αλλά και για τους κύριους λόγους που τον ώθησαν στην ίδρυσή του βλ. Α. Σκλαβενίτη, Το *Διδασκαλείον* του Νικηφόρου Γρηγορά, ό.π., σ. 141-146. Για τον ρόλο του Ιωάννη Καντακουζηνού ως μέντορα, χορηγού και προστάτη του διδακτηρίου του Γρηγορά βλ. Α. Σκλαβενίτη, Το *Διδασκαλείον* του Νικηφόρου Γρηγορά, ό.π., σ. 157, καθώς επίσης και Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σσ. 13, 49, αλλά και Leone, *Nicéphori Gregorae Epistulae*, Επ. 30, 41, 57, 122, 126. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε σχεδόν είκοσι επιστολές ο Γρηγοράς δεν παραλείπει να επαινέσει και να εξυμνήσει συγχρόνως την φιλανθρωπική διάθεση, τα στρατιωτικά κατορθώματα αλλά και το ενδιαφέρον του Ιωάννη Καντακουζηνού προς τις επιστήμες.

³⁷⁶ *PLP* 6461.

Ήδη από τις πρώτες γραμμές παρατίθεται -με τη χρήση θεατρικών όρων- η βαθιά πεποίθηση του Γρηγορά πως είναι αδύνατο να γνωρίζει κάποιος τη συμπεριφορά και την παιδεία ενός ατόμου εφόσον δεν έχει προηγηθεί συναναστροφή μαζί του, παρεμβάλλοντας ως αποδεικτικό παράδειγμα την άρνηση του Πώλου από τον πλατωνικό «Γοργία» όσον αφορά τη διδασκαλία του Σωκράτη, ακριβώς εξαιτίας της έλλειψης συγχρωτισμού μεταξύ των δύο³⁷⁷. Με αφορμή, λοιπόν, την παραπάνω άποψη, ο Γρηγοράς, μολονότι παραδέχεται ότι έχει ακούσει πλήθος επιδοκιμαστικών κρίσεων για το πρόσωπο του Ανδρονίκου Ζαρίδη, παρά ταύτα ομολογεί πως δεν μπορεί να είναι βέβαιος κατά πόσο αυτές οι γνώμες ευσταθούν, εφόσον δεν έχει τύχει να συναντηθούν μέχρι στιγμής αυτοπροσώπως.³⁷⁸ Προκειμένου να ισχυροποιήσει το επιχείρημά του, προβάλλει την υποκειμενικότητα των ανθρωπίνων κρίσεων, φέρνοντας πλήθος παραδειγμάτων από την αρχαιοελληνική φιλοσοφία, μεταξύ άλλων και αυτό του Πύρρωνος και του Πλάτωνα, των οποίων μεν το ενδιαφέρον κινούνταν γύρω από τη φιλοσοφία, όμως η πορεία και ο σκεπτικισμός του καθενός ήταν διαφορετικά, καταλήγοντας πως ο μόνος αντικειμενικός δείκτης είναι η εμπειρία³⁷⁹. Αξίζει να σημειωθεί πως, μέσω του τελευταίου του επιχειρήματος, ο Γρηγοράς προκρίνει την πλατωνική διδασκαλία και την υπερασπιστική της γραμμή ως προς την απόρριψη των αισθήσεων και της καταλληλότητάς τους να προσεγγίζουν την αληθινή γνώση³⁸⁰.

Εξαιτίας των ανωτέρω ο αποστολέας διατυπώνει αίτημα προς τον αλληλογράφο του να του καταθέσει προϋποθέσεις, στέρεες βάσεις και δείγματα του ενδεχόμενου μελλοντικού φιλικού τους δεσμού προκειμένου αυτός να διατηρηθεί στο χρόνο³⁸¹. Αδιαμφισβήτητα, η μεταξύ τους αλληλογραφία αποτελεί ένα τέτοιο σπουδαίο δείγμα και προϋπόθεση που θα καταδείξει αν μπορεί να υπάρξει αληθινή και ειλικρινής φιλία μεταξύ τους, καθώς μέσω της ανταλλαγής επιστολών μπορεί να επιτευχθεί η σκιαγράφηση του ποιού και των σκέψεων του αλληλογράφου του.³⁸²

46. Τῷ (φιλοσοφοτάτῳ) Ἰωσήφ

³⁷⁷ Leone, *Nicephorī Gregorae Epistulae*, Επ. 30 (99, 4-11): «τὰ τε γὰρ ἄλλα καὶ δὴ καὶ ὁ ἐν Γοργία Πῶλος μάλα ἀποσεμνῶν καὶ εὐδαιμονίζων Αρχέλαον τὸν Μακεδονίας τύραννος, οὐκ ἔχει συνάδοντα καὶ Σωκράτην, τὸ Πλάτωνος δηλαδὴ προσωπεῖον. εἰσάγεται γὰρ ἐκεῖνος ἐπὶ τῆς σκηνῆς μάλα ἐπέχων καὶ σὺν ἐπαγγελίᾳ καθήμενος, γνώμης οὐ πάνυ τοι ῥᾶστα ἀρεσκομένης τῷ δόγματι· καὶ τὸ αἴτιον ὅτι μὴ συγγέγονε, φησί, τάνδρι· ὡς οὐκ ἄλλοθεν ἢ τοῦ συγγεγονέναι προσγινομένου τοῦ γινώσκειν τρόπων ὅπως ἔχει καὶ παιδείας ἕκαστος».

³⁷⁸ Leone, *Nicephorī Gregorae Epistulae*, Επ. 30 (99-100, 20-23): «οὔτε γὰρ ὦ σοὶ συγγεγένημι οὔτε σοῖς ὠμίλησα γράμμασιν, ἵνα τινὰ βέβαιον εἶην ἐντεῦθεν ἐνθέμενος νοῦν ἐμαυτῷ, τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἀποχειροτονεῖν δυνάμενον τὰμφιβαλλόμενα».

³⁷⁹ Leone, *Nicephorī Gregorae Epistulae*, Επ. 30 (101, 57-62): «Τούτους τοίνυν ἡγεμόνας προϊστάμενος τῆς ἐμαυτοῦ γνώμης καὶ γλώττης αἰεὶ, τούτοις ἄρα καὶ χρεῶν εἶναι τίθεμαι πείθεσθαι καὶ οὔτε τόνδε τὸν βίον οὔτε τόνδε, πρὶν τὴν πείραν ἀκριβῶσασθαι, θαυμάζειν ἔχω, καὶ τοῦτ' ἐμοὶ τὸ προσιστάμενον κατὰ τοῖς σοῖς, βέλτιστε, μήτ' ἀκοὴν ἐκλυτον μήτε γλώτταν παρέχειν ἀντίφωνον».

³⁸⁰ Πρβλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ὁ.π., σ. 72.

³⁸¹ Leone, *Nicephorī Gregorae Epistulae*, Επ. 30 (102, 76-77): «Φέρε τοίνυν οὐ παρὸν ἐν τῷ παρόντι ὄψεων ὄψεις ἀλλάττεσθαι γράμμασι γράμματα καὶ γλώτταν γλώττη χαρίζομεθα».

³⁸² Μέσω των επιστολών δημιουργούνταν αλλά και διατηρούνταν σχέσεις φιλίας, με τα αλληλογραφούντα πρόσωπα να αποτελούν εξιδανικευμένες εφαρμογές μιας λογοτεχνικής θεωρίας. Διεξοδικότερα βλ. M. Mullett, *Theophylact of Ochrid. Reading the letters of a Byzantine Archbishop*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, v.2, Ashgate, 1997, σ. 111.

[Ισχυροί δεσμοί φιλίας των αλληλογράφων και διατύπωση παραπόνου για μη αποστολή ενός αξιόλογου έργου του Ιωσήφ]

Ορμώμενος από την αριστοτελική διάκριση της φιλίας σε πολλά είδη, όπως αυτή αναλύεται στα αριστοτελικά *Ἠθικά Νικομάχεια*, μεταξύ των οποίων πολιτική, φυλετική, συγγενική και εταιρική, ο Γρηγοράς διατυπώνει την άποψη πως το είδος της σχέσης που τον συνδέει με τον Ιωσήφ Ρακενδύτη είναι η φιλία³⁸³, αν και ξεχωρίζει τον παραλήπτη ως πιο άξιο από εκείνον. Συνεχίζει τη ρήση του περί φιλίας, αναφέροντας το παράδειγμα μιας χώρας, ονόματι Καρμανία, πλησίον της Ινδίας, όπου εκείνοι που ομολογούν και ορκίζονται μεταξύ τους φιλία, αφού χαράξουν τις φλέβες τους και περισυλλέξουν το αίμα που ρέει σε ένα δοχείο, ύστερα το πίνουν για να επισφραγίσουν τον όρκο τους³⁸⁴. Με ανάλογο τρόπο παρομοιάζονται και οι επιστολές του προς τον Ιωσήφ με το αίμα της ψυχής, ενώ έπειτα παραπονιέται για το γεγονός πως εκείνος του στερεί το έργο που είχε συγγράψει, το οποίο προκρίνεται ως πολύ αξιόλογο και ωφέλιμο συγκριτικά με τα δικά του πονήματα που έχουν ήδη αποσταλεί στον παραλήπτη, επισημαίνοντας πως με αυτόν τον τρόπο ο Ιωσήφ αθετεί την υπόσχεση και δέσμευση αποστολής τους στον Γρηγορά³⁸⁵. Μάλιστα, φτάνει στο σημείο να τον παρακαλέσει να του προσφέρει τις γνώσεις του, εξακολουθώντας παράλληλα να τον συμβουλεύει από μακριά και να του προσφέρει την καθόλα αποδεκτή κριτική στα έργα του. Παρομοιάζοντας τον εαυτό του με τους αλιείς που, εκμεταλλευόμενοι τη νηνεμία της θάλασσας, θηρεύουν αμέτρητα είδη ψαριών, ομολογεί πως θα δεχθεί ποικίλη ωφέλεια ακόμη και από τη γλώσσα του αλληλογράφου του³⁸⁶, με απώτερο στόχο προφανώς τη βελτίωση της ομιλίας, του λεξιλογίου και της σύνταξής του. Κατόπιν, κάνει μνεία στους Ποσειδωνιάτες, οι οποίοι, αφού εγκατέλειψαν την αττική γη και κατέφυγαν στη Σικελία, ιδρύοντας εκεί αποικία, λησμόνησαν με το πέρασμα των αιώνων την αττική διάλεκτο³⁸⁷. Ορμώμενος, λοιπόν, από το γεγονός πως οι Ποσειδωνιάτες πραγματοποιούσαν κάθε χρόνο συγκέντρωση προκειμένου να επαναφέρουν στη μνήμη τα πατροπαράδοτα ήθη, καταλήγει στη διατύπωση του αιτήματος ο αλληλογράφος και φίλος του να μην τον ξεχνά και να του γράφει.

77. Τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ

³⁸³ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 46 (158, 10-13): «εἰ δὲ ταῦτα καὶ φιλίαν οὐκ ἂν τῶν ἀπεικότων εἶη καλεῖν τὴν μεταξύ σχέσιν ἡμῶν τε καὶ μεγέθους τοῦ σοῦ, τῷ μὲν ὑπκειμένην ταῦτιζομένην, τῇ δὲ σχέσει διαφορομένην».

³⁸⁴ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 46 (158, 14-24).

³⁸⁵ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 46 (158, 25-30): «Τοῦτ' αὐτὸς ὡσπερ ἐχέγγυον ἀκραιφνὲς εἰληφῶς τὰμά σοι, θειότατε ἄνθρωπε, παρεσχέκειν ἐζητηκῶτι γράμματα, ἃ σώματος μὲν οὐκ ἂν τις ἴσως αἶμα φήσεις, ψυχῆς γε μὴν ἕτερον τρόπον οὐκ ἂν τοσοῦτον πῖμαι φήσας ἀμάρτοι, ἐλπίδας αὐτὸς ἑμαυτῷ δεδωκῶς ῥαστώνης μεστάς καὶ τρυφῆς, ὡς ἔψεται τῇ δόσει τὸ λῆμμα· τουτί δὴ λέγω τοὺς σοὺς λόγους».

³⁸⁶ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 46 (159, 59-62): «Ἄλλ' ὃ τίς ἂν μεθεῖη κατὰ μῆνα ἡμερῶν ἐκείνων, ὅποτε συχνὰ ὀμιλοῦσι παντοίαν κομίζεσθαι τὴν ὠφέλειαν ἀπὸ γλώττης ἡμῖν ἐξεῖη τῆς σῆς, ἀλιέων μιμουμένοις τρόπον, ἐπειδὴν κατὰ θαλάττης ἐκείνοι τὴν σαγήνην καθέντες ποικίλην ἐκείθεν ἀνιμῶνται τὴν ἄγραν;».

³⁸⁷ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 46 (159-160, 62-70). Μάλιστα, σύμφωνα με την Α. Σκλαβενίτη, το γεγονός πως ο Γρηγοράς περιγράφει τους Ποσειδωνιάτες, προδίδει πως είχε πρόσβαση στο φιλολογικό έργο «Δειπνοσοφισταί» του Αθήναιου του Ναυκρατίτη, καταδεικνύοντας συγχρόνως το κύρος και το εύρος των λόγιων επαφών του. Βλ. αναλυτικότερα, Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 83.

[Διατύπωση αιτήματος για διατήρηση φιλόφρωνος στάσης]

Ο Γρηγοράς φαίνεται να ταυτίζεται φιλοσοφικά με την πλατωνική άποψη πως η ψυχή εκείνου που αγαπά, ζει σε ξένο σώμα³⁸⁸, αφού και ο ίδιος είναι σε θέση να αισθανθεί στη δική του καρδιά την αγάπη του Ιωάννη Καντακουζηνού, ομολογώντας πως η σκέψη του πλανάται γύρω από αυτόν και επιτυγχάνει τη λήψη πληροφορήσης για εκείνον μέσω της ανώτερης νοητικής αναζήτησης, παροτρύνοντας τον αλληλογράφο του να πράξει αναλόγως³⁸⁹. Δηλώνει επίσης πως νιώθει ευτυχής και αποβάλλει κάθε στενοχώρια, όταν λαμβάνει ευχάριστα νέα για εκείνον ή όταν ακούει άλλους να τον επαινούν, τονίζοντας πως στη φυσιογνωμία του αλληλογράφου και φίλου του συσσωρεύεται το σύνολο των αρετών όλων των ομηρικών ηρώων³⁹⁰.

Έπειτα, ο αποστολέας πληροφορεί τον Καντακουζηνό για τη συμφορά που υπέστη ένας φίλος του, επίσης στρατηγός στο αξίωμα, η οποία τον εξέθεσε και κατέστη αντικείμενο χλευασμού από άλλους, με το συμβάν να προσφέρει έδαφος για σύγκριση με τον καθόλα ανώτερο και αξιέπαινο στρατηγό, τον Καντακουζηνό. Αναμφίβολα, στην διαμετρικά αντίθετη σύγκριση των δύο αυτών προσωπικοτήτων οφείλεται και η συνεκδοχική πορεία της σκέψης του Γρηγορά να συνδέσει τον αρχαίο μουσικό και αυλητή Τιμόθεο, ο οποίος παρακινούσε τους μαθητές του να παρακολουθήσουν μαθήματα ευτελέστερων δασκάλων προκειμένου να γνωρίζουν τι πρέπει να αποφεύγουν κατά τη διδασκαλία και μάθηση³⁹¹.

Ακολουθώντας, διατυπώνει αίτημα προς τον Καντακουζηνό να επιδείξει φιλοφροσύνη και να αντιμετωπίσει με κατανόηση την παράλογη πράξη του Ιωσήφ³⁹² να βγει να τον υποδεχτεί γυμνός. Επισημαίνει, βέβαια, πως δεν πρέπει να αντιμετωπιστεί χλευαστικά ή να κατηγορηθεί, διατεινόμενος πως ο Ιωσήφ εμφανίστηκε έτσι εμπρός στον μεγάλο δομέστικο μιμούμενος τις γυμνοπαιδιές των αρχαίων Λακώνων³⁹³.

³⁸⁸ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 77 (218, 1-2): «Πλάτων ὁ Ἀρίστωνος τὴν ψυχὴν τοῦ ἐρῶντος ἐν ἄλλοτρίῳ σώματι ζῆν».

³⁸⁹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 77 (218, 6-11): «ὥστ', ἐπειδὴ περ ἄπερ αἱ τοπικαὶ διαστάσεις τῶν σωματικῶν ἀφέλκουσιν ὀφθαλμῶν, ταῦτα τοῖς τοῦ νοῦ γινώσκουσιν ἢ φύσιν δίδωσιν ὀφθαλμοῖς, μηκέτι κάμνε πυνθανόμενος ὅτανδῆποτε περὶ ἡμῶν ὅποτε σου διῆστάμεθα ἐν πῶις τε ἐσμὲν καὶ ὅπως διατελοῦμεν ἔχοντες, ἀλλὰ σὺ σαυτὸν ἐρωτῶν, βέλτιον μάνθανε παρὰ σαυτοῦ τὰ τοιαῦτα».

³⁹⁰ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 77 (218-219, 19-26): «τὴν μὲν γὰρ τῆς Ὀμηρικῆς γλώττης ἠχῶ ἀνδρῶν Ἡρώων παμπόλλων ἀρετῆ πρὸς ὧδᾶς ἐξεπύρσευσε, ξυδραμόντων εἰς ἓν τι χωρίον τῆς Τροίας· σοῦ δ' ἐνὸς ὄντος, τὰς ποικίλας ἀρετὰς εἰς μίαν συνάγοντες χώραν καὶ πάσας ἀθροῦσας ὄρωντες κραταιότερον ἕμνοῦσιν καὶ περιάδουσιν ἅπαντες, ὅσοι τε τρυφῶσιν ἐν ἀττικίζουσιν λόγοις καὶ ὧν τὰς φρένας φυσικὴ τις ἐκόσμησε σύνεσις, ὧν 'αὐτήκοος' αἰεὶ γιγνόμενος ἐγῶγε πλήρης εὐφροσύνης καθίσταμαι καὶ ὑγιαίνων διὰ βίου τυγχάνω».

³⁹¹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 77 (219, 43-45): «φασὶ γὰρ ἐκεῖνον τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς παρὰ τοὺς φαυλοτέρους πέμπειν τῶν ἀθλητῶν, διδασκασίμους ὅπως δεῖ μὴ αὐλεῖν».

³⁹² Σύμφωνα με την Α. Σκλαβενίτη, ο εν λόγω Ιωσήφ δεν είναι άλλος από τον Ιωσήφ Ρακενδύτη, επίσης αποδέκτη δύο εκ των επιστολών του Γρηγορά (Επ. 22, 46). Πρβλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 96.

³⁹³ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 77 (220, 54-59). Μολονότι οι επιστολές, μεμονωμένα, δεν μπορούσαν να σφυρηλατήσουν απαραίτητα έναν δεσμό, η διακοπή της αλληλογραφίας θα μπορούσε να προκαλέσει ανησυχία. Ωστόσο, η κυρίαρχη ιδέα ότι οι επιστολές μπορούσαν να προσομοιώσουν την παρουσία του φίλου αποσκοπούσε να στηρίξει μια σχέση ευάλωτη στην απόσταση και τη σιωπή. Η παρεμβολή μεγάλου χρονικού διαστήματος χωρίς ανταπόκριση στις επιστολές του άλλου σηματοδοτούσε τον πιθανό κίνδυνο της εξασθένησης μιας ζωτικής σχέσης, υπό τον πραγματικό φόβο της κοινωνικής αορατότητας. Ε. C. Bourbouhakis, *Epistolary Culture and Friendship*, στο: Α. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 297-298.

82. Τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ

[Διατύπωση παραπόνου για την απουσία του παραλήπτη από τη μεταξύ τους αλληλογραφία]

Στην παρούσα επιστολή διατυπώνεται η βαθιά πεποίθηση του Γρηγορά πως όσοι συγχρωτίζονται με τον μεγάλο δομέστικο είναι ευτυχείς³⁹⁴, ενώ δε διστάζει να εκφράσει και τη δυσαρέσκεια που του προκαλεί η στέρησή του, παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως άπορο εξαιτίας της στέρησης αυτής. Αντίθετα, εκείνοι που γεύονται τη συντροφιά και τη σοφία του Καντακουζηνού πλουτίζουν πνευματικά³⁹⁵. Μάλιστα, επιστρατεύοντας ιατρικούς όρους και παρουσιάζοντας την εν λόγω στέρηση ως ασθένεια, καταδεικνύει ως υπαίτιο αυτής της συνθήκης τον ίδιο τον Καντακουζηνό, επειδή εκείνος βρίσκεται μακριά από τον Γρηγορά και, ως εκ τούτου, είναι στο χέρι του να μεταβάλει την παρούσα δυσάρεστη κατάσταση («τὴν θεραπείαν ἐπάγειν»), υπαινισσόμενος πως η χαρά μπορεί να επανέλθει διαμέσου της μεταξύ τους αλληλογραφίας³⁹⁶. Όπως διευκρινίζεται, εκτιμά πολύ το επιστολογραφικό είδος, αφού διαμέσου της ανταλλαγής επιστολών καθίσταται εφικτή η εξ αποστάσεως επαφή, υπερβαίνοντας τις όποιες γεωγραφικές αποστάσεις³⁹⁷. Στο τέλος, αναφέρεται στον γραμματοκομιστή, ο οποίος είναι μητροπολίτης και φίλος του Καντακουζηνού, ζητώντας του να μεσολαβήσει και να πράξει τα δέοντα υπέρ αυτού.

130. Τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ

[Ἐπαινος του αποδέκτη για τις στρατιωτικές του επιτυχίες]

Από τις πρώτες κιόλας αράδες ο Γρηγοράς αναφέρεται στην παρηγορητική επίδραση που είχε η άφιξη και ανάγνωση της επιστολής που του έστειλε ο Ιωάννης Καντακουζηνός, διώχνοντας τη θλίψη του για τη συμφορά του Ξανθόπουλου, και στην οποία η παρούσα λειτουργεί ως απάντηση³⁹⁸. Ο μεταφορικός λόγος πρωτοστατεί, καθώς η επιστολή αυτή παρομοιάζεται με το δροσερό αεράκι σε περίοδο ανυπόφορου καύσωνα³⁹⁹, καθώς επίσης και με το φάρμακο που προκάλεσε

³⁹⁴ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 82 (224, 1-4).

³⁹⁵ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 82 (224, 7-11): «ἀλλὰ γὰρ ἐπειδὴ τὴν ἡμῶν ὁπώσποτε ἀφελόμενος εὐτυχίαν ἄλλοις ἠνέσχου χαρίζεσθαι καὶ τὴν λογικὴν σου τράπεζαν τῶν ἡμετέρων ἀποσπᾶσας χειλέων ἐτέροις παρέσχες τρυφᾶν καὶ τὸν εὐδαίμονα πλοῦτον ἐκεῖνον ἐνδείας ἡμῖν πατέρα κατέστησας».

³⁹⁶ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 82 (225, 13-21) και συγκεκριμένα «Εἰ δὲ τὸν τρώσαντα τὴν θεραπείαν ἐπάγειν αἱ παροιμίαι κελεύουσι, σὺ πάντως ὁ τρώσας καὶ τὴν ἡμετέραν ταύτην ἰσὴ λύπην» και «ὄθεν γράμμασιν ἐπιρρωννύειν καὶ ἀνεγείρειν ἡμᾶς ἐς τὰ πρότερα τῆς σῆς εὐφροσύνης ἴχνη μὴ ἀπαξίου, ὃ δὲ ἄλλοτερος ἐπινενόηται ἄποδος ἑκείνης τῆς γλώττης τὴν ἐορτὴν ταῖς ἡμῶν ἀκοαῖς, δὸς ἀπολαύειν καὶ πόρρωθεν τοῦ σοῦ μέλιτος καὶ τῆς οὐκ ἀήθους ἡμῖν λογικῆς σου τραπέζης».

³⁹⁷ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 82 (224-226, 27-30): «ἀπόδος ἐκείνης τῆς γλώττης τὴν ἐορτὴν ταῖς ἡμῶν ἀκοαῖς, δὸς ἀπολαύειν καὶ πόρρωθεν τοῦ σοῦ μέλιτος καὶ τῆς οὐκ ἀήθους ἡμῖν λογικῆς σου τραπέζης».

³⁹⁸ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 130 (330, 1-4).

³⁹⁹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 130 (330-331, 1-11) και συγκεκριμένα (330, 4-8): «ὃ τοῖς ὥρα θέρους ὑφ' ἡλίῳ φλεγόμενοις ἐπιπνεύσας ζέφυρος· τῆς τε γὰρ παρουσίας λύπης ὡσπερ

διπλή ευχαρίστηση στον ψυχισμό του, τόσο ως προς τη θύμηση του καλού του φίλου, όσο και αναφορικά με τα ευνοϊκά νέα που έλαβε για τις στρατιωτικές επιτυχίες του στρατηγού, καθώς, όπως φαίνεται, ο Καντακουζηνός κατόρθωσε όσα επεδίωξαν πολλοί βασιλείς στο παρελθόν⁴⁰⁰. Προβαίνει μάλιστα να αποδώσει την επιτυχία των θριάμβων σε δύο κυρίαρχους παράγοντες, στη σύνεση του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου και στην μεγαλοφυΐα του μεγάλου δομestίκου, που παρομοιάζεται με τον ομηρικό Νέστορα⁴⁰¹. Συγκρίνοντάς τους με το ηρωικό δίδυμο Πατρόκλου και Αχιλλέα, τονίζεται πως ο Καντακουζηνός συναγωνίζεται ευγενώς τον αυτοκράτορα και μεγεθύνει διαρκώς την επιθυμία του *περι τὰ καλά*, παλεύοντας ανυπέβλητα ενάντια στον εχθρό ή σε κάθε δυσκολία, κερδίζοντας έτσι επάξια τους επαίνους όλων⁴⁰².

➤ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

32. Στον Ανδρόνικο Ζαρίδη

[Αποφυγή κατηγορίας περί λησμονιάς του αλληλογράφου και αποτύπωση ταξιδιωτικών εμπειριών του αποστολέα]

Το ενδιαφέρον στην παρούσα επιστολή έγκειται στο ότι παρουσιάζει ενδιαφέρον όχι μόνο από γεωγραφικής, αλλά και από ιστορικής άποψης, ενώ δεν προκαλεί καμία έκπληξη το γεγονός πως ο Γρηγοράς επιλέγει να την παραθέσει αυτούσια και στη «Ρωμαϊκή Ιστορία»⁴⁰³ του διότι αποτελεί μία προσωπική μαρτυρία –και ταυτοχρόνως αυτοψία– της εμπειρίας⁴⁰⁴ του από την πρεσβεία στα Σκόπια που του είχε ανατεθεί από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο. Όπως πληροφορούμαστε, η πρεσβεία οργανώθηκε με βασικό σκοπό την επιστροφή από την

ἐξεπίτηδες ἀντίπαλά μοι κατέστησαν φάρμακα καὶ διπλοῦν ἀνθ' ἄπλου τὸ τῆς εὐφοροσύνης ἕαρ τῆ ἐμῆ δεδημιουργήκασι ψυχῆ».

⁴⁰⁰ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 130 (330-331, 5-18). Μολονότι οι επιστολές προορίζονταν για μεμονωμένους παραλήπτες, συχνά απαγγέλλονταν δημόσια, μια κατάσταση που διευκόλυνε τη διακίνηση πολιτικών ιδεών, φρονημάτων και μηνυμάτων. Έτσι, χαρακτηριστικό του επιστολικού λόγου της εποχής των Παλαιολόγων αποτελεί το έντονο ενδιαφέρον που επέδειξαν οι συγγραφείς για τη σύγχρονη τους πολιτική πραγματικότητα, συμπεριλαμβάνοντας ακόμη στα γραπτά τους λεπτομέρειες για τα σύγχρονα γεγονότα, αποκτώντας έναν πιο ανοιχτό και περιγραφικό χαρακτήρα και επιτυγχάνοντας έτσι μια συγχώνευση μεταξύ σημύσιου και ιδιωτικού. Αναλυτικότερα, βλ. F. Leone, *The Letters of Demetrios Kydones*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, ό.π., σ. 149.

⁴⁰¹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 130 (331, 18-20): «ταῦτ' ὀρῶμεν ἅπαντα τῆμερον πεπραγμένα ραδίως τῆ τοῦ θειοτάτου βασιλέως σπουδῆ καὶ συνέσει, καὶ πρὸς γε σοῦ τοῦ Ὀμηρικοῦ Νέστορος δεξιαις φραδομοσύναις καὶ συνδρομαῖς».

⁴⁰² Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 130 (331, 22-27) : «Συμφιλοτιμούμενος γὰρ τῷ βασιλεῖ περι τὰ βελτίω, ἵνυκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν' περι τὰ καλά πόθον καὶ ζῆλον αὔξεις αὐτοῦ, καθάπερ Ἡρακλεῖ Τελαμῶν ἐπὶ Τροίας καὶ Ἀντίγονος Ἀλεξάνδρω καὶ Πάτροκλος Ἀχιλλεῖ. ὄθεν οὐ θέρος καὶ ἕαρ καιροῦς ὄρισμένους εἰς ὄπλα καὶ πόνους περιμένετε, ἀλλὰ πάντων καιρῶν καὶ στοιχείων καινοτομεῖτε τὰς φύσεις».

⁴⁰³ Βλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, ό.π., σ. 73-74.

⁴⁰⁴ Α. Καρπόζηλος, «Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα», στα *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου «Η επικοινωνία στο Βυζάντιο»*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1993, σ. 541.

χώρα των Σκοπίων της κόρης του Θεοδώρου Μετοχίτη, πεθεράς του Κράλη της Σερβίας και μαθήτριας του αποστολέα, Ειρήνης⁴⁰⁵, σε βυζαντινό έδαφος ώστε να κηδεύσει τον στασιαστή σύζυγό της και ανιψιό του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β', Ιωάννη Παλαιολόγο⁴⁰⁶.

Όπως αναφέρεται στο περιεχόμενο της επιστολής, ο αποστολέας, ακολουθώντας την προδιαγεγραμμένη πορεία προς τα Σκόπια, διέσχισε τον τόπο διαμονής του παραλήπτη και γνωρίστηκε μαζί του.⁴⁰⁷ όμως, κατά την επιστροφή από τα Σκόπια αποκαλύπτεται πως η αποστολή ακολούθησε διαφορετική πορεία, όπου η πρεσβεία εμπιστεύθηκε την Ειρήνη σε μια ομάδα ανδρών που θα τη συνόδευε ως τη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να αποδώσει τις κατάλληλες και αναγκαίες τιμές στον θανόντα σύζυγό της. Εν συνεχεία, αποκαλύπτεται το μέγεθος των κινδύνων και δυσκολιών που ελλόχευαν στο βαρβαρικό έδαφος, καθώς και η άκρως απογοητευτική διαμονή για έναν Βυζαντινό διανοούμενο.⁴⁰⁸

Κατόπιν, με αφορμή την αποτροπή διατύπωσης από μέρος του Ζαρίδη της κατηγορίας πως ο αλληλογράφος του τον ξέχασε⁴⁰⁹, θεωρεί σκόπιμο να τον πληροφορήσει για τα όσα συνέβησαν στη συνέχεια του ταξιδιού, μετά τον χωρισμό των δύο ανδρών⁴¹⁰. Έτσι, λοιπόν, αναφέρεται πως στη διαδρομή του πέρασε και από την αρχαία Αμφίπολη προκειμένου να συμπορευθεί από εκεί με τη συνοδεία δύο ακόμη πρέσβων του αυτοκράτορα, των Τορνίκη και Κασσανδρινού, ενώ ακολούθως, πληροφορεί τον αλληλογράφο του για τη χρονοτριβή που αντιμετώπισαν κατά τη διάσχιση του ποταμού Στρυμόνα με βάρκα. Η γλαφυρή και αναπαραστατική περιγραφή των ταξιδιωτικών του εμπειριών συνεχίζεται μέσω της περιγραφής πώς πορεύονταν στο τραχύ έδαφος του δάσους μέσα στο σκοτάδι, εντείνοντας το μέγεθος της δυσκολίας της ανεμπόδιστης πορείας τους, με την αναφορά στους άνδρες που διέθεταν πιο ήπια ιδιοσυγκρασία να άδουν δημώδη άσματα («κλέα ανδρών»)⁴¹¹.

Η κορύφωση, βέβαια, της αφήγησης επιτυγχάνεται στο σημείο που αναφέρεται πως εμφανίστηκαν μπροστά τους άντρες ενδεδυμένοι με προβιές ζώων,

⁴⁰⁵ PLP 5972.

⁴⁰⁶ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (113-231).

⁴⁰⁷ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (104, 21-27): «Τὴν μὲν δὴ πρόθεσιν τῆς ἡμετέρας καθόδου καὶ ὅτε καὶ ὅσοι τῆς βασιλίδος ἐξέλθοιμεν πόλεως, καὶ ἅττα καὶ ὅσα μεταξὺ πορευομένοις ἡμῖν ἀπαντῶν, ἔχεις μαθὼν ὁμιλήσας ἡμῖν κατιούσιν».

⁴⁰⁸ Χαρακτηριστική και εξαιρετικά πρωτότυπη η προσπάθεια του Γρηγορά να προβεί στην λεπτομερή περιγραφή των δυσκολιών, των ταλαιπωριών και των κινδύνων που συνόδευαν τις μετακινήσεις της εποχής, φανερώνοντας συγχρόνως και μια ανανέωση στα θέματα που φαίνεται να ενδιέφεραν την πνευματική ελίτ μετά τον 12^ο αιώνα, υποδηλώνοντας τη νομιμοποίηση και την εκ νέου καθιέρωση του είδους της ταξιδιωτικής επιστολής. Α. Καρπόζηλος, «Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα», ό.π., σ. 511. Για την επιτηδευμένη επιμονή των επιστολογράφων στην εκτενή περιγραφή των δυσχερειών που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους, με την παράλληλη φανέρωση της έντονης επιθυμίας τους για επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη, βλ. πάλι Α. Καρπόζηλος, «Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα», ό.π., σ. 529-531.

⁴⁰⁹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (103, 8-20).

⁴¹⁰ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (104, 27-30): «τὰ δ' ἐξῆς ἄκουε μάλα τὸν νοῦν προσεσηκῶς ὡς ἂν σοι καὶ τὰ ἡμέτερα μάλα παραιτητέα φανείη».

⁴¹¹ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (104-108, 31-111). Ενδεχομένως η λογοτεχνική αυτή επιστολή μπορεί να εκληφθεί ως μια έμμεση τοποθέτηση του Γρηγορά μεταξύ του λογοτεχνικού του κύκλου για την εκ νέου εισήγηση του είδους της ταξιδιωτικής επιστολής σε μια περίοδο διαρκών πολιτικών και κοινωνικών μεταβολών και αναστατώσεων της άστατης βυζαντινής κοινωνίας, επαναφέροντας στο προσκήνιο το ενδιαφέρον για τα ταξίδια και τις ταξιδιωτικές περιπέτειες εν γένει. Η θεματική αυτή ήταν πρόσφορη για την καταγραφή των εμπειριών των επιστολογράφων, καταλαμβάνοντας ρόλο ηρώων στα δράματα των αφηγήσεών τους. Πιο διεξοδικά, βλ. Α. Καρπόζηλος, «Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα», ό.π., σ. 512.

των οποίων η όψη προξένησε φόβο στους παρευρισκόμενους⁴¹². Όμως, σαν ένας γνήσιος δεξιοτέχνης, ισορροπεί αυτοστιγμεί την αγωνία ως προς την πλοκή, ομολογώντας πως αυτοί οι τόσο τρομεροί στην όψη άνδρες, οι οποίοι ήταν άποικοι των Μυσών –και ως εκ τούτου αλλόγλωσσοι– συμπεριφέρθηκαν φιλικά προς την αποστολή, αν και θα μπορούσαν κάλλιστα να τους ληστέψουν, δεδομένης της άριστης γνώσης της περιοχής από πλευράς του γηγενή πληθυσμού⁴¹³. Όπως διηγείται στη συνέχεια, φτάνοντας η αποστολή σε μια μικρή ορεινή πόλη, την Στρούμμιζαν, έκαναν ένα Πάσχα «άνιαρόν» όπως το χαρακτηρίζει ο ίδιος, προφανώς εξαιτίας της άμεσης σχέσης των ντόπιων με τους βαρβάρους, όπου ακόμη και στους ύμνους τους έκαναν χρήση μιας γλώσσας «μιξοβάρβαρης».⁴¹⁴ Μετά την ολοκλήρωση του εορτασμού, η διαδρομή τους συνεχίστηκε ως την περιοχή των Τριβαλλών, όπου συνάντησαν την Ειρήνη, η οποία θρηνούσε για τον θάνατο του συζύγου της⁴¹⁵.

Μετά το πέρας δέκα ημερών η αποστολή έλαβε τέλος και ο Σέρβος βασιλιάς απέδωσε στους πρέσβεις τιμές για να ξεπροβοδίσει τόσο αυτούς όσο και την πεθερά του, Ειρήνη⁴¹⁶. Όμως, όπως με πικρία μαρτυρεί, οι τιμές αυτές δεν αποζημίωσαν επαρκώς τον Γρηγορά, που έφτασε στο σημείο να ευχαριστεί την τύχη που γεννήθηκε Έλλην και όχι βάρβαρος⁴¹⁷, αντιπαραθέτοντας τα βυζαντινά ήθη και έθιμα έναντι των βαρβαρικών και επιτιμώντας τον βυζαντινό αυτοκράτορα και τις αρετές του μπρος στην ασημαντότητα του βάρβαρου ηγεμόνα⁴¹⁸.

---

⁴¹² Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (108, 117-124): «οὐκοῦν ἀλλ’ οὕτω γε προϊόντων ἡμῶν, ἐξαίφνης ἀνίστανται τινες ἄνδρες τῶν ἐκεῖσε πετρῶν καὶ φαράγγων μελαίνας ἐσθῆτάς τινας περικείμενοι, αἱ εἰσιν ἐξ ἐρίων καὶ κωδίων, ἅττα ποτὲ ζῶων ἀπεδύσαντο οἷς δῆπου γ’ ἐχρήν, ἄντικρυς δαιμόνια φάσματα· πλὴν οὐ κατάφρακτοὶ τινες ὄπλιται, ὅτι μὴ καθάπαξ ψιλοὶ καὶ ἀγγέμαχά τινα ὄργανα ταῖν χερσῶν οἱ πλείους ἔχοντες, ὅσα ἐν λόγχοις εἰσι δηλαδὴ καὶ πελέκεσιν. ἦσαν δ’ οἱ καὶ ὅσα ἐν τηλεβόλοις· καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκπλήξει καὶ δέει καθυπέβαλον τὰ ἡμέτερα».

⁴¹³ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (108-109, 126-140).

⁴¹⁴ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (109-110, 157-166).

⁴¹⁵ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (111, 186-190): «ἐνταῦθα καὶ τοῦ ῥήγος, ὃ Τριβαλλοὶ πάντες ἔπονται καὶ οἱ μάλα ὑπέικουσι, τῇ πενθερᾷ ἐντυγχάνομεν, τῇ εὐγενεῖ καισαρίσσει, σύμβολα τῆς ἔνδον ὀδυνωμένης ψυχῆς τοῦς πενθίμους περικειμένη χιτῶνας. ἦν γὰρ ἐπὶ νεαρῷ καὶ ἀκμάζοντι συγκεχυμένη τῷ πάθει».

⁴¹⁶ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (113, 227-231).

⁴¹⁷ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (114, 242-245): «τό γ’ ἑαυτὸν μακαρίζειν ἐκθύμως, ὅτι μὴ βάρβαρος, ἀλλ’ Ἕλληνας γεγένηται· ἰδοὺ γὰρ ἐκεῖνοις ὁμόστοιχα λέγειν ἐπῆει κάμῃ, βέβαιον τὸν νοῦν ἐκ τῆς πείρας ξυνειλοχότα». Μάλιστα, ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ χρήση ἀπὸ τὸν Γρηγορά τοῦ ὀρου «Ἕλληνας», γεγονός που επικυρώνει τὴν τάση καὶ ἄλλων βυζαντινῶν συγγραφέων νὰ αυτοπροσδιορίζονται ἐτσι, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποποιούνται τῆς ρωμαϊκῆς τῆς ταυτότητάς. Εἰδικότερα, βλ. Α. Σκλαβενίτη, *Συμβολὴ στη μελέτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορικὴ Διατριβή*, ὁ.π., σ. 77.

⁴¹⁸ Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, Επ. 32 (114, 253-258): «Ἐθάσι γὰρ οὔσι βασιλικαῖς ἐντροφᾶν μεγαλοπρεπείαις καὶ ὡσπερ εἰκόνα θεοῦ καθορᾶν ἐπὶ γῆς τὸν ἡμῶν βασιλέα, ἐφ’ οὗ καὶ καλῶ τὸ καλὸν ἐς ἀμίλλαν ἰδὸν οὐ μὲντ’ ἂν οὐτ’ ἀποκάμει, καὶ μάλα οὐκ ἀπαναίνεται, ταῦτόν τι ἡμῖν ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μικρὸν παραλλάξασιν ἔδοξεν, ὡσπερ ἂν εἰ καθάρους ἐνετύχομεν στρεπτοῦς περιτιθεμένοι καὶ ψέλλια». Αποκαλύπτεται ἡ λογικὴ τοῦ «ελιτισμοῦ» που τρέφει ὁ Γρηγοράς ἀπέναντι στη γλώσσα καὶ στὸν τρόπο ζωῆς τῶν βάρβαρων πληθυσμῶν, διαφοροποιώντας καὶ ἐξυψώνοντας τὴν ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ἐναντι τῶν υπολοίπων, κοινῶς τῶν βαρβάρων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επιλογή του σύγχρονου όρου «επιστολογραφία» συμβάλλει στον πρακτικής φύσεως προσδιορισμό της προφορικής και γραπτής επικοινωνίας, με τα επιστολικά κείμενα να εξυψώνονται όχι μόνο σε ανεκτίμητης αξίας ιστορικές πηγές, αλλά ακόμη σε ένα σύνθετο και δυναμικό λογοτεχνικό είδος⁴¹⁹. Θεωρητικά, η επιστολή, ως κείμενο, δεν είναι τίποτε άλλο από ένα κομμάτι υλικού που αποσκοπεί στη διεκπεραίωση της γραπτής επικοινωνίας μεταξύ αποστολέα και παραλήπτη. Ως πράξη, όμως, ενδύεται με ένα πολυσχιδές σύνολο χρήσεων και λειτουργιών, δεδομένου ότι συνέβαλε ή αποσκοπούσε στην καλλιέργεια ή/και τη διατήρηση της σχέσης των αλληλογραφούντων προσώπων, ένεκα της φυσικής και γεωγραφικής απόστασης που μεσολαβούσε μεταξύ των δύο. Με τις «πραγματικές» αυτές «επιστολές» αντιδιαστέλλεται μια πληθώρα άκρως επιμελημένων γραπτών κειμένων, με ποικίλη θεματική, εξεζητημένο περιεχόμενο και ύφος, που, μολονότι αξιοποιούσαν πράγματι την επιστολική μορφή, είχαν –εντασσύμενες σε ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο– περισσότερες λειτουργίες πέραν της τυπικής επικοινωνίας, οδηγώντας μας στην υπόθεση πως τα περίτεχνα αυτά λογοτεχνικά προϊόντα πρέπει να γράφτηκαν για να απευθυνθούν σε έναν ευρύ κύκλο αναγνωστών⁴²⁰. Με άλλα λόγια, ενώ οι επιστολές φαινομενικά μετέφεραν πληροφορίες και μηνύματα που προορίζονταν να γνωστοποιηθούν ιδιωτικά⁴²¹, ωστόσο εξυπηρετούσαν μια

---

⁴¹⁹ A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World* 7, Brill, Boston (2020), σ. 15.

⁴²⁰ T. J. Bauer, Letter Writing in Antiquity and Early Christianity, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World* 7, Brill, Boston (2020), σ. 33.

⁴²¹ F. Leonte, The Letters of Demetrios Kydones, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World* 7, Brill, Boston (2020), σ. 146.

περισσότερο δημόσια λειτουργία και ανάγκη, ενδυναμώνοντας τους δεσμούς που αναπτύσσονταν ανάμεσα στα λίγα και εκλεκτά μέλη των κοινωνικών δικτύων.⁴²²

Η ποικιλία των θεμάτων, των αναζητήσεων και των προβληματισμών που απασχολούν τους συγγραφείς επιστολών της Παλαιολόγιας περιόδου αποτελεί αφενός μια αντανάκλαση της παιδείας και των σύγχρονών τους πολιτικών μεταβολών, των ανησυχιών, την ιδεών και των αξιών των κυρίαρχων ελίτ της εποχής, με το κέντρο βάρους να μετατίθεται από τη δημόσια σφαίρα στην ιδιωτική, εστιάζοντας στο «εγώ» του συγγραφέα ή/και στην προσωπικότητα του αποδέκτη⁴²³. Αφετέρου, αν και οι επιστολές απευθύνονταν τυπικά σε έναν αποδέκτη, παρά ταύτα, ως λογοτεχνικά προϊόντα που αποτελούσαν τις βιτρίνες των λογοτεχνικών και ρητορικών δεξιοτήτων των συγγραφέων τους, προορίζονταν να αναγνωσθούν από ένα κοινό πνευματικών ομολόγων τόσο των ίδιων όσο και των αποδεκτών τους. Αποτέλεσμα της δημόσιας διάστασης και λειτουργίας των επιστολών είναι η αναγέννηση του λεγόμενου «θεάτρου» κατά την Παλαιολόγια περίοδο, υπό την έννοια πως προσφέρθηκε γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση ενός ρεαλιστικού σκηνικού εξαιρετικά δραματικών συλλογικών παραστάσεων των επιστολών στο κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι όπου οι συγγραφείς μπορούσαν να πλάσουν μια προσεγμένη και συγχρόνως αυτοβιογραφική δημόσια εικόνα ενώπιον ενός πνευματικού ακροατηρίου που συγκεντρωνόταν προκειμένου να αξιολογήσει, εκτός από το περιεχόμενο, τον ρητορικό λόγο και το ύφος της επιστολής, και την ίδια την παράσταση. Όσον αφορά το κοινό, αυτό αφενός συγκεντρώνεται στις δημόσιες παραστάσεις για να απολαύσει αισθητικά και πνευματικά το λογοτεχνικό προϊόν και αφετέρου συνίσταται από διανοουμένους και ανώτερους αξιωματούχους που είτε αποτελούσαν πνευματικούς ανταγωνιστές των συγγραφέων, είτε δυνητικούς ή υπαρκτούς πάτρωνες-χορηγούς, καταδεικνύοντας έτσι και μια ακόμη λειτουργία των επιστολών, της αναπαράστασης των ανταλλαγών και της αφήγησης του είδους της σχέσης μεταξύ των αλληλογράφων⁴²⁴.

Η βυζαντινή πρωτεύουσα αναδεικνύεται σε σχεδόν αποκλειστική κοιτίδα της λογοτεχνικής παραγωγής, με το μεγαλύτερο μέρος των σωζόμενων βυζαντινών επιστολών να έχουν γραφτεί από συγγραφείς που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη, ή που διατηρούσαν έστω στενούς δεσμούς και ισχυρές διασυνδέσεις με την ελίτ των διανοουμένων και αξιωματούχων της αυτοκρατορικής αυλής⁴²⁵. Στην παρούσα εργασία, λοιπόν, εξετάζοντας τις συλλογές επιστολών των υπό μελέτη πέντε επιστολογράφων της όψιμης Παλαιολόγιας περιόδου, εκτός από τη διερεύνησή τους ως συλλογικά έργα αλλά και ως μεμονωμένες ενότητες κειμένων, αναδείχθηκε και πλήθος ερωτημάτων αναφορικά με τις υλικές και κοινωνικές συνθήκες που συνέβαλαν στην καλλιέργεια, προώθηση και διατήρηση τόσο της επιστολικής επικοινωνίας αυτής καθαυτής, όσο και των σχέσεων που αναπτύχθηκαν στο όνομα αυτής. Μέσω της προσπάθειας συγκρότησης του προσωπικού κοινωνικού ιστού του εκάστοτε επιστολογράφου, επιχειρήθηκε η σκιαγράφηση της εικόνας και των ενδιαφερόντων των παραληπτών του, καταλήγοντας στη διαπίστωση πως στις

⁴²² F. Bernard, Michael Psellos, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, Brill, Boston (2020), σ. 142.

⁴²³ F. Leonte, The Letters of Demetrios Kydones, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, Brill, Boston (2020), σ. 146-147.

⁴²⁴ F. Bernard, Epistolary Communication: Rituals and Codes, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, Brill, Boston (2020), σ. 319, 323.

⁴²⁵ A. Riehle, Introduction: Byzantine Epistolography: a Historical and Hagiographical Sketch, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World 7*, Brill, Boston (2020), σ. 14.

πλείστες των περιπτώσεων τα δίκτυα ή και τα μέλη της ελίτ αλληλοεπικαλύπτονταν, δεδομένου ότι οι περισσότεροι εξ αυτών αλληλογραφούσαν μεταξύ τους ή έστω γνωρίζονταν. Η σημασία των συνδέσεων αναδεικνύεται θεμελιώδης για την ανάλυση δικτύου, καθώς αποκαλύπτεται τόσο ο τρόπος οργάνωσής τους όσο και η δομή των κοινωνικών σχέσεων, καταδεικνύοντας τη θέση ισχύος ή εξάρτησης ενός υποκειμένου με το συγκεκριμένο δίκτυο βάσει της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης, ανασυνθέτοντας έτσι την ενσωμάτωση του εκάστοτε επιστολογράφου στο κοινωνικό συγκείμενο της εποχής του⁴²⁶. Συν τοις άλλοις, από τη μελέτη των συλλογών προκύπτει ότι τα κοινωνικά-λογοτεχνικά αυτά δίκτυα αλληλογραφίας συγκροτούνταν βάσει των κοινών ενδιαφερόντων (πολιτισμικά, πνευματικά, πολιτικά, περιστασιακά) των μελών τους, καθιστώντας επιβεβλημένη την προσαρμογή των θεμάτων τους ανάλογα με τα ακροατήρια και τις ανάγκες των κύκλων αυτών⁴²⁷.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμη μια διεξοδικότερη αναφορά στις συλλογές επιστολών που εξετάζονται στην παρούσα εργασία. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τη συλλογή επιστολών του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη, διαπιστώνεται ότι αλληλογραφεί με εξέχουσες προσωπικότητες της βυζαντινής κοινωνίας των Παλαιολόγων, όπως οι Μανουήλ Ολόβολος, Γεώργιος Παχυμέρης, Ιωσήφ Ρακενδύτης και η καλλιεργημένη γυναικεία προσωπικότητα της Θεοδώρας Ραούλαινας Παλαιολογίνας. Οι θεματικές συζήτησης εξυπηρετούν επικοινωνιακούς-ρητορικούς, παραμυθητικούς και πνευματικούς (φιλολογικούς και φιλοσοφικούς) σκοπούς, με την τελευταία κατηγορία να καταλαμβάνει και το μεγαλύτερο μερίδιο ενδιαφέροντος, καθώς πραγματεύεται την ορθότητα φιλολογικών και επιστημονικών ζητημάτων, την κατάρριψη ψευδών φιλοσοφικών θεωριών μέσω της αντικειμενικής επιστημονικής ισχύος, τη δημοσίευση βιβλιοκρισίας ή πραγματειών που συνέταξε ο αλληλογράφος, την αίτηση μελέτης, αντιγραφής και αποστολής βιβλίων, κ.ά.

Σχετικά με τον Θεόδωρο Υρτακηνό, αν και επιστολογράφος μέτριου δυναμικού, κοινωνικού και πνευματικού βεληνεκούς, αλληλογραφεί με σημαίνοντα πρόσωπα της αυτοκρατορικής πολιτικής και πνευματικής σκηνής της εποχής των Παλαιολόγων, όπου μεταξύ άλλων εντοπίζονται ο πατριάρχης Ιωάννης Γλυκός, ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο Νικηφόρος Μετοχίτης και ο Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός. Σημαντικό μέρος του corpus των επιστολών του καταλαμβάνουν οι διαμαρτυρίες που απευθύνει ενάντια σε εύπορους και κοινωνικά καταξιωμένους φίλους, μαθητές και προστάτες αναφορικά με τις πενιχρές οικονομικές απολαβές του λειτουργήματός του, καλλιεργώντας συνειδητά την περσόνα του ξεπεσμένου λογίου. Μεταξύ των θεματικών της επιστολογραφίας του διακρίνεται η εξυπηρέτηση επικοινωνιακών-φιλικών σκοπών, πνευματικών (φιλολογικών-φιλοσοφικών-διδασκικών) ζητημάτων και φυσικά σκοποί επαιτείας. Οι δύο τελευταίες αυτές κατηγορίες όχι μόνο κυριαρχούν, αλλά πολλές φορές συνδυάζονται, αφού σε αρκετές επιστολές του βλέπουμε τον Υρτακηνό να παραπονιέται για την υποτίμηση του λειτουργήματος του διδασκάλου ή για την αποχή των εύπορων φίλων του που μπορούν να τον στηρίξουν, φτάνοντας στο σημείο να ζητά τη μεσολάβηση και οικονομική υποστήριξη από υψηλά ιστάμενα πρόσωπα. Μάλιστα, δε δίστασε να απευθυνθεί και στους δύο πιο στενούς συνεργάτες του Ανδρονίκου Β' και πολιτικούς αντιπάλους, Θεόδωρο Μετοχίτη και Νικηφόρο Χούμνο, προκειμένου να ζητήσει τη μεσολάβησή τους ώστε να του παρασχεθεί οικονομική υποστήριξη, φανερώνοντας

⁴²⁶ J. Preiser-Kapeller, *Letters and Network Analysis*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, Brill, Boston (2020), σ. 443.

⁴²⁷ Βλ. F. Leonte, *Didacticism in Byzantine Epistolography*, στο: A. Riehle (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography*, Brill's Companion to the Byzantine World 7, ό.π., σ. 249.

μια έμμεση συμπάθεια για το πρόσωπο του νεαρότερου και πιο δραστήριου Νικηφόρου Χούμνου.

Ο Νικηφόρος Χούμνος αλληλογραφεί με τους Μιχαήλ και Ιωάννη Γαβρά, τον Θεόδωρο Μετοχίτη, τον Ιωσήφ Ρακενδύτη, τον Ιωάννη Γλυκύ, τον Γεώργιο Ακροπολίτη, τον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό, και με δύο γυναικείες μορφές, τη Θεοδώρα Καντακουζηνή Ραούλαινα Παλαιολογίνα και την θυγατέρα του, Ειρήνη Χούμναινα Παλαιολογίνα. Μεταξύ των θεματικών που κυριαρχούν είναι η θεμελίωση φιλικών σκοπών ή η κριτική για τους λόγους διαρραγής της φιλίας, η κοινωνική λειτουργία της επιστολής, με την εξυπηρέτηση πνευματικών (φιλολογικών-φιλοσοφικών-επιστημονικών) σκοπών να επικρατεί έναντι των υπολοίπων. Πιο συγκεκριμένα, στην τελευταία αυτή κατηγορία πραγματεύεται πλήθος ζητημάτων, από τη φιλολογική κριτική και δημοσίευση επιστολών, πραγματειών και βιβλίων, την επικρότηση της συλλογιστικής πορείας που ακολουθεί ο αλληλογράφος κατά τη σύνταξη των έργων του, τη σύνταξη πραγματειών για τα φυσικά φαινόμενα, την αδυναμία αποστολής φιλοσοφικού δοκιμίου, την έκφραση παραπόνου για έλλειψη βιβλίων για απόκτηση γνώσης, τα κριτήρια επικρότησης ή απόρριψης φιλολογικών έργων, μέχρι τη διατύπωση έντονης φιλολογικής κριτικής των πονημάτων της θυγατέρας του. Αξίζει να σημειωθεί πως από το σύνολο των 172 επιστολών του, οι 6 εξ αυτών που αναλύονται εδώ έχουν ως παραλήπτες δύο σημαίνουσες γυναικείες παρουσίες της περιόδου με αξιωσημείωτη πνευματική δράση, φανερώνοντας περιπτώσεις γυναικείας πνευματικής καλλιέργειας, καθώς επίσης και άρθρωσης γυναικείου λόγου σε μια μοναρχική και πατριαρχική κοινωνία, στην οποία η θέση και τα δικαιώματα της γυναίκας ήταν πολύ περιορισμένα.

Η αλληλογραφία του Μάξιμου Πλανούδη απευθυνόταν επίσης σε πολύ σημαντικές προσωπικότητες της αυλής των Παλαιολόγων, όπου μεταξύ άλλων συγκαταλέγονται οι Ιωάννης Γλυκός, Μανουήλ Βρυέννιος, Ιωάννης Ζαρίδης, Θεοδώρα Ραούλαινα Παλαιολογίνα Κομνηνή Καντακουζηνή, Μελχισεδέκ Ακροπολίτης και Αλέξιος Δούκας Φιλανθρωπηνός. Τα θέματα που φαίνεται να απασχολούσαν τον ίδιο και τους αλληλογράφους του ήταν η επικοινωνιακή λειτουργία της επιστολής και οι φιλικοί σκοποί που εξυπηρετούνταν μέσω αυτής, η διατύπωση αιτημάτων για μεσολάβηση του παραλήπτη για εντοπισμό βιβλίου, αποστολής περγαμινών για αντιγραφή έργων, διατήρηση κτηματικής περιουσίας των μαθητών του, ο έπαινος των στρατιωτικών κατορθωμάτων του αλληλογράφου του, η καταγραφή των εντυπώσεων του ίδιου από τα μέρη που επισκέφθηκε ως πρεσβευτής σε υποθέσεις εξωτερικής πολιτικής, η παρηγορητική διάθεση, καθώς επίσης και πνευματικού (φιλολογικού) ενδιαφέροντος. Η τελευταία αυτή κατηγορία καταλαμβάνει εξίσου το μεγαλύτερο μέρος των ζητημάτων που τίγονται στο επιστολογραφικό corpus, δεδομένου ότι αφορούν σε αίτημα αποστολής χειρογράφου του έργου του Διοφάντου, στην πολυμέρεια της ανώτερης παιδείας, σε φιλολογική έκδοση, σε αντιγραφικό έργο και δημοσίευση μέρους της αλληλογραφίας που διατηρούσε με τον αλληλογράφο του, κ.ά.

Τέλος, ο μαθητής του Θεόδωρου Μετοχίτη, Νικηφόρος Γρηγοράς, αλληλογραφεί με τους Νικόλαο Πεπαγωμένο, Θεόδωρο Μετοχίτη, Ελένη Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό, Ανδρόνικο Ζαρίδη και Ιωσήφ Ρακενδύτη. Τα θέματα που κυριαρχούν στη συλλογή των επιστολών του είναι η εξυπηρέτηση και διατήρηση ή μη των φιλικών-επικοινωνιακών σκοπών δι' αλληλογραφίας με τον αλληλογράφο του, ο έπαινος των στρατιωτικών κατορθωμάτων του Καντακουζηνού, η αποτύπωση των ταξιδιωτικών εμπειριών του, με κυρίαρχη θεματική και εδώ την πνευματική λειτουργία, αφού μέσω των επιστολών τίγονται ζητήματα δανεισμού και διακίνησης συγγραμμάτων, επαινείται η

πολυμάθεια του δασκάλου του και επιδοκιμάζεται ο εγκυκλοπαιδικός χαρακτήρας του έργου του Μετοχίτη «Σημειώσεις Γνωμικαί», απόρριψης αστρονομικών θεωριών που δε στηρίζονται στην επιστημονική εξέταση, κ.ά.

Συνολικά, εκ των ανωτέρω διαπιστώνεται ότι οι τέσσερις εξ αυτών αλληλογραφούν με γυναικείες προσωπικότητες και μάλιστα τα ζητήματα που αναλύονται στη μεταξύ τους αλληλογραφία είναι πνευματικής-φιλολογικής υφής, γεγονός που καταδεικνύει την υψηλή κοινωνική τους θέση, την ανώτερη παιδεία και τα φιλολογικά τους ενδιαφέροντα. Συν τοις άλλοις, και οι πέντε επιστολογράφοι φαίνεται να διατηρούν δεσμούς και διασυνδέσεις με υψηλά κοινωνικά, πνευματικά και πολιτικά ιστάμενες προσωπικότητες της αυλής των Παλαιολόγων, ενώ συγχρόνως ανακυκλώνονται σχεδόν οι ίδιες θεματικές στις συλλογές των επιστολών τους. Συνεπώς, βάσει της εξέτασης ενός ενδεικτικού μονάχα μέρους της ογκώδους επιστολογραφικής παραγωγής της Παλαιολόγειας περιόδου επετεύχθη η διαμόρφωση μιας πληρέστερης εικόνας του πνευματικού και κοινωνικού περιβάλλοντος που δημιούργησε τα φιλολογικής φύσεως λογοτεχνικά αυτά προϊόντα, καθώς επίσης και η κατανόηση της επίδρασης που είχε η πολιτισμική ανάκαμψη της όψιμης Παλαιολόγειας περιόδου στην ουσιαστική ανανέωση του είδους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Boissonade, J. F., *Anecdota Nova*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1962.

Γρηγοριάδης, Ι. (επιμ.), *Ιωάννης Τζέτζης. Επιστολαί*, Κανάκη, Αθήνα, 2001.

Gallay, P., *Saint Grégoire de Nazianze, Lettres*, τ. 1, Παρίσι, 1964.

Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, τόμος Μικρά Ασία

<http://asiaminor.ehw.gr/forms/fStatic.aspx?gid=1&id=34&openP=yes>

Karpozilos, A., Fatouros, G., *The Letters of Theodoros Hyrtakenos. Greek Text, Translation, and Commentary*, Kanakis Publishers, Athens, 2017.

Kazhdan, A. P. (εκδ.), *Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press, Oxford, 1991, τ. 1.

Leone, P. L. (επιμ.), *Maximi Monachi Planudis epistulae*, A. M. Hakkert, Amsterdam, 2001.

Leone, P. L. (επιμ.), *Nicephori Gregorae Epistulae II*, Matino, 1982.

Metochites, T., *Miscellanea philosophica et historica*. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1966.

Romano, R., *Costantino Acropolita Epistole*. Saggio introduttivo, testo critico, indici, D' Auria, Napoli, 1991.

Trapp, E., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 1, Hans-Veit Beyer , Ewald Kislinger, 2001.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Αγγελή, Ε., *Δίκτυα επιστολογράφων στον δέκατο τέταρτο αιώνα, Διπλωματική Εργασία*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1012.

Acerbi, F., Byzantine Recensions of Greek Mathematical and Astronomical Texts: A Survey, *Estudios bizantinos* 4, 2016.

Bosch, U. V., *Kaiser Andronikos III Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Gesellschaft in den Jahren 1321- 1341*, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1965.

Constantinides, C. N., *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*. Texts and Studies of the History of Cyprus, v. XI, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1982.

Δημητρακόπουλος, Ι. Α., *Υστεροβυζαντινή Κοσμολογία. Η κριτική του Γρηγορίου Παλαμά στη διδασκαλία των Πλωτίνου και Πρόκλου περί «Κοσμικής Ψυχής»*, Αθήνα, 2001.

Failler, A. (επιμ.), Georges Pachymérés. *Relations Historiques*, 4: Livres X-XIII, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Ser. Parisiensis, Paris, 1999.

Fryde, E., *The Early Paleologan Renaissance (1261 – c. 1360)*, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2000.

Gaul, N., All the Emperor's Men (and his Nephews): *Paideia* and Networking Strategies at the Court of Andronikos II Palaiologos, 1290-1320, *Dumbarton Oaks Papers* 70, Washington, DC, 2016. Grünbart, M., *Formen der Andere im byzantinischen Brief vom 6. Bis 12. Jahrhundert*, Wien, 2005.

Gielen, E., Joseph the Philosopher, an Outstanding Outsider: Philosophy and Rhetoric at the Court of Andronicus II, στο: G. Nathan, Lynda Garland (επιμ.), *Basileia: Essays on Imperium and Culture in Honour of E. M. and M. J. Jeffreys*, Leiden-Boston 2011.

Gielen, E., The Synopsis of Joseph Racendytes: like a two-faced Egyptian Hermes?, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 63, 2014, σ. 107.

Hunger, H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, Ι. Β. Αναστασίου (μτφρ), τ. Α', Αθήνα, 1987.

Kaldellis, A., *Hellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Karatolios, K. 'Social stability and mobility through marriage in Metochites' On Education and in Velthandros and Chrysantza», *Rosetta* 26, 2021.

Karin, H. (εκδ.), *Theodore Metochites on Ancient Authors and Philosophy – Semeioseis gnomikai 1- 26 & 71. A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes and Indexes with a Contribution by Börje Byden*, Göteborg, εκδ. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia LXV, 2002.

Καρπόζηλος, Α., Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα, Ανάτυπο από τα *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου Η επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1993.

Karpozilos, A., The Correspondance of Theodoros Hyrtakenos, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, τ. 40, 1990.

Κουρούσης, Σ., Ο λόγιος Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωάννης ΙΓ' ο Γλυκός (Συναγωγή ειδήσεων και ανέκδοτα έγγραφα), *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 41, 1974.

Kotzabassi, S., Manuel Holobolos' Letter of Consolation to Theodora Raoulaina, *Parekbolai* 10, 2020.

Κωνσταντινίδης, Κ. Ν. Οι άπαρχές τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν 14^ο αἰ., *Δωδώνη* 21/1, 1992.

Λαμπάκης, Σ., *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ, εισαγωγικό δοκίμιο*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Μονογραφίες 5, Αθήνα, 2004.

Λαμπάκης, Σ., Οι Μελέτες του Γεωργίου Παχυμέρη, *Ερύθεια* 28, 2007.

Λαμπάκης, Σ., Υπερφυσικές δυνάμεις, φυσικά φαινόμενα και δεισιδαιμονίες στην ιστορία του Γεωργίου Παχυμέρη, *Σύμμεικτα*, τ. 7, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα, 1987.

Mango C. (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, Νεφέλη, Αθήνα, 2002.

Manolova, D., *Discourses of Science and Philosophy in the Letters of Nikephoros Gregoras*, PhD thesis Central European University, Budapest, 2014.

Marciniak, P., “Byzantine Theatron – A Place of Performance?” στο: *Theatron: Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter = Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. Michael Grünbart, Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr., Millennium Studies in the Culture and History of the First Millennium C.E 13, Walter de Gruyter, Berlin; New York, 2007.

Μαρκόπουλος, Α., Η επικοινωνιακή λειτουργία της επιστολής. Πρώτες εκτιμήσεις από κείμενα της μεσοβυζαντινής περιόδου. Στο: Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο, Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συμποσίου*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1993.

Μπενάκης, Α. Γ. (επιμ.), *Νικηφόρος Χούμνος, Ὅτι μήτε ἡ ὕλη πρὸ τῶν σωμάτων μήτε τὰ εἶδη χωρὶς, ἀλλ’ ὁμοῦ ταῦτα*, 2002.

Μπετσάκος, Β., *Αριστοτέλης. Φυσικά. Βιβλία Γ'-Δ' (Κίνηση-Άπειρο-Χώρος-Κενό-Χρόνος)*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2008.

Mullet, M., *Letters, Literacy and Literature in Byzantium*, Variorum Collected Studies, Series 889, Aldershot – Burlington: Ashgate Publishing, 2007.

M. Mullet, *Theophylact of Ochrid. Reading the letters of a Byzantine Archbishop*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, v.2, Variorum, 1997.

Nicol, D. M. Constantine Akropolites: A Prosopographical Note, *Dumbarton Oaks Papers* 19, 1965.

Nicol, D. M., *The Despotate of Epirus 1267-1479*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Nicol, D. M., Theodora Raoulaina, Nun and Scholar, c. 1240-1300, στο: *The Byzantine Lade: Ten Portraits, 1250-1500*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Nicol, D. M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Rupert Hart-Davis Ltd, London, 1993.

Nicol, D. M., *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*. Cambridge 2002.

Πολυχρονιάδη Α. Ο. (επιμ.), *Διονύσιος Αρεοπαγίτης: Περί Θείων Ὄνομάτων. Περί Μυστικῆς Θεολογίας*, Ζήτρος, 2008.

Riehle, A. (επιμ.), *A Companion to Byzantine Epistolography, Brill's Companion to the Byzantine World* 7, Brill, Boston, 2020.

Riehle, A., Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nicephoros Choumnos, *Parekbolai* 2, 2012.

Riehle, A., *Funktionen der byzantinischen Epistolographie. Studien zu den Briefen und Briefsammlungen des Nikephoros Chumnos (ca. 1260-1327)*, Ludwig-Maximilians-Universität, München, 2014.

Rosenvist, J. O., *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Κανάκη, Αθήνα, 2008.

Σαρρής, Β. Α., *Η παραμυθητική επιστολή στην επιστολογραφία της μέσης βυζαντινής περιόδου (9^{ος} – 12^{ος} αι.)*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2001.

Ševčenko, I., *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos. La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues (Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia, III)*, Bruxelles, 1962.

Ševčenko, I., *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*, Variorum Reprints, London, 1981.

Σκλαβενίτη, Α., Ο Ιθακήσιος Ιωσήφ Ρακενδύτης. Ένας πολυμαθής λόγιος του 14ου αι., *1^η Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο «Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός» υπό την αιγίδα της Ακαδημίας Αθηνών, Αργοστόλι-Ληξούρι-Κουρκουμελάτα 21-25 Μαΐου 2018*, Πρακτικά Α' τόμου, Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, Αργοστόλι, 2018.

Σκλαβενίτη, Α., Το διδασκαλείον του Νικηφόρου Γρηγορά, *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Τομέας Βυζαντινών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τ. 28, Αθήνα, 2018.

Σκλαβενίτη, Α., *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά. Διδακτορική Διατριβή*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2014.

Ταξίδης, Η., *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη, 2012.

Τατάκης, Β. Ν., *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1977.

Tatakis, B., Moutafakis, N. J., *Byzantine philosophy*, IN: Hackett Publishing Company, Indianapolis, 2003.

Telelis, I. (2017). Book Review: *E. Paschos – C. Simelidis, Introduction to Astronomy by Theodore Metochites (Stoicheiosis Astronomike 1.5-30)*, Singapore-Havkensack, NJ: World Scientific 2017. *Byzantina Symmeikta* 27.

Xenophontos, S., Oikonomopoulou, K. (επιμ.), *Brills Companion to the Reception of Plutarch*, τ. 20, Brill, Leiden, Boston, 2019.